

VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODEBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBOŘIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
ASISTENTKA ŠÉFREDAKTORA
SIMONA VAŇKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MILOŠ CALDA, PETR
DOSTÁL, MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF
FUČÍK, MILOSLAV HAD, RADEK KHOL,
ROMAN KRASNICKÝ, JAN KREIDL,
MIROSLAV KUNŠTÁT, KRISTINA
LARISCHOVÁ, LIBOR LUKÁŠEK, ZDENĚK
MATĚJKA, ALOIZ NEUSTADT, ALEXANDR
ORT, MARTIN PALOUSH, KAREL PEZL,
OTTO PICK, MILOŠ POJAR, RICHARD
SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL, JIŘÍ
ŠTĚPANOVSKÝ, KAREL ŠTINDL, KVĚTA
ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC, FILIP
TESAŘ, MARTIN VÁVRA, JOSEF VESELÝ,
TOMÁŠ VESELÝ, PETR ZAVADIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 02/51 108 107; fax: 02/51 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 23,50 Kč. Předplatné na rok činí 234 Kč, pro studenty a důchodce 194 Kč, ve Slovenské republice 427,40 Sk.

Tiskne ProKonzult s r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje MIDAN TATRY, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421842/4281538, fax: 00421842/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačovin povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISN 0543-7962

F 5210

INDEX 4691

OBSAH 5/2001 ROČNÍK XXV

STR.

SVĚTOZOR	2
PO STOPÁCH ARGONAUTŮ A PAŠERÁKŮ HEDVÁBÍ / -zz-	3
STŘEDNÍ ASIE A ZAKAVKAZSKO	
GEOPOLITIKA STŘEDNÍ ASIE / Slavomír Horák	4
NOVÍ HRÁČI V KASPICKÉM REGIONU / Alexandr Langer	6
DIALOG CIVILIZACÍ: ÍRÁNSKÁ ODPOVĚĎ NA SOUČASNÝ PROCES GLOBALIZACE / Jaroslav Bureš	10
HORSKÝ TÁDŽIKISTÁN NA HORKÉ PŮDĚ / Slavomír Horák	14
EVROPA A ISLÁM: STŘET CIVILIZACÍ? / Luboš Kropáček	16
VZTAHY A PROBLÉMY	
STRATEGICKÉ PARTNERSTVÍ VE STŘEDNÍ EVROPE / Klas Daublebsky, Gregor Schusterschitz	18
SATU NEGERI – NEGERI INDONESIA... / Zdeněk Zbořil	20
RUSKO: STABILIZACE SÍLY / Miloš Balabán	22
ZEMĚMI SVĚTA	
LEKCE PRO BUDOUCNOST / Kateřina Šafaříková	24
VÍDEŇSKÉ VOLBY: VÝJIMKA, ČI PŘEDOBRAZ VÝVOJE? / Jiří Štěpanovský	25
GHANA: KONEC RAWLINGSOVY ÉRY / Václav Štor	26
EVROPSKÁ UNIE	
OD PAŘÍŽE K NICE / Naděžda Šišková	28
BEZ POLSKA SE DO EU PRAVDĚPODOBŇE NEDOSTANEME / Tomáš Holub	30
VOLNÁ TRIBUNA	
VOJENSKOTECHNICKÉ, ZDRAVOTNICKÉ A MEZINÁRODNÍ ASPEKTY POUŽITÍ MUNICE S JÁDREM Z OCHUZENÉHO URANU / Jiří Matoušek	32
IZRAELSKO-TURECKÉ STRATEGICKÉ PARTNERSTVÍ / Emil Souleimanov	38
INFORMACE	
ŠESTÝ PRAŽSKÝ MODEL OSN / Jindřich Kovář	41
RECENZE	
ISLÁM, DIALOG A OBČANSKÁ SPOLEČNOST / -zz-	42
UŽITEČNÝ PRŮVODCE MEZINÁRODNÍ POLITIKOU / Jiří Šedivý	43
RUSKÉ PRÁVNÍ MINIMUM / Bohumil Tesařík	44

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 6. 2001)

► *Mají palestínští uprchlíci právo na návrat do Izraele?* ► *O jedné z (hlubokých) mezer provádění mezinárodního práva Českou republikou* ► *Vliv politické kultury na vývoj evropského právního myšlení* ► *Proměny mezinárodního práva* ► *Diplomatické právo* ► *Změny v charakteru mezinárodních negociací* ► *Mezinárodní společenství a veřejný dluh* ► *Mexiko a jeho zahraniční politika* ►

1. – bývalý jugoslávský prezident Slobodan Milošević byl za dramatických okolností zatčen ve své vile a uvězněn.

1. – výzvědný letoun amerického námořnictva EP-3 s 24člennou posádkou musel po kolizi s čínskou stíhačkou nouzově přistát na čínském ostrově Čhaj-nan. Pilot stíhačky zahynul. Čína obvinila z odpovědnosti Američany, protože prý čínské letadlo bylo na normální hlídce, Američané se ohradili, že jejich letadlo bylo v mezinárodním vzdušném prostoru a čínský letoun narazil do EP-3 záměrně. Prezident Bush žádal navrácení letadla, Peking trval na omluvě.

2. – v Havaně zahájena 105. konference Meziparlamentní unie. Na závěr odsoudila mezinárodní terorismus a propast mezi chudými a bohatými zeměmi a částmi světa. Nedotkla se porušování lidských práv na Kubě.

3. – ruský prezident Vladimir Putin v projevu k Federálnímu shromáždění potvrdil, že Rusko stáhne své vojáky z Čecny, protože byly splněny hlavní vojenské cíle.

3. – kontrolu nad ruskou televizní stanicí NTV převzala polostátní plynárenská společnost Gazprom, která odvolala ředitele a šéfredaktora Jevgenije Kiseljova a vedení televize vyměnila. Generálním ředitelem byl jmenován americký bankéř ruského původu Boris Jordan. Tato skutečnost vyvolala v Moskvě vlnu nesouhlasu a někteří redaktořiablokovali vstupy, aby se nové vedení nemohlo dostat do kanceláří.

4. – poprvé od nástupu Ariela Šarona do funkce premiéra se sešli v Aténách izraelský ministr zahraničí Šimon Peres a palestinský ministr mezinárodní spolupráce Nabil Šás.

4. – moldavský parlament s převahou komunistů zvolil novým prezidentem země komunistického předáka Vladimira Voronina.

5. – italská policie zatkla pět Arabů ze severní Afriky podezřelých z příslušnosti ke skupině Usámy bin Ládina, která letos v lednu připravovala teroristický útok na americké velvyslanectví v Římě. Údajně připravovala i velký útok ve Strasburku.

5. – jugoslávským úřadům byl v Bělehradě předán zatykač Mezinárodního tribunálu pro byvalou Jugoslávii na bývalého prezidenta Slobodana Miloševiče.

6. – japonský premiér Joširo Mori rezignoval na funkci.

6. – vojáci mezinárodních sil SFOR obsadili významnou ban-

ku bosenských Chorvatů v Mostaru a všechny její pobočky v dalších osmi bosenských městech. V bance má údajně na tajných účtech značné množství peněz Chorvatské demokratické společenství, které tyto prostředky hodlá použít na financování samostatné bosenské autonomie v Bosně. Chorvatští nacionalisté vzali příslušníky SFOR útokem a několik jich zranili.

6. – Řecko a Turecko se dohodly na odstranění pozemních min ze své společné hranice.

8. – první kolo prezidentských voleb v Peru. Do druhého kola postoupili Alejandro Toledo z hnutí Peru posibile a někdejší prezident Alan García.

9. – Evropská unie uzavřela s Makedonií tzv. asociační a stabilizační smlouvu, která z malé balkánské země činí potenciálního kandidáta na členství v Unii.

10. – nizozemský senát schválil návrh zákona na legalizaci eutanázie.

11. – americký velvyslanec v Pekingy Joseph Prueher předal čínskému ministru zahraničí Tchang Tian-manovi dopis, v němž se přiblížil přímé omluvě za vzdušnou kolizi i smrt čínského pilota, což otevřelo cestu k propuštění 24členné posádky amerického letadla z ostrova Čhaj-nan. Posádka bylo propuštěna 12. dubna.

11. – Evropská komise navrhla, aby obyvatelé nových členských států EU včetně Česka nesměli ještě minimálně pět let po vstupu bez omezení pracovat v zemích nynější patnáctky.

11. – japonská agentura Kjódo informovala, že ÚV KS Vietnamu se rozhodl nahradit konzervativního Le Kha Phiena v čele strany předsedou parlamentu Nong Duc Manhem, považovaným za reformistického politika.

12. – soud v Ženevě rozhodl, že někdejší šéf kremelské správy a nynější tajemník Svazu Ruska a Běloruska Pavel Borodin může být propuštěn ze zajišťovací vazby, pokud zaplatí kauci ve výši pěti milionů švýcarských franků.

14. – polostátní ruský plynový koncern Gazprom definitivně převzal kontrolu nad moskevskou televizní stanicí NTV, která se vyznačovala kritickým zpravodajstvím vůči Kremlu a jejíž zaměstnanci odmítli uznat nově dosazené vedení. Část redaktorů dostala výpověď, někteří přesídlili do stanic TNT rovněž kritické vůči vládě.

16. – filipínský soud nařídil zatknout exprezidenta Estradu na základě obžaloby z korupce a křivé přísahy.

17. – ruský polostátní koncern Gazprom zastavil financování liberálního deníku Segodnja a nechal propustit vedení zpravodajského týdeníku Itogy. Oba listy jsou součástí mediálního holdingu Media-Most, který je u Gazpromu silně zadlužen.

17. – čtyři rwandští občané, z toho dvě jeptišky, předstoupili v Bruselu před soud, aby čelili obvinění za podíl na genocidě ve Rwandě v roce 1994. Soud se zaměřil na vyvraždění několika stovek Tutsiů, kteří se v dubnu ukryli v klášteře v Sovu u města Butare. Obžalovaní žijí v současné době v Belgii.

17. – izraelské ozbrojené síly na krátkou dobu obsadily část pásma Gazy v důsledku palestinského ostřelování předchozího dne. Vzájemné útoky pokračovaly.

18. – Komise OSN pro lidská práva schválila návrh rezoluce odsuzující porušování lidských práv na Kubě, který předložila ČR. Definitivní návrh rezoluce místo původní výrazně kritické pasáže odmítající americké sankce obsahoval jen obecnou výzvu zemím, aby podporovaly ekonomickou prosperitu obyvatel Kubu. Změnu navrhla Francie.

18. – bělehradský soud se vrátil ke svému verdiktu z loňského září, kdy tehdejšího amerického prezidenta Billa Clintona a dalších 14 západních vůdců odsoudil k 20 letům vězení za bombardování Jugoslávie v roce 1999. Soud zaslal západním vůdcům oznámení o verdiktu a o příkazu k jejich zatčení.

19.–21. – summit 34 amerických států v Quebecu odstartoval vznik budoucí Celoamerické zóny volného obchodu (FTAA), která by se nejpozději do roku 2006 měla stát největší zónou volného obchodu na světě a představovala by trh s 800 milióny obyvatel. Zástupci zúčastněných zemí ratifikovali dohodu o zákazu vstupu nedemokratických zemí do instituce.

21. – ministři financí EU na neformální schůzce v Malmö upozornili své přítomné kolegy z třinácti kandidátských zemí, že především musejí splnit hospodářská kritéria ještě před vstupem do Unie, jinak riskují oddálení přijetí.

22. – v parlamentních volbách v Černé Hoře získala Djukanovičova koalice Vítězství přes 42 procent hlasů, její protivníci z koalice Společně pro Jugoslávii 40,6 procenta hlasů. Zastánce nezávislosti Djukanovič hodlá vypsat referendum o samostatnosti. EU vyzvala Podgoricu k zachování svazku se Srbskem.

23. – před mnichovským soudem začal proces s bývalým esesáckým dozorcem v terezínské Malé pevnosti Antonem Mallothem (89), který je obviněn z vraždy tří vězňů a jednoho pokusu o vraždu.

24. – japonská vládní Liberálnědemokratická strana zvolila do svého čela Džiničiro Koizumiho (59), který vystřídá krajně neoblíbeného Joširo Moriho. 26. dubna Koizumi stanul i v čele vlády.

24. – prezident USA George W. Bush schválil kontroverzní prodej zbraní Tchaj-wanu, ale prozatím odmítl zařadit mezi ně torpédoborce vybavené supermoderním radarovým systémem Aegis.

25. – americký prezident George W. Bush v americké televizi ABC opětovně potvrdil, že v případě čínského útoku je Washington odhodlán bránit Tchaj-wan.

25. – filipínská policie vsadila do vazby bývalého prezidenta Josepha Estradu (64) obviněného z obohacování se na úkor státu.

26. – ukrajinský parlament vyslovil nedůvěru vládě reformního premiéra Viktora Juščenka a vyostřil tak krizi v zemi.

27. – z kosmodromu Bajkonur odstartovala kosmická loď Sojuz, na jejíž palubě byl první kosmický turista americký milionář Dennis Tito (60). Loď se spojila s Mezinárodní kosmickou stanicí.

28. – albánští extremisté zabili v prostoru u makedonské vesnice Vejce u hranic s Kosovem osm příslušníků makedonských ozbrojených sil.

28. – podle agentura AFP rozhodl Jásir Arafat o rozpuštění ozbrojených složek hnutí Al-Fatah. Hnutí prohlásilo, že bude pokračovat v boji.

29. – Čína slíbila, že dovolí Američanům prohlédnout zadržené letadlo.

29. – vysoký představitel Izraele a Palestiny na jednání v Káhiře souhlasili se zastavením násilí. Dohoda však nebyla podepsána.

29. – na severovýchodě Alžírsko se vyhrótily srážky mezi Berbery a oficiálními ozbrojenými silami. Nepokoje trvající několik dní si vyžádaly téměř sto mrtvých. Berbeři požadují větší práva pro svou menšinu.

30. – americký ministr zahraničí Collin Powell v každoroční zprávě o terorismu uvedl, že počet teroristických útoků se loni v porovnání s rokem 1999 zvýšil o osm procent. Zemí, která nejvíce podporuje terorismus, zůstává Irán.

Po stopách Argonautů a pašeráků hedvábí

Před lety připomenul Stanislav Budín Krymskou konferenci tří nejvyšších hlav Spojenců ve druhé světové válce roztomilou metaforou o putování do Kolchidy za zlatým rounem. Novodobí rytíři Churchill, Roosevelt a Stalin se tehdy dohodli o tom, jak zastavit v Evropě a ve světě bojující armády a zabránit tomu, aby se po skončení války nepustili do sebe. To, že se jejich setkání konalo právě na březích Černého moře a ne daleko moře Kaspického, byla jen osudová náhoda, ovlivněná tehdejší délkou dopravních spojení.

Bájná Kolchis, která se měla rozkládat na zalesněných jižních svazích Kavkazu, stejně jako pláň, pouště a pohoří v dnešní Střední Asii, byly scénérií poutníků a dobyvatelů putujících po trochu imaginární „hedvábné cestě“ ze severní Číny do Evropy, ale velmi často také z Evropy do Číny. Od vojenských tažení Kýra Velikého a mongolsko-ujgurských válečníků Džingischánových, neméně pohyblivých muslimských bojovníků zakládajících a vyvracejících Bucharu, Samarkand a další centra na sever od Bagdádu, až po pokusy osmanských Turků a novodobých Peršanů ovládnout celou oblast jsou Střední Asie a Zakavkazsko stále na vojenských mapách evropských i asijských strategií.

Ruský vstup do této oblasti má za sebou také docela dlouhou historii. Nejprve to byli cestovatelé a kupci, kteří se snažili proniknout na středoasijské bazary, po nich přicházeli vojáci a dobyvatelé, kteří zanechali po sobě romantizující popisy těchto krajů. Mezi ně patřili Puškin, Lermontov, Gribojedov aj. Ale až Josef V. Stalin, s rozhodností sobě vlastní, narýsoval na mapě Sovětského svazu hranice Zakavkazska a Střední Asie. Za Střední Asii považoval území od íránských a afghánských hranic, která končila na severu asi uprostřed Kazašské plošiny. Sem umístil Turkmenskou, Kirgizskou, Tádžickou a Kazašskou SSR a jejich hranice vyznačil ahistoricky, uměle, avšak s jasným strategickým záměrem, kterým bylo opět tradiční rozděl a opanuj. Stalin a jeho geografické spolupracovníci rozlišovali mezi Střední a Centrální Asií, do níž zahrnovali nejen celou sovětskou Střední Asii, ale i území východně od Pamíru (v dnešní ČLR).

Také území se Střední Asií bezprostředně sousedící, Zakav-

kazsko, bylo rozděleno Stalinovou pevnou rukou při rýsování, hranic v třicátých letech. Byla za ně považována území ležící jižně od předělu Velkého Kavkazu a z tradičně pojmenovaných území sem patřila Kolchidská nížina, Kursko-araksá nížina, Malý Kavkaz, Arménská vysočina, Talyšské hory a Lernkoranská nížina. Politicky to byly Gruzínská, Arménská a Ázerbájdžánská SSR. Pro tvůrce sovětské zahraniční politiky však byla zajímavá i sousední území této oblasti, Turecko a Írán, a během let studené války se obě hlavní velmoci v pokusech o uplatňování svého vlivu v této oblasti vzájemně respektovaly.

Po pádu bipolarity však zájem strategických partnerů o oblast Zakavkazska a Střední Asie nemohl zaniknout. Je zde příliš mnoho surovin, „nosičů energie“, koncentrace vojsk, ať již podřízených vládám států, které zde získaly úplnou nebo částečnou nezávislost, nebo nadnárodním zájemcům o vliv v celé oblasti, anebo dokonce jen obyčejným teroristům, kteří se snaží participovat na místním bohatství tradičními prostředky: zastrahováním, únosy a požadováním výkupného, přepadáváním nikoli už jen karavan, ale letadel, vlaků, a dokonce i autobusů.

Chtělo by se říci, že dějiny Zakavkazska nebo Střední Asie nejsou proto příliš hodné obdivu. Ale lidé, kteří zde žili a žijí, dali světu také hned několik náboženství. Persko-tádžická poesie a próza fascinovala nejen Jana Rypku, českého učenice, jenž dal dějinám Íránců a Tádžiků periodizaci a interpretační řád, ale kdysi i celou Evropu, která se pobláznila exotickou přitažlivostí nejrůznějších artefaktů.

Avšak náš současný svět není již tak sentimentální. Zakavkazsko a Střední Asie zajímá světovou veřejnost v posledních deseti letech zejména díky zprávám o počtu mrtvých nebo umučených, o větší nebo menší míře demokracie či autoritativnosti a konečně i jako Brzeziňského Balkánská Euroasie, která má být politickostrategickým prostorem pro nové anabaze nebo výpravy za zlatým rounem.

Věnovali jsme toto číslo Mezinárodní politiky některým problémům, které s touto oblastí tradičně souvisejí. Slavomír Horák pro nás napsal zamyšlení nad geopolitickými úvahami o Střední Asii a Alexandr Langer, český diplomat, který delší dobu působil v Kazachstánu a Íránu, cituje ze své větší práce věnované právě kaspickému regionu. Trochu více pozornosti jsme pak věnovali Íránu, kde se v posledních několika měsících sice politický režim dost podstatně mění, ale jeho geopolitické determinanty zůstávají stejné. Nabízíme českému čtenáři také recenzi knihy prezidenta Chátamího, jejímž tématem je i v Evropě populární „dialog a občanská společnost“. Nicméně, neopomíjíme ani evropská témata, protože se opět stávají předmětem diskusí a dohadování českých politických stran, a jde nám o to, abychom tuto diskusi ovlivňovali objektivními analýzami aktuálního stavu. Věnujeme ještě jednou, a tentokrát detailněji, pozornost populárnímu tématu přelomu roku, a to použití munice s jádrem z obohaceného uranu, tentokrát v souvislostech mezinárodněprávních. A konečně jedním článkem se vracíme k stále se opakujícím problémům separatistických hnutí v Indonésii a zamýšlíme se nad možnou budoucností tohoto obrovského národního státu.

-zz-

GEOPOLITIKA STŘEDNÍ ASIE

V moderních a soudobých dějinách se region Střední Asie dostal do spleti geopolitických hrátek ve druhé polovině 19. století. Po porážce Ruska v Krymské válce se car Alexandr II. soustředil ve svých dalších výbojích na Kavkaz, a především na oblast tří středoasijských států – Bucharského emirátu, Chivského chanátu a Kokandského chanátu. Hlavním zájmem Ruska zde kromě geostrategických hledisek (nástupišť proti Persii, a zejména Velké Británii) byla především možnost vývozu bucharské bavlny a zajištění odbytiště pro ruské výrobky. „Velká hra o Střední Asii“ mezi Velkou Británií a Ruskem, která vyvolala mj. i afghánskou krizi v 80. letech 19. století, byla definitivně vyřešena roku 1895 a celá oblast se tím na sto let stala výlučně ruskou a později sovětskou záležitostí.

SLAVOMÍR HORÁK

Rozpad Sovětského svazu otevřel tuto oblast opět okolnímu světu. Rusko se muselo vyrovnat s „konkurencí“ dalších zemí, které měly zájem o vliv v tomto důležitém prostoru.

Hlavním faktorem, který podnítl rozehrání „nové velké hry“ o Střední Asii, jsou dosud málo vytěžené a prozkoumané zásoby ropy a zemního plynu a také možnosti tranzitní dopravy (koncepte tzv. Nové hedvábné stezky z Evropy přes Blízký východ a Střední Asii do Číny, která velmi elegantně obchází Rusko). Je možné, že se zde skutečně rozehrává nová bitva o „Heartland“ tak, jak byla již několikrát v minulosti definována? Jací jsou v této hře nejdůležitější hráči v regionu i mimo něj?

Středoasijské státy

V rámci Střední Asie jsou dvě země, které spolu mohou svým významem a velikostí soupeřit o úlohu potenciální regionální velmoci.

V první řadě se hovoří o **Uzbekistánu**, který je ze středoasijských zemí nejžhavějším kandidátem na tuto pozici s výhodnou geopolitickou polohou (sousedí se všemi ostatními státy regionu). Na jeho území sice nejsou zjištěné zásoby strategických surovin jako v Turkmenistánu nebo Uzbekistánu (zásoby ropy jsou odhadovány na 1,2 mld. barelů a zemního plynu asi na 3 mld. m³), svou centrální polohou je však klíčový pro jakýkoli logický tranzit Zápád–Východ. Ekonomický potenciál země je díky populaci (cca 25 mil.) nejvyšší z celého regionu, i když tato výhoda je i potenciálním problémem vzhledem k očekávanému růstu obyvatelstva o 5–8 milionů během následujících deseti let.

Kromě ekonomické slabosti, která je dána všem zemím regionu, je zde také ohrožení ze strany skupin extrémního islámu.¹⁾ Právě toto nebezpečí nutí prezidenta Karimova navázat spolupráci s Ruskem a státy tzv. Šang-

hajské pětky G-5, o čemž svědčí závěry summitu států SNS z konce listopadu 2000 v Minsku²⁾. Navíc se za poslední rok Rusku podařilo v rámci razantního nástupu nové zahraniční politiky prezidenta Putina znovu oživit spolupráci s touto zemí.³⁾ Ani vztahy s okolními státy nejsou jednoduché – s Kazachstánem propukla v roce 1997 obchodní válka o odstranění celních bariér, z podobného důvodu ochladly v roce 1999 vztahy i s Kyrgyzstánem. Na konci minulého roku navíc propukl mezi těmito dvěma zeměmi spor o vodu, který vedl k zastavení dodávek plynu z Uzbekistánu do Kyrgyzstánu. V některých prohlášeních dokonce vyústil, kvůli nedostatečné ochraně vzájemné hranice, až ke vznesení nároků Uzbekistánu na část kyrgyzského území.

Konkurentem Uzbekistánu je větší, i když méně zalidněný **Kazachstán**, jenž disponuje značnými zásobami strategických surovin (odhadované zásoby ropy 95 mld. barelů a zemního plynu 4,0 mld. m³) a dalšího nerostného bohatství. Výhodou může být 6600 km dlouhá hranice s Ruskem jako hlavním strategickým partnerem Střední Asie. Z hlediska tranzitu získává na významu železniční spojení mezi Alma-Atou a čínským Urumči (hlavní město Autonomní oblasti Sin-ťiang).

Značný geopolitický zájem vzbuzuje i **Turkmenistán** díky zásobám ropy a zemního plynu a také kvůli tranzitnímu významu (tranzit ve směru Evropa – Írán – Střední Asie – Čína – zde je klíčová železnice Mašhad – Sarachs – Ašchabad). Země sama je však spíše subjektem než objektem geopolitické hry o tento region se zájmem Ruska i Íránu na jedné straně a Spojených států a západoevropských zemí na straně druhé. Země sama je nucena spolupracovat s Ruskem jako největším odběratelem turkmenského plynu, který může na evropské trhy proudit zatím na sever od Kaspického moře.⁴⁾

Role dalších menších států – Tádžikistánu a Kyrgyzstánu – je v regionu značně zanedbatelná. Tyto země budou vždy pouhými subjekty geopolitické hry. O **Tádžikistán** je v současné době zájem jako o nárazníkový stát proti Afghánistánu. Problémem země je její nestabilní situace, neboť vláda v Dušanbe fakticky nekontroluje část území a země je fakticky pod stálou kontrolou Moskvy, která má zde rozmístěna ruská pohraniční vojska a motorizovanou divizi. O vliv zde usiluje také uzbecký prezident Karimov, jehož možnosti jsou však i proti Rusku značně omezené. Uzbecko-tádžické vztahy nejsou nijak vřelé kvůli údajné neschopnosti tádžické vlády vypořádat se s islámskými bojovníky z Afghánistánu. **Kyrgyzstán** se sice díky členství v tzv. celní unii (viz níže) ocitá nejvíce v zorném poli Ruska, ale své zájmy, i když nejsou zatím tak výrazné, zde má i Čína a Spojené státy (Kyrgyzstán byl jako první z postsovětských zemí přijat do WTO).

Ani jedna země regionu se při prosazování svých mocenských zájmů nemůže obejít bez vnějších hráčů, protože místní prezidenti nejsou schopni ekonomicky své zahraničně-politické ambice zvládnout. Tyto vnější hráče lze rozdělit na bezprostřední sousedy (Čína, Írán, Rusko, Afghánistán a do určité míry také Turecko) a vzdálenější hráče s největším reprezentantem – Spojenými státy.

Čína

Čína, která v poslední době zažívá velmi dynamický rozvoj, má všechny předpoklady získat ve Střední Asii významné pozice. Kromě faktoru ropy a zemního plynu v Turkmenistánu a Kazachstánu zde hraje svou roli zájem Pekingu o ekonomický rozvoj tzv. Východního Turkeštánu – Autonomní oblasti Sin-ťiang, kde existují reálné separatistické tendence. Čínská vláda řeší složitou situaci masivním plánem na industrializaci celého regionu s přílivem čínského etnika (podobný scénář jako v Tibetu) a rozvojem dobrých vztahů se sousedními středoasijskými státy (v roce 2000 byla podepsána smlouva mezi státy Šanghajské pětky o zmenšení počtu vojsk na společných hranicích, což pekingskému vedení uvolňuje ruce k větší koncentraci vojsk ve vnitřních oblastech autonomní provincie nebo k relokaci vojsk do Tibetu).

Čína má zájem o využití kazašské ropy a turkmenského plynu a v roce 1998 byla podepsána smlouva o stavbě ropovodu a plynovodu ze západního Kazachstánu, resp. z východního Turkmenistánu. Její realizace je však díky finanční náročnosti dlouhodobá záležitost.

I samotné středoasijské země si uvědomují stoupající význam Číny. Důkazem může být snaha o co největší obchodní styky s touto velmocí, především v Kazachstánu a Kyrgyzstánu. Poměrně úspěšně se rozvíjí příhraniční obchodní spolupráce, která je však v větší části tvořena drobnými obchody, nikoliv potřebnými velkými objemy zboží. V první polovině 90. let byla otevřena nová strategická železnice vedoucí Džungarským průsmykem, která výrazně zkrátila cestu z Alma-Aty do Urumči, centra provincie Sin-ťiang. Díky svému zapoje-

ní do takzvané Šanghajske pětky a ekonomickému potenciálu má Čína možnost hrát v budoucnu v regionu významnou roli. S tímto vlivem však lze zatím reálně počítat pouze ve východních částech regionu – tedy Kazachstánu a Kyrgyzstánu, kde navíc Číňané narazí na pevné pozice svého rivala – Ruska.

Írán

Na počátku 90. let byl Írán považován západními a americkými médii za nebezpečný prvek v nově se formující kaspické hře. Tato tendence, stereotypně přetrvávající díky setrvačnickovému efektu z období Chomejního vlády, vychází z americké politiky double containment, která neměla Íránu umožnit růst jeho přirozené pozice regionální velmoci.

Íránská zahraniční politika se oficiálně nesoustředila na získání vlivu přes islám nebo pomocí „vývozu islámské revoluce“. Prezident Rafsandžání a později Chátamí si zcela pragmaticky uvědomovali, že taková politika by neměla šanci na úspěch, především proto, že ve Střední Asii převládá tradičně sunnitská *hanafija* na rozdíl od íránského ší'itského směru, jenž se navíc stavěl negativně i k súfijským bratrstvům. Sedmdesát let komunistického režimu navíc značně oslabilo konfesionální prvek středoasijských společností. Tento faktor však v průběhu 90. let začal postupně nabývat na síle a s rostoucí sociální nespokojeností se islám může stát ideologickou alternativou pro množství lidí, především v Uzbekistánu.

Pozice Spojených států se ovšem v průběhu 90. let ukázala jako kontraproduktivní a vedla mimo jiné i ke strategickému partnerství Íránu s Ruskem a růstu vlivu této osy ve Střední Asii. Tato „protiamerická koalice“, která má značný vliv na Kavkaz, se projevuje i ve Střední Asii, především společným postupem v otázkách stavby ropovodů⁵⁾, statusu Kaspického moře, tádzické a afghánské války. V posledních několika letech začíná navíc sílit zájem o spolupráci na ose Peking–Teherán, což může i přes rozdílnost názorů mezi Ruskem a Čínou vést ke vzniku významného strategického trojúhelníku Moskva–Teherán–Peking.

Ve vztazích ke Střední Asii zaujal Írán postoj založený na zkvalitňování obchodních kontaktů a využívání své výhodné polohy z hlediska dopravy zboží a strategických surovin. Írán, podobně jako Rusko, však i přes zlepšující se ekonomickou situaci není schopen uspokojit představy o masivních investicích do ekonomik středoasijských zemí. V poslední době lze pozorovat úsilí Íránu prosadit se v rámci Organizace ekonomické spolupráce, jejímiž členy jsou kromě Íránu a států Střední Asie také Turecko, Pákistán, Afghánistán a státy Zakavkazska.⁶⁾

Problémem Íránu při rozšiřování ekonomického vlivu ve Střední Asii jsou však vztahy se Spojenými státy, které by se mohly, alespoň ze strany nové Bushovy administrativy, postupně zlepšovat, i když se bude jednat zřejmě o dlouhodobý proces.

Komparativní výhodou Íránu je dnes již vybudované atraktivní a alternativní spojení na světové trhy přes íránské přístavy.

Z Turkmenistánu nebo Uzbekistánu je nejbližším mořem právě Perský záliv, a naopak Írán nachází na sever od svých hranic výhodné a dobře položené odbytíště svých výrobků. Tranzitní význam Íránu se ukazuje i při snaze o vývoz turkmenského zemního plynu do jižní Asie. Vzhledem ke stále nestabilní situaci v Afghánistánu na jedné straně a vysoké poptávce po této surovině v Pákistánu a Indii, na straně druhé se Írán aktivně zapojil do jednání o stavbě ropovodu a ropovodu z Turkmenistánu přes své území do Pákistánu. Tomuto plánu také nahrál nedávný rozpad americko-pákistánsko-saúdskoarabského konsorcia, které mělo záměr vybudovat ropovod a plynovod do Pákistánu přes Afghánistán. Z ekonomického hlediska je i pro americké nebo evropské firmy důležitá již vybudovaná síť ropovodů a plynovodů, která se dá propojit několika cestami ze Střední Asie do Turecka a Evropy.

Turecko

Turecko okamžitě po vyhlášení nezávislosti jednotlivých středoasijských států v roce 1991 tyto státy jako jedna z prvních zemí uznalo se strategií ekonomické a kulturní dominance ve svých „bratrských zemích“. Nová turecká expanze na východ počítala s rolí zprostředkovatele přístupu nových zemí na západoevropské a americké trhy a také se silou svého partnerství se Spojenými státy.

V průběhu 90. let se však ukázaly některé nevýhody Turecka. Předně je to geografické oddělení nestabilním pásmem Kavkazu nebo Íránu se složitými vzájemnými vztahy. Navíc se ukázalo, že Ankara není schopna podložit své zájmy ekonomicky finanční pomocí, kterou místní vlády nejdříve očekávaly.

Přestože většina států regionu považuje formálně „bratrské“ Turecko za vzor při transformaci ekonomiky a „okno do Evropy“, stala se Ankara pouze jednou, třebaže důležitou, součástí mnohovektorové zahraniční politiky středoasijských zemí, které se soustřeďují na příjmy z investic a příjmy ze strategických surovin. Vzhledem k podpoře Turecka Spojenými státy je však nutno s Tureckem v tomto prostoru počítat ve střednědobé nebo dlouhodobé perspektivě. Stále více středoasijské inteligence navíc získává vzdělání v Turecku, nikoli v Rusku, jak tomu bylo donedávna, a je pravděpodobné, že přes jistý pokles možností stipendií poskytovaných ankarskou vládou bude tento faktor hrát svou roli především pro generaci,

kteří během přibližně 15–20 let vystřídá současnou vládnoucí garnituru. Pokud tedy Turecko v zájmu o své „bratry“ v srdci Asie nepoleví, může se dočkat plodů v dlouhodobějším horizontu. Otázka je, zda se mu to při současných ekonomických problémech (kriize ve druhé polovině února) může podařit.

Rusko

Přes svůj ekonomický propad v 90. letech zůstává Rusko nadále důležitým, ne-li hlavním hráčem v geopolitice Střední Asie. V první polovině 90. let zůstalo jedinou cestou, která umožňovala spojení Střední Asie s Evropou, což má i dnes stále svůj význam (většina středoasijské ropy a zemního plynu se stále dopravuje přes Rusko). Přes snahy bývalého ministra zahraničí a později premiéra Jevgenije Primakova (Primakovova doktrína) o zintenzivnění vztahů s „blízkým zahraničím“ rozhybal stojaté vody ruského přístupu k oblasti až nový prezident Vladimir Putin, který si dostatečně uvědomil strategický význam regionu. Není náhodou, že jedna z jeho prvních zahraničních cest v nové funkci vedla v květnu 2000 právě do Uzbekistánu, Turkmenistánu a Kazachstánu a přinesla jistý průlom především ve vztazích s Taškentem. Razantní nástup Putina vůči strategickým zemím na jižních ruských hranicích byl dotvrzen místy bombastickou návštěvou ruského prezidenta v Baku.

Nejsilnější pozice má Rusko v nejslabších státech – v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu. Obě země také vymezily vztahy s Moskvou jako svou hlavní prioritu. Díky 6600 km dlouhé hranici Kazachstánu a Ruska má podobný zájem i Kazachstán přes své regionální mocenské ambice.

Tyto jmenované státy také jsou členy tzv. Šanghajske pětky s prohlubující se spoluprací v různých směrech. Spolu s Ruskem a Běloruskem tvoří uvedené země také tzv. Celní unii, jednu z mála institucí, které v oblasti relativně fungují.

Ruská vojenská přítomnost v Tádžikistánu tvoří podle ruské interpretace „hráz proti islámskému extremismu a obchodu s narkotiky z Afghánistánu“. Tyto obavy nejsou plané, což dokumentují i dvě

STŘEDNÍ ASIE A ZAKAVKAZSKO

sezóny nepokojů v jižní Kyrgyzstánu, v jejichž čele stál známý drogový boss a vůdce Islámského hnutí Uzbekistánu Džuma Nomongóni, původem z Fergánské kotliny. Tyto akce ukázaly, že středoasijské státy nejsou schopny čelit nebezpečí přicházejícím z jihu. Spolupráce v boji proti terorismu a islámskému extremismu, která byla schválena na posledním summitu v Minsku v prosinci 2000, je jednoznačným důkazem, že Rusko po letech stagnace sbírá na středoasijském kolbišti nové body.

Ruský faktor je dále umocněn „kartou“ v podobě národnostních menšin Rusů, kteří v sovětských dobách tvořili značnou část místní inteligence. Po vzniku samostatných států nastal úbytek těchto kadrů, který je znát především v Kyrgyzstánu nebo v Turkmenistánu. Proto Kyrgyzstán v letošním roce schválil novelu tzv. jazykového zákona, která umožňuje používání ruštiny v běžném styku. Ruská menšina je pro Moskvu výborným prostředkem k případným nátlakům na země regionu.

V současné době se zdá, že Rusko bude mít zásadní vliv zejména v Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, tedy ve státech sdružených do regionálních uskupení. Za prioritu následujícího období bude ruská zahraniční politika považovat posílení svých pozic v Turkmenistánu a Uzbekistánu, což se jí v poslední době daří. Úsilí těchto dvou zemí odpoutat se od vlivu Moskvy v 90. letech pouze ukázalo, že většina trumfů je i nadále v ruských rukou.

Spojené státy americké

Zahraniční politika USA je podobně jako v ostatních regionech založena na dvojím přístupu.

Existuje oboustranný zájem Spojených států a středoasijských zemí o americké investice do strategického průmyslu. Za nalití peněz do středoasijských ekonomik však budou Američané požadovat vysokou cenu, především podíl ze zisku, který místní vládcové očekávají od strategických surovin. Oslabení vlivu Ruska nebo Íránu, které by mělo být zajištěno přes americkou vládou všemožně preferovaný ropovod Baku–Ceyhan, však bude stát velké překážky, které americké naftové společnosti nejsou ochotny prozatím vydat,¹⁾ protože o ekonomické efektivitě tohoto projektu mnozí experti pochybují. O jeho politickém významu však nemůže být pochyb. Na tento ropovod by USA rády napojily i Taškent nebo Ašchabad (ten je zřejmě tomuto spojení nejvíce nakloněn), případně i Astanu.

Spojené státy tak deklarují zájem na integraci států pod vlajkou strategického partnerství v rámci osy (Tel Aviv – Ankara – Baku–Střední Asie), to znamená rozbití partnerství Ruska a Íránu.

Všechny státy se sice snaží hledat pomoc a finance, kde to jen jde, ale protože USA s touto pomocí příliš nespěchají, obrací se prezidenty „ke konkurenci“, která bude také tolerovat Spojenými státy tu a tam kritizovaný stav „demokracie“, především k Rusku, Íránu a Číně. Politika USA tedy zatím nepřinesla očekávané plody, nabídky na spolupráci jsou pro místní „cháňy“ dlouho-

dobé až střednědobé a oni potřebují okamžitou pomoc. Ze strany Washingtonu jsou možná také poněkud podceňovány ambice středoasijských prezidentů.

Závěr

V současné době se tedy zdá, že v „nové velké hře o Střední Asii“ se formují dva velmocenské bloky – jeden spojuje Rusko, Írán a Čínu, do jejichž sféry vlivu spadá především Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán. Nová zahraniční politika Putina vůči Střední Asii v poslední době katapultovala Rusko do vedoucí pozice v uspokojení velmocenských ambic. Velkým konkurentem, ale zároveň v mnohých otázkách spojencem, se zde jeví Čína. Roli Íránu nelze sice, vzhledem k jeho možnostem, přeceňovat, ale partnerství s Moskvou i Pekínem a geostrategická poloha mohou být vhodným doplňkem v rámci tohoto trojúhelníku.

Lídrem druhého bloku jsou pochopitelně Spojené státy, podporující regionální velmoc a svého spojence na Blízkém východě – Turecko, i když i spolupráce v této oblasti dostává trhliny. V Zakavkazsku se tito spojenci mohou spolehnout na Baku a Američané by rádi v již utvořené ose viděli i strategicky důležité země – Kazachstán, Uzbekistán a Turkmenistán. Největší projekt, který by měl tomuto cíli pomoci (ropovod Baku–Ceyhan a na něj navazující projekty), však je prozatím víceméně ve stadiu plánů, realizace zatím není ani jistá a středoasijským státům může postupně dojít trpělivost, což může skončit neúspěchem americké politiky v regionu.

¹⁾ Podrobněji viz článek autora v MP 9/2000, s. 16–18.

²⁾ Lidové noviny 2. 12. 2000, s. 8.

³⁾ Návštěva Vladimira Putina v Taškentu v květnu 2000 přinesla podpis řady dohod, mimo jiné i dohody o znovuoobnovení vojenské spolupráce, kterou Uzbekistán před časem vypověděl.

⁴⁾ O budoucnosti výstavby plynovodů z Turkmenistánu se vede velká debata. Existuje několik možností dopravy přes Írán, kde je již plynovod vybudován. Tato varianta je nejjednodušší, ale zároveň, alespoň do této doby, narážela na silný odpor USA jako hlavního kreditora stavby. Další možností je tzv. Transkaspický plynovod pod Kaspickým mořem do Ázerbájdžánu, který má podporu Spojených států, ale jeho financování není zatím jisté. Na podobných podmínkách ztroskotávají i plány na vybudování plynovodu do Číny. A vzhledem k nestabilitě v Afghánistánu odpadá prozatím i možnost vedení plynovodu do Pákistánu přes Afghánistán, nad kterým by Američané byli ochotni „přimhouřit oko“.

⁵⁾ Obě země jsou proti projektovanému ropovodu Baku – Ceyhan, i když i na tomto poli vystupují jako konkurenti.

⁶⁾ K summitu Organizace ekonomické spolupráce např. Džilavjan, A.: Iran – novaja regional'naja džřava? Něžavisimaja gazeta, 9. 6. 2000. K íránské zahraniční politice Gombár, E.: Íránská zahraniční politika a prezident Chátami, Mezinárodní politika, 11/2000, s. 14–17.

⁷⁾ Předběžná ekonomická analýza tohoto ropovodu bude hotova v květnu roku 2001 a další, podrobná, až v roce 2002, což je pro středoasijské země poměrně pozdě.

Kaspický region, kdysi vnímaný jako jakési „obskurní místo na světě“¹⁾, se dnes stále častěji objevuje na titulních stránkách světového tisku, v názvech konferencí a knih. Vzhledem k celosvětovému problému zvyšování cen ropy zemí OPEC, ke geopolitické proměně regionu, velkému množství států v tomto regionu zaangażovaných zabývá se v posledních deseti letech většina autorů ve svých statích o kaspickém regionu post-sovětskou Střední Asií a Zakavkazskem a jako regionální velmoci uvádí Rusko, Írán, Turecko a v poslední době stále častěji i Čínskou lidovou republiku.

Kaspický region je dnes definován nejen přímým přístupem ke Kaspiku (Rusko, Kazachstán, Turkmenistán, Írán, Ázerbájdžán), ale i bohatými nalezišti ropy a zemního plynu na dně Kaspického moře a v jeho blízkém okolí a trasou existujících a plánovaných ropovodů a plynovodů.

Současný vývoj v regionu nastartoval publikování celé řady článků a i objemnějších prací, týkajících se geopolitiky regionu.

V červenci 1998 poskytl Zbigniew Brzezinski rozhlasové stanici Svobodná Evropa (RFE/RL) několik rozhovorů, ve kterých prohlásil území přibližně pokrývající tradičně chápané Zakavkazsko a Střední Asii eurasijským Balkánem a předpověděl v tomto regionu propuknutí začátkem 21. století konfliktu, mnohem krvavějšího než ten, který vidíme v jihovýchodní Evropě. Poskytnuté rozhovory měly svou gradaci a v těch posledních Brzezinski nevyklučoval začátek konfliktu „i dříve, než původně předpověděl“.

Autor nastoluje řadu zajímavých tezí:

- Rusko je příliš slabé, než aby získalo nadvládu v regionu zpět, a příliš blízko (a nedostatečně slabé), aby z regionu bylo úplně vytlačeno.²⁾
- S podporou Turecka, Íránu, Pákistánu a Saúdské Arábie (SAK) nemají státy Střední Asie zapotřebí vzdávat se své suverenity ani za cenu hospodářské integrace s Ruskem.³⁾
- V oblasti vládní mocenské vakuu a region je vnitřně nestabilní, což láká zájemce o kontrolu nerostného bohatství. Všechny země se zde potýkají s vnitřními problémy a hranice jsou snadno zpochybnitelné.
- Moskva uměle brzdila formování politických národů v regionu. Po rozpadu SSSR nebyly země připraveny k samostatnosti.

Nestabilní pásmo na jihu bývalého Sovětského svazu

Jižní část bývalého Sovětského svazu je v četných studiích pojednávána jako nestabilní pásmo „krize státosti“, prostřáající se od Moldovy na západě až po Střední Asii na východě. Mnoho sovětologů zaznamenává, že i Ukrajina má řadu rysů charakteristických pro tento oblouk. (Je to například vý-

Noví hráči V KASPICKÉM REGIONU

ALEXANDR LANGER

razný vnitřní regionalismus, bráníci sjednocení ukrajinské společnosti v názoru na základní otázky budování nové státnosti.⁴⁾

Společným faktem pro režimy tohoto „nestabilního oblouku“ je, že žádnému z nich se zatím nepodařilo vybudovat fungující právní stát, ačkoliv existující formy podílu na moci se od země k zemi značně liší: od chaotického systému mnoha politických stran (například Gruzie) až po diktátorské režimy (např. Turkmenistán). Pro politickou kulturu těchto zemí je typické, že stará komunistická nomenklatura zůstala u moci. V některých případech došlo k pokusům předat část podílu na moci novým politickým elitám, avšak tyto pokusy byly neúspěšné a skončily krveprolitím (Gruzie, Tádžikistán, Ázerbájdžán). Ve Střední Asii je autoritářský model často vnímán jako záruka politické a hospodářské stability.⁵⁾ Jde sice o tradiční pohled na „výhody“ autoritářské vlády (vycházející nejen z předsovětských tradic, ale i umocněny desetiletími sovětského režimu), který však na přelomu 20. a 21. století ztrácí své opodstatnění: rizika plynoucí z toho, že ani jeden z námi studovaných států nemá vybudovaný a dostatečně spolehlivý *mechanismus nenásilného předání moci*, se plně ukázala v roce 1998, když ázerbájdžánský prezident Alijev podstoupil operaci srdce ve Spojených státech, kam byl urychleně přepraven z Baku přes americkou vojenskou základnu v Turecku. Odchod Alijeva z politiky mohl znamenat výbuch pouličního násilí a nepředvídatelné změny i v zahraniční politice Ázerbájdžánu.

Hospodářský vývoj byl ovlivněn zhroutením sovětského trhu, a tedy i jeho dodavatelsko-odběratelských vztahů, a země jsou nuceny si hledat nové vazby.

Totéž lze říci i o spojeneckých vztazích. Země tohoto pásu se ocitly v mocenském vakuu, které se nyní snaží zaplnit nové síly (Čína, Turecko, Írán, USA a další). Úlohu hegemonu zde dlouho hrálo Rusko, které se snažilo nepustit do své sféry vlivu nové hráče, ale není schopno vnutit těmto státům svou vůli. Je však stále ještě reálnou silou v tomto regionu a nově nezávislé státy jsou si toho vědomy.⁶⁾

Graham Fuller⁷⁾ vypočítává tyto „hlavní geopolitické hráče“ v kaspickém regionu:

Rusko, „Západ“ (do kterého řadí Turecko), Írán, Čínu, Ázerbájdžán, Kazachstán a možnost i Uzbekistán.

Rusko. Oslabení Ruska a nefunkčnost SNS umožnilo v regionu aktivitu řadě nových a staronových hráčů. Po pádu železné opony se řada západních zemí začala angažovat v regionu, stejně tak jako i řada zemí, které s ním sousedí či do něho spadají: Afghánistán, Írán, Pákistán, Indie, Turecko, Čína, všechny jsou zapojeny do velké hry o energetické zdroje. Do značné míry ovlivní chování Ruska v regionu jeho vztahy se Západem; budou-li konfrontační, bude Rusko usilovat o budování svého nového impéria.

Rusko vnímá Kavkaz jako své životně důležité území. Je ochotno přistoupit na formální nezávislost zdejších států, ale nechce být z něho rychle vyřazováno jako z Pobaltí. Proto mu vyhovuje zdejší rozdrobenost a snaží se zabránit rostoucímu americkému vlivu v regionu.⁸⁾ Pro kontrolu situace si Rusko chce ponechat na neurčitou dobu v zemi dvě vojenské základny. Je přirozené, že Gruzínci mají z těchto základen obavy. (Přes jednu z nich – Vaziani poblíž Tbilisi – se podařilo v roce 1995 utéct do Ruska hlavním aktérům neúspěšného protivládního puče.)

Rusko se snaží zachovat svou vojenskou přítomnost na Kavkaze alespoň v roli mírových sil (a tím získat i finanční prostředky), a i když muselo přistoupit na pobyt i jiných než jen ruských mírových sil OSN (aby nepřišlo o úsek 180 kilometrů abcházského černomořského pobřeží), snaží se mít vše pod kontrolou a například výzbroj a výstroj z některých svých vojenských základen neodvází do Ruska, ale předává „darem“ ruským mírovým silám, působícím v oblasti.

Zvláštní pozornost si zaslouží **Turecko**, které zde má nejsilnější historické a kulturní vazby. Otomanská říše byla v 19. století největší překážkou expanze Ruska do islámského světa. Na rozdíl od Íránu, Pákistánu a dalších konkurentů je pro aktivitu Turecka typická nejen energičnost, ale i její soulad se zájmy Západu.

S výjimkou Tádžikistánu se ve všech středoasijských republikách mluví turkickými jazyky. Turecko je navíc příkladem světského islámského státu a mohlo by posloužit obyvatelstvu středoasijských repub-

lik jako model nekomunistického a nefundamentalistického státu. Většina republik vzhlíží k Turecku jako k příkladu možného skloubení hospodářského růstu s islámem. Prezident Kyrgyzstánu říká: „Turecko je hvězdou ukazující turkickým státům cestu.“

Poté, co středoasijské republiky, zaskočené událostmi, vyhlásily nezávislost, začalo Turecko na přelomu let 1991–1992 energeticky navazovat přímé styky s těmito zeměmi. Brzy bylo možné rozeznat jejich tři základní oblasti: politickou, hospodářskou a kulturní.

Na podzim roku 1991 se uskutečnily návštěvy prezidentů Kazachstánu, Turkmenistánu, Uzbekistánu a Kyrgyzstánu v Turecku, jejichž výsledkem bylo podepsání řady dohod o spolupráci v oblasti politické, hospodářské, obchodní a o pomoci v budování telekomunikačních sítí a přípravy odborníků.

Turecko podniká velmi energické kroky ve výuce turečtiny a středoasijských jazyků prostřednictvím stipendií na Ankarské univerzitě pro učitele ze středoasijských republik. Začátkem roku 1992 šlo o stovky stipendií, nyní již jde o tisíce studentů ze Střední Asie (2000 stipendií pro každou z republik). Turecká strana se také značně angažuje v úsilí o unifikaci těchto jazyků.⁹⁾ Není bez zajímavosti, že Turecký rozhlas a televize (TRT), který prostřednictvím satelitu pokrývá svým signálem území středoasijských republik, se snaží prosadit do turečtiny i výrazy z jazyků Střední Asie. Z turecké iniciativy byla založena Euroasijská rada pro televizní vysílání, jejímiž členy se staly středoasijské republiky včetně Tádžikistánu. Usiluje o vytvoření společného panturkického rozhlasového a televizního vysílání, což při současných hospodářských potížích Turecka zůstane zřejmě pouhou deklarací.

Turecko se snaží připravovat národní kádry středoasijských republik ve všech oblastech. Tak například se v Turecku školí pod patronací NATO vojenští odborníci z Kyrgyzstánu a Kazachstánu.

Zdůrazňováním historické a kulturní souměřitelnosti turkických národů Turecko usiluje o obnovení společného kulturního prostoru, který by za příznivých okolností mohl posloužit jako infrastruktura pro budování odpovídajících hospodářsko-politických struktur.¹⁰⁾

Nyní se Turecko spíše snaží o prosazení svého plánu na vybudování plynovodu a ropovodu z Kazachstánu a Turkmenistánu, který by dopravil tyto suroviny do jejich terminálu na pobřeží Středozemního moře a umožnil by Iskenderunu (Ceyhanu) stát se alternativou Basry. Ve stadiu jednání se nacházejí i plány o spolupráci v oblasti hutnictví, rozvoje dopravy a telekomunikací.

Řada odborníků však soudí, že Turecko ve Střední Asii již promarnilo šance, které byly největší pro možnost prosazení jeho vlivu přibližně v březnu až dubnu 1992. V té době Střední Asii navštívila řada vysokých státních představitelů Turecka a prezident

Uzbekistánu Islam Karimov prohlásil: „Přijde den a my všichni budeme zasedat v jednom parlamentu.“¹¹⁾

Regionální význam Turecka byl zdůrazňován jeho postavením v Organizaci pro ekonomickou spolupráci (ECO) a CENTO. Nedoceňoval se fakt, že Turecko nemá s republikami Střední Asie společné hranice a že je silně angažováno na Kavkaze a v černo-mořské oblasti. Byl podceňován i význam kulturního dědictví Perské říše, která ovlivnila středoasijský region přinejmenším ve stejné míře jako tradice Osmanské říše. To přispívalo k podceňování úlohy Íránu v tomto regionu.

Zatím lze jen konstatovat, že záměry a cíle Turecka v této oblasti narážejí na finanční, hospodářské (ale i politické) problémy, se kterými se potýká samotné Turecko, a na nejasnou situaci turkických středoasijských republik, které z jedné strany usilují o transformaci na tržní hospodářství s cílem přilákat velké zahraniční investice, ale z druhé strany jsou si stále vědomy své spjatosti s ruským hospodářstvím a obávají se tyto vazby zpřerhat a vydat se samostatně na nejisté cesty světového trhu. Místní vládnoucí elity ve Střední Asii si již uvědomily, že přijetím „tureckého politického modelu“ by skončil jejich doživotní monopol na moc. Tento odklon od nadšeneho obdivu k Turecku se dnes občas projeví ve státních médiích demagogickými hesly typu „Nevyměníme ruskou trojku za tureckého osla!“ Zdá se, že původní euforie ze sblížení Turecka a turkických republik Střední Asie a jižního Kavkazu skutečně opadla na obou stranách, bylo by však chybou přes všechny uvedené připomínky nepočítat s rostoucím vlivem Ankary v regionu.

Írán.¹²⁾ Vývoj vztahů středoasijských republik a **Íránské islámské republiky** měl ve srovnání se vztahy budovanými Tureckem opačnou dynamiku: Jak Rusko, tak Západ vnímaly zpočátku Írán (ale i arabskými státy) jako možnou hrozbu pro suverenitu a územní celistvost středoasijských států. Pocit ohrožení z fundamentalistického Íránu byl mezi postkomunistickými a nacionalisticky orientovanými elitami značně rozšířen. Tato nevráživost vůči Íránu byla posílena i jeho mravní a materiální pomocí, již poskytoval islámským opozičním skupinám v Tádžikistánu v roce 1992.

Tyto vztahy se Íránu podařilo ve velmi krátké době podstatně zlepšit: Teherán přijal jako realitu návrat „staré gardy“ v Tádžikistánu k moci a začal budovat s jeho vládou korektní vztahy; v konfliktech na Kavkaze se snažil iniciovat vyjednávání a vystupovat jako prostředník (zatímco Turecko sice neoficiálně, ale o to otevřeněji podporovalo Ázerbájdžán); rozptýlil obavy, že by zasahoval do vývoje ve Střední Asii. Výsledkem bylo, že nejhlasitější odpůrce spolupráce s Íránem, uzbecký prezident Islam Karimov, vyhlásil politiku sblížení. V Tádžikistánu se mluví jazykem blízkým perštíně, což usnadňuje pronikání íránského vlivu. Írán hledá záchytné body v celém re-

gionu, neboť usiluje o roli vůdce světového islámu.¹³⁾

Pouhý pohled na mapu nás přesvědčí, že Írán je středem tohoto regionu a jen velmi obtížně lze budovat dopravní osu (koridor) východ – západ a vyhnout se Íránské islámské republice. Z tohoto hlediska se zdá americká politika vůči Íránu značně nerealistická a je zapotřebí, aby íránsko-americké vztahy opustily půdu rétorických cvičení a soustředily se na řešení skutečných problémů. (Na to upozorňovali vládu USA jak Kissinger, tak Brzeziński, jak Schlesinger, tak řada dalších poradců STADEP, než museli opustit svá místa, jak píše G. Fuller.¹⁴⁾ Ti, kteří se zabývají těžbou a dopravou ropy, vědí, že americká politika vůči Íránu je nerealistická, i když mají obavy ze sílícího islámu v regionu. Turecko má tradičně s Íránem dosti složité vztahy, ale přesto se snaží o jejich zlepšení, a dokonce i Izrael usiluje o pragmatickou politiku vůči Íránu. Americká politika vůči Íránu nahrává hlavně Rusku, které tak nemusí konkurovat Spojeným státům.

Írán má na rozdíl od Turecka obrovskou výhodu – dlouhou společnou hranici se středoasijským regionem. Turkmenský prezident Saparmurad Nijazov byl v regionu první, kdo si uvědomil důležitost tohoto faktoru a začal prosazovat úzkou spolupráci – napojení středoasijské železniční sítě na Írán a budování plynovodu a ropovodu přes íránské území. Také Kazachstán, který začal prosazovat spolupráci zemí kaspického regionu, rozeznal v Íránu zemi, přes kterou by bylo možné dopravovat ropu na světové trhy.

Překážky pro pronikání Íránu do kaspického regionu jsou: 1. Nedůvěra Západu a arabských zemí vůči teheránskému režimu. Na rozdíl od Ruské federace a středoasijských republik ani Západ, ani většina arabských států nevěří v reformovatelnost íránského systému cestou jeho postupného zapojování do mezinárodní spolupráce. To snižuje ochotu těchto zemí investovat do projektů s aktivní účastí Íránu; 2. Obavy Íránu z možného jednání národnostních menšin, hlavně Turkmenů a azerských Turků (podobné starosti, jak uvidíme, má i vedení ČLR). Zprávy, že vůdce afghánských Uzbeků R. Dostum chce v severním Afghánistánu založit samostatný státní útvar pojmenovaný po staré perské oblasti, přispívají v Íránu k podezřivosti vůči okolnímu světu a šíří představy o protiíránském spiknutí USA – Ruska – Uzbekistánu a Turecka; 3. Stav íránského hospodářství a ozbrojených sil Íránu po vyčerpávající islámské revoluci a stejně vyčerpávající válce s Íránem.

Pákistán dlouho pokládal sebe a **Afghánistán** jako svého druhu **Islámskou konfederaci**, která by se měla nadále rozšiřovat, a tuto myšlenku šířil na sever. Tato myšlenka však nenachází podporu v žádné ze středoasijských republik. Pro celý region je mnohem důležitější a nebezpečná úloha, kterou sehrává Afghánistán, jenž „svým oslabením a přítomností mnoha guerillo-

vých skupin s širokým rejstříkem nejrůznějších etnických či náboženských požadavků představuje úrodnou půdu pro imperiální hrátky cizích mocností o sféry vlivu“,¹⁵⁾ kde jsou vyzbrojováni a cvičeni pro partyzánskou válku dobrovolníci z táborů pro uprchlíky z Tádžikistánu. Podíl zbraní přicházejících z Afghánistánu však činí v Tádžikistánu přibližně 10 procent¹⁶⁾, a navíc jsou tyto zbraně primitivní a zastaralé, takže nelze tuto stránku přeceňovat. Naopak je možné mluvit o destabilizačních vlivech opačného směřování z Uzbekistánu¹⁷⁾ (a v menší míře i z Turkmenistánu).

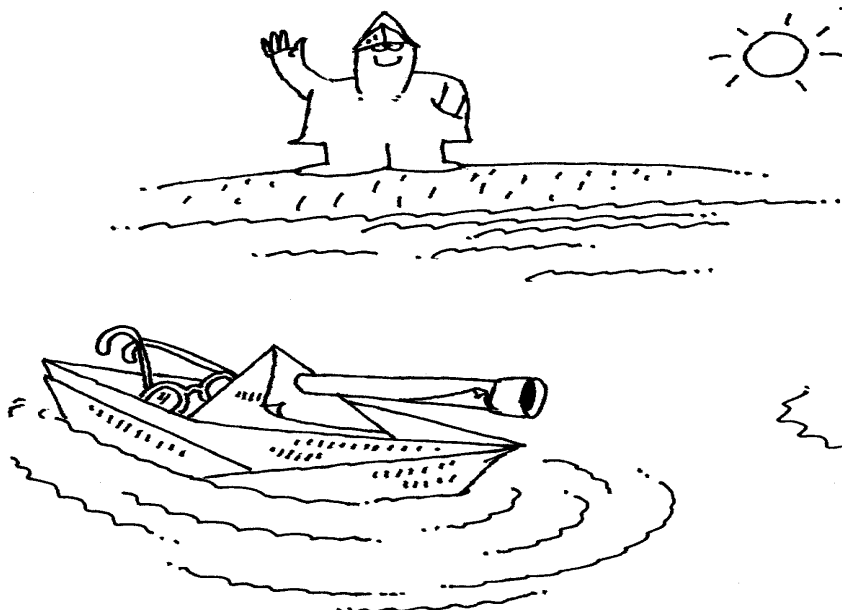
Velký zájem o kaspický region projevuje Čína, která může těžit ze své zeměpisné polohy. Vztahy k sousedním středoasijským republikám na západních hranicích klade současně čínské vedení na nejdůležitější místo. Tyto nově vzniklé národní nezávislé státy představují pro ČLR vážné bezpečnostní riziko, neboť mohou iniciovat národnostní nepokoje na severozápadní periferii ČLR – v Sin-ťiangsko-ujgurském autonomním regionu. Svým etnickým složením, náboženskou a kulturní tradicí, jakož i ekologickou situací má Sin-ťiang mnoho společného s regionem ležícím západně od jeho hranic, avšak stejně jako Střední Asie není Sin-ťiang homogenním útvarem a je poznamenán spíše jak etnickou, tak i náboženskou nesourodostí. V jejich severních provinciích žije asi 7 milionů Středoasijsců.

Čínské vedení se v posledních letech snaží v zájmu urychlení hospodářského růstu země a pronikání své ekonomiky do světa zakládat takzvané přirozené ekonomické prostory (Natural Economic Territory – NET), které se ne vždy kryjí s hranicemi provincií či státními hranicemi ČLR. Peking doufá, že jeho severozápadní území, která – na rozdíl od pobřežních provincií – zatím mnoho nezískala z hospodářských reforem a politiky postupného otevírání se světu, budou těžit ze svých hospodářských a obchodních vztahů s novými sousedy. Vedení se tedy rozhodlo, že prozatím odhlédne od potenciálních nemalých rizik, která pramení z užších kontaktů se Střední Asií.

Při podrobnější analýze plánů čínské vedení na investice do rozvoje středoasijského NET, který by pokrýval celý region (tzn. včetně čínské Sin-ťiang), vidíme, že zisk z realizace tohoto projektu značně převažuje nad riziky. Krach budování středoasijského NET může způsobit jen „politické zemětřesení“ v Pekingu při předávání moci nastupující nové garnituře. Řada příznaků však nasvědčuje tomu, že čínské vedení si je toho vědomo a bude se snažit, aby tento proces proběhl bez větších oteřesů.

Nejdynamičtější se rozvíjejí vztahy s Kazachstánem a Kyrgyzstánem, ale je zřejmé, že Čína usiluje o obdobné vztahy i s ostatními novými nezávislými státy kaspického regionu a přisuzuje Střední Asii úlohu nástupišť na trhy Íránu, Turecka a řady dalších asijských zemí.

V červnu 1992 projel první vlak po celé délce železniční trati spojující Almaty

a hlavní město Sin-ťiang – Urumči (stavba této železnice se vlekla od roku 1956). V roce 1999 již existovalo letecké spojení mezi oběma městy dvakrát denně a byla otevřena řada nových silničních přechodů. V dubnu 1993 se nacházelo na území Kazachstánu již 150 čínsko-kazašských smíšených podniků.¹⁸⁾

„Čínský model“

Čína se snaží v rámci pomoci posílat do tohoto regionu své odborníky na zemědělství a další odvětví hospodářství, aby vyvážila obavy z některých záporných stránek své narůstající přítomnosti ve Střední Asii, a je třeba říci, že myšlenka jakéhosi „osvětleného autoritářského režimu“ se ve Střední Asii těší značné oblibě.

Čelní představitelé uzbecké opozice si stěžují, že jejich vláda přijala za svůj „čínský model transformace“. Prezident Islam Karimov se k němu otevřeně hlásí. „Čínský model přechodu k tržnímu hospodářství“ je však populární i v establishmentu ostatních středoasijských republik.

„Hedvábná cesta“

Čínská lidová republika se snaží o obnovu, či lépe o znovuvybudování někdejší „hedvábné cesty“, která ji spojovala se Střední Asií a Západem.¹⁹⁾ Tentokrát by však „hedvábná cesta“ měla mít formu moderní transkontinentální železnice, systému dálnic a sítě ropovodů a plynovodů. Ross H. Munro, významný americký odborník na jihovýchodní Asii, soudí, že výstavba této moderní „hedvábné stezky“ se svým významem vyrovná otevření Suezského průplavu, a upozorňuje, že zatímco americká zahraniční politika počítá ve Střední Asii s dominantním vlivem investic Spojených států, Turecka, Íránu a Saúdské Arábie, je nanejvýš pravděpodobné, že bude muset čelit silné konkurenci Číny a jihovýchodní Asie.

Transkontinentální železniční trať Východ–Západ

Čínské vedení soudí, že jedním z faktorů brzdících rozvoj národního hospodářství je špatná situace v dopravě. Rozhodlo se tedy pro velkorysý projekt transkontinentální železniční magistrály, která by spojila přes Střední Asii čínské přístavy na březích Tichého oceánu (které nezamrzají), a mohou tudíž přijímat zboží po celý rok) s Evropou a Blízkým východem. Na čínské straně by železnice vedla od přístavu Lie-jün-kang, který již nyní obchoduje s 280 přístavy 86 zemí světa. Jeho plocha se má rozšířit ze 3 km² na třicet km².

Zvolená trasa umožňuje Číně také napojení na již existující tahy (eventuálně jejich modernizaci):

1. Kazachstán – Rusko – Bělorusko – Polsko;
2. Kazachstán – Rusko – Ukrajina – Rumunsko;
3. Kazachstán – Uzbekistán – Turkmenistán – Írán – Turecko a dál.

Čínští odborníci soudí, že zvolená trasa umožní pronikání čínského zboží nejen na Blízký východ, ale i dobývání nových trhů v západní Evropě. Podle jejich odhadů by se měl prudce zvýšit i počet zahraničních turistů. Podnikatelské kruhy v Evropě i Asii projevují o výstavbu této trati velký zájem (také z důvodu pečlivě zvolené trasy), lze tedy předpokládat, že se nebude potýkat s nedostatkem investic.

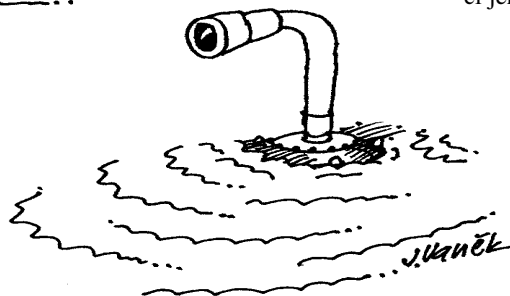
Rusko samozřejmě na čínsko-středoasijské sblížení pohlíží s nedůvěrou. Zdá se však, že se nachází v situaci, kdy nemůže nabídnout žádné alternativy. Myšlenka obnovy „hedvábné cesty“, z níž ČLR učinila neoddělitelnou součást své politiky vůči Střední Asii, se těší široké mezinárodní podpoře.

Možné překážky pro pronikání vlivu ČLR do Střední Asie

Zdá se, že největší překážkou pro uskutečnění velkorysých čínských plánů obno-

vy „hedvábné cesty“ je možná destabilizace ČLR během neodvratně se blížící generální výměny jejího vedení.

I když je Čínská lidová republika na první pohled velmi vzdálená Kaspiku, přeci jen je důležitým hráčem o ropu v kaspickém regionu. Zatímco Rusko se snaží

vytěsnit z regionu západní hráče, Čína se snaží získat svůj díl koláče a také usiluje o výstavbu ropovodu, jenž by se vyhnul Rusku.

Pod vzletným heslem o spojení Žlutého a Kaspického moře se skrývá již uzavřená dohoda o výstavbě ropovodu ze západního Kazachstánu do východní Číny.²⁰⁾

Jedním z úskalí pro další vývoj se mohou stát právě očekávané zisky z prodeje ropy, neboť většina obyvatelstva z nich nemá a asi nebude mít prospěch, což znamená, že polarizace společnosti bude pokračovat a zblázněná většina je již dnes ochotna žádat zlepšení svých životních podmínek pod libovolným praporem – rudým s pěticípou hvězdou, nebo zeleným praporem islámu.

Jižní Kavkaz (či Zakavkazsko) by měl být enklávou míru a spolupráce tří bývalých sovětských republik – Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu s jejich sousedy Ruskem, Tureckem a Íránem. Ruština je společným dorozumivacím jazykem ve větší části regionu, je zde i společné kulturní dědictví (perské, křesťanské, osmanské a sovětské) a republiky řeší velmi podobné hospodářské problémy a mají i společné možnosti. Na rozdíl od umělých výtvorů typu Moldova mají všechny tři republiky historicky zakořeněnou stát-nost a byly nezávislé, třeba jen po krátkou dobu i po roce 1918. Zatímco se však tři pobaltské státy vracely postupně do Evropy, zakavkazské státy zažívají od rozpadu Sovětského svazu desetiletí válek a bídy.

Kavkazem probíhá asi 3000 kilometrů mezinárodních hranic a z nich jen 9 kilometrů, spojujících Nachičevanskou oblast Ázerbájdžánu s Tureckem, lze charakterizovat jako přátelské – obě země jsou si blízké jazykově, hospodářsky, politicky a v poslední době i vojensky.

Kavkaz by mohl být mostem mezi východem a západem, severem a jihem pro pohyb zboží, kapitálu, lidí a myšlenek. Pro petrolejářské firmy je Kavkaz ideální trasou pro přepravu zemního plynu a ropy z Kaspiku, jejíž zásoby jsou odhadovány na více než 18–35 mld. barelů (tzn. více než celkový objem zásob v Americe a Severním moři), bez ohlášeného naleziště v Kazachstánu.

Většina existujících hranic Kavkazu však zdejší enklávy v žádném případě nestmeluje: Arménie je s Ázerbájdžánem stále ve válce. Turecko omezuje přechody s Arménií, Rusko ostrážitě střeží své jižní hranice, Írán je podezřívavý vůči Ázerbájdžánu, Gruzie vůči Arménii. Dokonce i v případech, kdy jsou politické vztahy dobré (např. Gruzie a Ázerbájdžán), je komunikace složitá, cesty a silnice jsou úzké, neudržované a H. Mark Hubey upozorňuje ve svém článku na Caucasus, že je snad až symbolické, že nejsnáze se člověk letecky dostane z jednoho kavkazského hlavního města do druhého přes Moskvu nebo Istanbul!²¹⁾

¹⁾ Graham Fuller: Geopolitical Dynamics of the Caspian Region, (<http://ourworld.computer-service.com/homepages/usazerb/322.htm>).

²⁾ Zbigniew Brzezinski: Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Praha, Mladá Fronta 1999, s. 95.

³⁾ Zbigniew Brzezinski: Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Praha, Mladá Fronta 1999, s. 100.

⁴⁾ Je však třeba přiznat, že určitou „krizi států“, respektive nutností budovat stát a jeho atributy skoro od základů, prošly (či procházejí) všechny postkomunistické země.

⁵⁾ Uve Halbach: „Failing States?“ Nationale, staatliche und ökonomische Festigkeit der sudlichen GUS – Länder (Teil II.), Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien (dále Berichte des BIOst), 21/1994, Koln.

⁶⁾ V souvislosti s diskusí, zda je Střední Asie samostatný geopolitický region, a jestliže ano, pak které země do něj patří, stojí za zamyšlení fakt, že regionální mocnosti usilující o vliv ve Střední Asii či Zakavkazsku nejsou jejich součástí. (Jistou výjimkou je Íránská islámská republika, o které lze diskutovat, zda je více součástí Blízkého východu, či Kaspického regionu.)

⁷⁾ Graham Fuller, starší vědecký pracovník RAND Corporation, od roku 1982 pracuje v CIA v oboru dlouhodobého plánování (prognóza). V roce 1988 byl jmenován místopředsedou National Intelligence Council. Zatím se věnoval hlavně vztahům Rusko–Blízký východ, nacionalismu v postsovětském prostoru a vývoji ve Střední Asii.

⁸⁾ V květnu roku 1999 prohlásil ruský generál Leonid Ivašov, že zvyšující se angažovanost Ameriky v regionu vede k vybušné situaci, a upozornil, že proti Gruzii a Ázerbájdžánu budou podniknuty potřebné kroky, budou-li tyto státy pokračovat ve svém flirtování s NATO.

(Turkistan Newsletter – Turkistan Bulteni – Fri, 18 Aug 2000 H. Mark Hubey: caucasus).

⁹⁾ Mimo jiné prosazuje přechod těchto jazyků na latinskou abecedu.

¹⁰⁾ V této souvislosti slavný článek S. Huntingtona dostává nové, nezanedbatelné dimenze. Viz Samuel P. Huntington: The Clash of Civilizations?, Foreign Affairs, Summer 1993, Vol. 72, No. 3.

¹¹⁾ Roland Dannreuter: Creating New States in Central Asia, Adelphi Paper 288, International Institute for Strategic Studies, London, March 1994, p. 58.

¹²⁾ Řada myšlenek byla převzata z kapitoly „The New Regional Actors - Iran“ z již zmíněné studie – Roland Dannreuter: Creating New States

in Central Asia, Adelphi Paper 288, International Institute for Strategic Studies, London, March 1994, p. 61–62.

¹³⁾ Je třeba upozornit na to, že i když Írán usiluje o uznání své vůdčí úlohy v islámských zemích, nemá zájem o uskutečnění nějaké „islámské revoluce“ ve středoasijském prostoru – ta by mohla k nestabilitě Íráku na jeho západních hranicích a Afghánistánu na hranicích východních přidat ještě nestabilitu na jeho severních hranicích. Nelze se proto divit, že muslimské hnutí je ve Střední Asii financováno spíše ze Saúdské Arábie. Poslední vývoj naznačuje, že země začíná v některých otázkách spolupracovat se svým rivalem Tureckem.

¹⁴⁾ Graham Fuller: Geopolitical Dynamics of the Caspian Region, (<http://ourworld.computer-service.com/homepages/usazerb/322.htm>).

¹⁵⁾ Roland Dannreuter: Creating New States in Central Asia, Adelphi Paper 288, International Institute for Strategic Studies, London, March 1994.

¹⁶⁾ Ibid, p. 66.

¹⁷⁾ Vedení Uzbekistánu se snaží získat vliv mezi Uzbeky žijícími v Afghánistánu. Připočteme-li k tomu informace o separatistických snahách na severu země, které by měly vést k založení samostatného státu, a fakt, že tato oblast historicky spadá pod Bucharu, pochopíme lépe, proč se v celém regionu šíří obavy z uzbeckého expanzionismu.

¹⁸⁾ Statistické údaje a informace o konkrétní spolupráci jsou těžko dostupné a hlavně nespolehlivé, což neumožňuje vytvoření jasného obrazu o stavu věcí. Tak například I. Azovskij varuje, že Rusko může ztratit svůj vliv ve Střední Asii ve prospěch ČLR, ale pro ilustraci uvádí, že „koncem roku 1992 z celkového počtu 307 smíšených podniků, zaregistrovaných na území Kazachstánu, bylo více než 30 vytvořeno za účasti čínského kapitálu“. I. Azovskij: Konkurent Transsiba, Azija i Afrika, Moskva, 6/1994, str. 34.

¹⁹⁾ I ve svých vztazích ke Gruzii, Arménii a Ázerbájdžánu se Čína explicitně odvolává na tradiční hedvábné stezky, která ji spojovala s těmito zeměmi po dobu dvou tisíciletí. Je to tradice, kterou si dnes rády připomínají i vlády uvedených států. (Eduard Ševardnadze uvádí právě tento příklad, když se zmiňuje o potřebě budovat nový „euroasijský koridor“. Askar Akajev aktivně prosazuje zahraničněpolitickou koncepci Kyrgyzstánu, která nese oficiální název „Diplomacie hedvábné cesty“ a pro kterou mj. žádal během své návštěvy v Praze v listopadu 1998 symbolickou podporu v podepsaném česko-kyrgyzském společném prohlášení.

²⁰⁾ V rámci objektivnosti je třeba přiznat, že tento velmi ambiciózní projekt, který měl zásobovat ropou nejen Čínu, ale i Korejský poloostrov, Japonsko a eventuálně další země jihovýchodní Asie, byl zřejmě pozastaven. Čínská strana objevila bohatá naleziště ropy ve východním Turkistáně a v současné době nemá dostatek volných prostředků na uvedený projekt – v dubnu roku 2000 konstatoval kazašský velvyslanec v Teheránu, že Čína zřejmě potřebuje ropu ihned, a tak je patrné, jak se zvýšila její aktivita vůči Íránu a snížila vůči Kazachstánu. To přirozeně svědčí jen o pozastavení prací na výstavbě ropovodu v Kazachstán–Čína. Sám projekt se zdá být velmi perspektivní.

²¹⁾ H. Mark Hubey: Caucasus, Turkistan Newsletter – Turkistan Bulteni – Fri, 18 Aug 2000.

V období studené války byly velmoci schopny potlačit síly způsobující konflikty mezi náboženskými proudy. Globální soupeření mezi Východem a Západem a vysoce nerovnoměrný systém přerozdělení vojenských kapacit v mezinárodní oblasti silně redukoval dopad specifických kulturních charakteristik na zahraničněpolitické chování. Období globalizace a rychle prosazované liberalizace je doprovázeno sociálně-ekonomickými tlaky. Oslabená role národních států s jednostranným multikulturním prolínáním, vzrůstající pocit ohrožení národní, kulturní identity mladých států v období informační převahy Západu vytváří nové konfliktní prostředí.

Samuel Huntington, autor slavné knihy The Clash of Civilisations (Střet civilizací), během svého vystoupení na semináři Islám a Západ (1997) předpověděl, že vztahy mezi islámem a Západem v bezprostřední budoucnosti zůstanou ve fázi studené války a budou poznamenány v lepším případě nevraživostí a v horším případě násilím či konfliktem.¹⁾ Přístupy k hodnocení příčin a průběh konfliktů se liší.

Skupina vědců, kteří jsou obecně nazýváni primordialisty (od anglického slova primordial – prvotní, původní), zastávají názor, že po skončení studené války vznikne nový řád, v němž kulturní odlišnosti i podobnosti začnou silně ovlivňovat mezinárodní chování a vzájemné vztahy. V důsledku toho zesílí odstředivé a dostředivé, konvergentní tendence, které vyústí ve formování vzájemně nepřátelských aliancí. Násilí, permanentní konflikty a války budou výsledkem těchto procesů. Do této skupiny se řadí známé osobnosti jako např. Samuel Huntington, Raymond Aron, Gilles Kepel, Bassam Tibi a Martin Kramer.

Další skupina badatelů se řadí k instrumentalistům, kteří připouštějí, že náboženská různorodost sice prohlubuje konflikty, ale nevyvolává je. Tento přístup je často zastoupen v marxistické politologii, ale má své stoupence i mezi západními autory (například Graham Fuller, Ted Robert Gurr aj.). V pozadí konfliktů a nepokojů se podle nich nachází politická a sociálněpolitická nerovnost a zhroucení státu. Juxtapozice v linii skuteční věřící versus zlí pohané se stala pouze nástrojem vůdců k mobilizaci voličské základny za účelem rozpoutání násilných akcí.

Třetí proud reprezentovaný konstruktivisty slučuje přístupy obou výše zmiňovaných proudů. Konstruktivisté (Steffano Guzzini, Emanuel Adler) soudí, že sociální

Dialog civilizací: iránská odpověď na současný proces globalizace

JAROSLAV BUREŠ

konflikt je silně zakotvený v poznávacích strukturách, jako jsou ideologie, nacionalismus, etnicita a ideologie. Tyto struktury pomáhají vytvářet sdílené chápání, očekávání a sociální vědomí. Předávají sociálním činitelům vlastní i cizí hodnotové koncepce a ovlivňují tak jejich strategické rozhodování.

Každopádně všechny tři zmíněné myšlenkové proudy předpovídají negativní vliv kulturně-náboženských rozdílů na politickou a bezpečnostní situaci v globalizujícím se světě. Primordialisté očekávají rozdělení podle kulturních charakteristik a náboženské války. Instrumentalisté zdůrazňují sociálně-ekonomické rozdíly a varují před občanskými válkami. Konstruktivisté vedle sociálně-ekonomických rozdílů poukazují na hrozbu politických konfliktů a násilí. Zvláště konstruktivisté přikládají velkou roli politickým vůdcům při vytváření či redukování konfliktního prostředí a zdůrazňují význam náboženství jako proměnné, která je schopna zásadním způsobem ovlivnit dvojznačně (jak pozitivně, tak i negativně) průběh konfliktu i eskalaci násilí.

Někteří autoři předpokládají, že světová náboženství mohou s pomocí dialogu podstatnou měrou přispět k překonání těchto nebezpečných tendencí. Jeden z nich – Hans Küng v jednom ze svých bestsellerů upozorňuje na skutečnost, že velká světová náboženství sdílejí společný soubor morálních hodnot a norem, které jsou určeny k ochraně jednotlivce a společnosti před násilím a materiálním vykořisťováním ze strany mocných činitelů. Vysvětluje termín „zóna přesahujícího konsensu“, která mu splývá s vytvářející se globální etikou. Jejím základem je „zlatá vláda“ a čtyři příkázání: povinnost prosazovat kulturu nenásilí a hlubokého respektování života; povinnost kulturní solidarity a spravedlivého ekonomického řádu; povinnost kultury tolerance a života v pravdě; povinnost kultury rovnosti a partnerství mezi ženou a mužem.²⁾

Morálními hodnotami a normami se zabývaly další mezinárodní aktivity jako například první Světová konference náboženství za mír (Kjóto 1970), zasedání Parlamentů světových náboženství (Chicago, 1993) a naposledy i Světový mírový summit milénia (OSN – New York, 2000). Významným střediskem dialogu mezi křesťanstvím a islámem se stala Vídeň, kde se uskutečnily v roce 1993 a 1997 dvě konference zaměřené na tuto problematiku a mno-

ho dalších akcí. Islámsko-západní dialog probíhal i v Karáči v roce 1995 a v Nikósii (pod hlavičkou UNESCO) v roce 1997.

Především křesťanský svět občas podezírá islám z nesnášenlivosti, netolerance vůči jiným náboženstvím a kulturám, což je připisováno jeho univerzalistickému zaměření, sklonům k politizaci islámu, úzkému propojení státu a náboženství v muslimských zemích. Bývalý generální tajemník NATO Willy Claes dokonce označil islám jako největšího nepřítele západní liberální demokracie po skončení studené války.³⁾

Americký islamista Bassam Tiby zase vyzval k sekularizaci islámu, jeho novému chápání v rozměrech křesťanské reformace a zásadní rezignaci na islámský požadavek nadřazenosti.⁴⁾ V islámském světě jsou podobné teze hodnoceny jako kulturní redukcionismus a řazeny do tzv. „orientalistického kázání“, které Edward Said označil za projevy euro-atlantické nadřazenosti nad Orientem či pozůstatek euro-křesťanského orientalismu využívaného ke kolonizaci a potlačení islámu.⁵⁾

V islámském světě existují radikální fundamentalistické, menšinové proudy, které prosazují konfliktní vize a popírají možnosti dlouhodobé koexistence se západním liberalismem a demokracií. Jejich „duchovním otcem“ je bývalý vůdce egyptských muslimských bratrů S. Qutb, který ve svém hojně citovaném díle Mílníky zastával názor, že západní (ale i východní, komunistický) systém se vyčerpá, protože byl zbaven životně důležitých hodnot, jež mu umožnily stát se lídrem lidstva. Islám tak zůstal jediným systémem, který si uchoval patřičné hodnoty, jako je humanismus, vysoká míra poznání a schopnost přijímat nové myšlení. Všechny ostatní univerzální, individuální a kolektivní teorie byly neúspěšné, podobně jako všechny varianty nacionalistických a šovinistických ideologií. Pouze revivalistické, islámské hnutí může dosáhnout statusu světového hegemonu a překonat nesnesitelné období „džáhlíje“ (tj. předislámské nevědomosti), symbolizující deformovanou současnou islámskou společnost.⁶⁾ Stoupenci těchto myšlenek dávají často přednost konfrontaci před kompromisem či trpělivým dialogem.

Vedle tohoto radikálního proudu politického islámu se začínají prosazovat nové tolerantní islámské směry reprezentované výraznými osobnostmi, které rozbíjejí závadající západní představu o monolitním „is-

lámském fundamentalismu“ jako hrozbě Západu.

V Egyptě je to vlivný šejch z islámského myšlenkového centra Al-Azharu – Júsuf Qaradáwí, jenž ve svých pracích zdůrazňoval schopnost islámu přebírat vědomosti, a dokonce i termíny přejaté z jiných civilizací, které nemají arabský ekvivalent (jako např. demokracie), a dát jim nový rozměr a přijatelný obsah. Snahou skupiny intelektuálů smýšlejících podobně jako šejch Qaradáwí, kteří jsou nazýváni neoislamisty, je hledat prvky kompatibility islámu s liberální demokracií.

Nová generace islámských reformistů a myslitelů pronikla i do vysoké politiky. Významný malajsijský reformista Anwár Ibrahim prošel radikální myšlenkovou proměnou z charizmatického islamistického vůdce až po místopředsedu vlády a liberálního politika s globálním rozhledem, který usiluje o reformy v jihovýchodní Asii. Pluralismus a z něho vyplývající toleranci zařadil do čistě islámských postojů. Je přesvědčen, že islám je pragmatické a tolerantní učení. Používal ve svých pracích termín „convivencia“ (soužití) pro islámskou formu pluralismu, jež čerpala inspiraci z konfesní koexistence a spolupráce židů, muslimů a křesťanů ve středověkém Španělsku (např. v Toledu). Anwárovou prioritou je ekonomická a sociální spravedlnost a mnohem méně prosazování islámského státu a zákona. Klade důraz na důležitost dialogu mezi civilizacemi jako jedinou možnou alternativu konfliktu civilizací.

Další slavnou osobností je Abdurrahmán Wahíd, vůdce největší islámské organizace na světě „Obroda ulémů“ (náboženských učenců), jenž se v říjnu 1999 stal v historii Indonésie jejím nově zvoleným prezidentem. Patří mezi neomodernisty, kteří obhajují variantu demokratického, pluralistického islámu. Základem Wahídova učení je idea kosmopolitního, modernistického a tvůrčího islámu, který bude odrážet multietnický a multikonfesionální charakter Indonésie. Wahíd odmítl představy islámu coby státního náboženství a chtěl, aby zůstal všeobsáhnou, náboženskou, demokratickou a pluralitní silou. Stal se členem indonéského Fóra pro demokracii odvolávajícího se na principy panca sila (v sanskutu pět principů) a uznávající rovnost všech náboženství.⁷⁾

Zajímavé osobnosti pocházejí z perského, iránského prostředí, což je do jisté míry dáno kulturními tradicemi, humanistickými ideály velkých středověkých básníků-estétů, jako byl Firdousí, Háfíz, Chajjám, Sá'dí, či filosofů jako byl Farábí. Íránský představitel a učenci zdůrazňují pozici Íránu jako tradiční křižovatky kultur a civilizací, která pomohla uchovat tolerantní vztah k hodnotám jiných civilizací a schopnost přejímat z nich vše nejlepší. Íránský prezident M. Chátamí označuje tuto výjimečnost termínem „integrační kapacita“. Perský spiritualista Sohrevardí zase elegantně propojil a integroval staroperskou moudrost, řecký racionalismus a islámské intuitivní znalos-

ti. Básně Sa'dího jsou prochnuty láskou k lidem, což vyplývá z jeho osobní životní filosofie. Například Sa'dí hovořil o nezbytnosti uchovat rovnost a toleranci mezi lidmi, kteří jako děti Adama byli stvořeni z jedné substance. Ten, kdo zůstává lhostejný k utrpení druhých, nezaslouží si, aby byl nazýván člověkem.⁸⁾

Schopnost respektovat a přejímat autority pocházející z jiných myšlenkových, civilizačních okruhů lze nalézt i u předního ideologa iránské islámské revoluce Alího Šaríátho. Ali Rahnama, autor působivé biografie o této osobnosti ho charakterizoval jako mistra syntézy a prvotřídního eklektika.⁹⁾ Podle něho byl současně částečně muslim, křesťan, žid, buddhista, stoupenec mazdakismu, súfí, heretik, marxista, existencialista, humanista a skeptik. Dokázal být současně nacionalistou i internacionalistou, materialistou a stejně tak idealistou či praktickým spiritualistou. Byl modernistou, schopným dívat se na Východ západními očima a na Západ východními očima.

Podle profesora Kropáčka vyzdvihl Šarí'atí ideál moderního, rovnostářského islámu, který byl antagonistickým protivníkem západního kapitalismu a neantagonistickým rivalem marxismu.¹⁰⁾ Stoupencem racionálního vzájemného ovlivňování západní a islámské civilizace a odpůrcem koncepcí střetu civilizací byl další iránský myslitel Abdulkarím Soruš, který bývá na Západě a mezi iránskými studenty označován za iránského Martina Luthera. Soruš postavil koncepci kulturního prolínání proti antizápadním pocitům, negativním stereotypům rozšířeným v Íránu.¹¹⁾

Prezident Iránské islámské republiky Chátamí se stal od své inaugurace v roce 1997 nejvýznamnějším stoupencem dialogu mezi civilizacemi. Během prezidentské kampaně šokoval oponenty z řad konzervativců svým postojem vůči Západu. V jednom rozhovoru označil západní civilizaci za pozoruhodnou a zdůraznil její vliv na všechny části světa, zatímco konzervativní protikandidát Alí Akbar Náteq-Núrí opakoval tradiční formulaci o dekadentním a materialistickém Západu. Ve stejném kontrastu byly i projevy tehdejšího konzervativního prezidenta A. Chameného a Chátamího během teheránského summitu Organizace islámské konference (OIK) (prosinec 1997). Chamené předpokládal, že morální pustina materiální západní civilizace způsobí, že skončí na vlastním smetišti. Chátamí naopak ocenil úspěchy západního světa a doporučil ostatním, aby se naučili čerpat z těchto výhod.¹²⁾

Tyto postoje upozorňují sice na modernistické přístupy Chátamího, ale neznamenají jeho souhlas se současnou dominancí Západu, zvláště USA. Jeho další kritická vystoupení obsahují rozhodný nesouhlas s realistickými a neorealistickými západními přístupy, které obhajují nerovnoměrné přerozdělení moci v období po skončení studené války na základě vojenské a eko-

nomické hegemonie a nespravedlivých politických privilegií.

V popředí je evidentní strach z unipolárního systému mezinárodních vztahů na čele s jedinou supervelmocí – Spojenými státy, která se snažila Írán politicky a ekonomicky, regionálně i mezinárodně izolovat v 90. letech v rámci doktríny „dvojitých zadržování“. Kromě toho straní Izraeli v jeho konfliktu s Araby a muslimy, neboť uplatňuje nespravedlivou politiku „dvojitých standardů“ v mezinárodní politice. V rámci praktické reálné politiky má zájem o nastolení multipolarity v mezinárodních vztazích a za tímto účelem má zájem o rozšíření vztahů s Čínou, Ruskem a zeměmi Evropské unie, které odmítly americkou politiku zadržování a vedly s Íránem kritický dialog. Během 53. zasedání Valného shromáždění OSN vyzval Chátamí ve svém projevu k uznání rovnocenných práv pro všechny národy a odstranění diskriminace slabších v rámci zastaralých struktur OSN, zvláště Rady bezpečnosti. Podpořil vytvoření stálého místa v Radě bezpečnosti OSN pro zástupce početného islámského světa. Dialog civilizací začal být vnímán souběžně s vytvářením nového a spravedlivého mezinárodního řádu.

Islamista B. Tibi upozornil na závažný rozdíl mezi globalizací a univerzalismem. Instituce státu byla v současnosti úspěšně globalizována, ale nikoli jeho politická kultura. Jsme svědky dvou současně probíhajících procesů – strukturální globalizace a kulturní fragmentalizace.¹³⁾ Národní stát v tomto prostředí pozbývá politickou legitimitu a negativní dopady tzv. „globální kultury“ v režii západního informačního hegemonu zpochybňují i kulturní zakotvení zvláště islámského světa. Chátamí jako představitel předsednické země Organizace islámské konference (1997–2000) navrhl na summitu OIK v Teheránu v roce 1997 iniciativu na zahájení dialogu civilizací a kultur, který by měl přispět k postupné přeměně globalizace, zvláště v oblasti kultury, v demokratický, participační, pluralitní proces „globality“.¹⁴⁾ Valné shromáždění OSN rovněž přijalo v roce 1999 rezoluci (54/160) na základě iránské návrhu, která uznala právo národů a lidí na uchování a rozvoj jejich vlastní kultury a identity.

Chátamí si uvědomil, že úspěšný průběh dialogu civilizací může být zajištěn pouze v demokratickém prostředí mezinárodních vztahů. Islámské společenství by mělo být v tomto ohledu příkladem, a proto definoval během teheránského summitu hlavní principy islámské občanské společnosti jako součásti globální občanské společnosti, která bude respektovat kulturní heterogenitu. Základem západní občanské společnosti jsou zkušenosti přejaté z řeckých městských států a římského politického systému, zatímco islámským zdrojem je praxe z Medíny, „města proroka Muhammeda“ (Madínat an-nabí). Chátamí ji charakterizoval na summitu OIK v Dauhá jako společnost, v níž občané mají stejná práva, mohou bedlivě kontrolovat své vlády a věst

je k odpovědnosti. Vlády mají být ve službách lidu a politika má být záležitostí rozumu a mravní čistoty.¹⁵⁾

Islámská občanská společnost v představách Chátamího by se měla stát nástrojem k dosažení jednoty, spravedlnosti a rovnosti. Dialog civilizací je komplikován tím, že některé islámské země odmítají přijmout Všeobecnou deklaraci lidských práv s odůvodněním, že je v rozporu s některými islámskými principy. Írán proto předložil nejvyššímu komisaři pro lidská práva v Ženevě návrh úpravy tohoto dokumentu pod názvem Islámské perspektivy pro obohacení Všeobecné deklarace lidských práv, které byly předtím projednány a schváleny členskými zeměmi OIK v Kuala Lumpur. Stojí za zmínku, že Organizace islámské konference na svém káhirském zasedání přijala Deklaraci lidských práv islámu, která se v mnoha ohledech zásadně liší od evropských standardů.¹⁶⁾

Valné shromáždění OSN na svém 53. zasedání přijalo iniciativu současného iránského prezidenta Chátamího a vyhlásilo rok 2001 rokem dialogu mezi civilizacemi, což velmi pozitivně přijali politici i intelektuálové, stoupenec funkcionalismu či neofuncionalismu. Tento směr vidí globalizaci jako prostředek k vytvoření „globální vesnice“, svět bez hranic a bez předpoklů přijímá nové aktéry v měřítku světa. Někteří využívají funkcionalismu k prosazování mnohočetné identity či mnohočetné příslušnosti ke komunitě v rámci horizontálních struktur. Typem funkcionalistické instituce se stalo Mezinárodní centrum pro dialog mezi civilizacemi (ICDAC), které v rámci horizontálních struktur koordinuje aktivity místních, iránských agentur a organizací ve vztahu k dialogu civilizací, tj. nevládních subjektů řazených do kategorie „nízké politiky“.

Podobný dialog civilizací probíhá i v rámci decentralizované spolupráce barcelonského euro-středomořského partnerství i v UNESCO. Dialog civilizací se obrací především na vrstvu málo privilegovaných vzdělanců (studentů, vědců, kulturních činitelů, novinářů či publicistů a méně na politiky, státní úředníky, k nimž má Chátamí spíše nedůvěru. Právě mladá modernisticky orientovaná inteligence se stala základem jeho volebního úspěchu v prezidentských volbách v roce 2000.

Chátamí nevěří v rychlé účinky dialogu civilizací na psychiku občanské společnosti a změnu mezinárodního prostředí. Reálnější je postupné odbourávání předpoklů a negativních stereotypů, a především výchova nové mladé generace. Tímto směrem jsou i zaměřeny aktivity ICDAC. Patří mezi ně pořádání vědeckých seminářů v rámci výzkumného oddělení; aktivity dětské organizace Děti země, příprava rozsáhlé Encyklopedie dialogu civilizací, vydávání internetového časopisu e-zine, Dům dialogu pro organizování různých diskusních fór a široká publikační činnost (Bulletin s obsahy seminářů, čtvrtletník o literatuře a umění

aj.). Všechny programy jsou přístupné veřejnosti a pečlivě zaznamenávané na internetu.¹⁷⁾

Teherán se přeměnil od prvního dne třetího tisíciletí v město mezinárodního dialogu civilizací a v hlavní místo setkání různých vládních a nevládních organizací. Z nejzajímavějších akcí to byl mezinárodní seminář na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí pod příznačným názvem „Dialog mezi asijskými civilizacemi: Současná odlišnost a budoucí konvergence“ (únor 2001). Chátamí na něm zdůraznil potřebu formovat občanské společnosti na úrovni států a varoval před nebezpečným dopadem globalizace na kulturní identitu asijských zemí.

V průběhu roku by měl proběhnout řetěz dalších dialogů: dialog mezi globálními civilizacemi, dialog mezi africkými civilizacemi, dialog mezi středoasijskými a kavkazskými civilizacemi a dialog civilizací Latinské Ameriky. Celkem 18 světových osobností slíbilo předložit koncem roku 2001 zvláštní výzvu k dialogu civilizací, která bude předána generálnímu tajemníku Kofi Annanovi. Jsou mezi nimi Jacques Delors, jordánský princ Hassan bin Talál, R. Weizsäcker či palestinská aktivistka H. Ašráwíová. Civilizační dialog by neměl být časově omezen pouze na první rok nového milénia, ale bude pokračovat i v následující dekádě, protože výkonný výbor UNESCO rozhodl, aby se dialog civilizací stal prioritním tématem pro středně dlouhé období, vymezené lety 2002–2007.

Konkrétní výsledky dialogu civilizací i vzájemné chápání jsou ztíženy různým výkladem pojmů, což je způsobeno především rozparem mezi západním antropomorfismem, který zdůrazňuje hodnotový systém uznávající individuálního člověka jako centrální součást vesmíru, a muslimským teocentrem (rabbáníja), který brání vydělit jednotlivce z kolektivu věřících. Uznává výhradně nadřazenost božské vůle a jednotu stvořeného (tawhíd). Problémy působí i jednota státu a náboženství (islámský systém „dín wa dawla“). V důsledku odlišného kulturně-historického vývoje neprošel islámský svět některými etapami vývoje jako Evropa (nominalismus, humanismus, renesance, reformace, osvícenství či modernismus). Už v 9. století byl potlačen v islámském světě racionální směr (mu'tazila). Specifický historický vývoj islámského světa vyústil v situaci, že některé klíčové termíny jako demokracie, lidská práva a celkový právní systém, občanská společnost, stranický pluralismus, parlamentní demokracie, ale i svoboda mají více či méně odlišný obsah, terminologicky působí v mnoha případech cize, jako pozůstatek západního, koloniálního a imperialistického systému. Samotný Chátamí přiznává významovou a jazykovou odlišnost v rámci dialogu civilizací, neboť jedna civilizace používá teologické formy vyjadřování a druhá zase sekulární jazyk.

Chátamího dialog civilizací je proto třeba chápat jako symbol emancipačního úsi-

lí rozvojového světa zaměřeného na evoluční změnu mezinárodních vztahů od unilaterálního k multilaterálnímu schématu. Muslimové odmítají triumfalismus západního liberálního systému po skončení studené války, tak jak ho prezentoval Francis Fukuyama v knize „The End of History“ (Konec historie). Těžce nesou zdůrazňování evropské židovsko-křesťanské civilizace a opomíjení rozhodujícího vlivu muslimské vědy a myšlení (např. averroismu) na úspěšení evropské renesance. Chátamí připomněl v mnoha svých projevech rozhodující převahu Západu ve vojenské, ekonomické a vědeckotechnické oblasti. Proti této hegemonii staví prvky islámského humanismu, etiku, morálku a sociální spravedlnost.

Nejvyšší představitelé států Organizace islámské konference schválili v květnu 1999 Teheránskou deklaraci dialogu civilizací, jež obsahovala konkrétní pravidla a principy, kterými se má řídit dialog. K nejdůležitějším patří: respektování důstojnosti, rovnosti, kulturní odlišnosti, názorové či hodnotové tolerance. Účastníci dialogu musí uznávat odlišné zdroje poznání v prostoru a času a být připraveni na proces vzájemného civilizačního obohacování. Dialog by měl být určen pro všechny lidi, národy, a stát se tak prostředkem k hledání společných civilizačních hodnot. Měl by rozhodně odmítnout jakékoli pokusy o kulturní nadvládu a vycházet z principů spravedlnosti, rovnosti, míru, solidarity, mezinárodní práva a Charty OSN.¹⁸⁾

Cílem dialogu civilizací z íránského pohledu není pouze prosadit emancipaci islámských zemí v období globalizace, uchovat jejich identitu, hodnoty či umožnit dokončení procesu modernizace, nýbrž dospět jeho prostřednictvím k novému celosvětovému paradigmatu mezinárodních vztahů, který pomůže zajistit uvolnění, bezpečnost, mír a prosperitu na celém světě. Znamená odklon od islamistické teze, jež počítá definitivním mírem na světě až po nastolení božské vlády (hákímíjat Alláh). V tomto ohledu vystupuje Chátamího iniciativa pro dialog civilizací jako životaschopná alternativa globálního „střetu civilizací.“ ○

¹⁾ The Cyprus Weekly, 31. 10.–6. 11. 1997.

²⁾ Hans Küng, Karl Josef Kuschel: Erklärung zum Weltethos: Die Deklaration des Parlaments der Weltreligionen, München 1993, s. 9–11.

³⁾ Amr Samet: Islamic-European Relations: The Legitimacy Link, Aussen Politik, Vol. 48, 1997/1, s. 92.

⁴⁾ Bassam Tibi: Islam and Cultural Accommodation of Social Change, Boulder, Westview Press 1990, s. 69.

⁵⁾ Edward Said: Orientalism Reconsidered, The Geopolitics Reader, edited by G. Ó Tuathail, S. Dalby, P. Rotledge, London-N.Y., Rotledge 1999, s. 256–264.

⁶⁾ Qutb, S.: Milestones, Yung Muslim Canada (<http://www.youngmuslims.ca/online-library/books/milestones/index.htm>), Úvod, s. 1–7.

⁷⁾ Paňčašila znamenala původně pět příkazů pro buddhistického laika (nezabýjet živé tvory; nebrat, co není dáváno; zdržet se nedovoleného pohlavního styku; nelhat; nepít opojné nápoje). Kromě toho znamená i souhrnný termín pro pět zásad mírového soužití, které byly formulovány během čínsko-indických rozhovorů v roce 1954 a přijaty v Bandungu v roce 1956 (uznání územní suverenity; neútočení, nevměšování do vnitřních záležitostí; rovnost a vzájemná výhodnost; mírové soužití). V Indonésii se staly základem pro vyhlášení deklarace neangažovaných zemí v Bandungu (1955). Zásady panca sila jsou v Indonésii ústavními principy od srpna 1945 – víra v boha, demokracie neboli humanismus, internacionalismus, nacionalismus a sociální spravedlnost.

⁸⁾ Debating Dialogue Among Civilisations, Assembly Hears Calls to Eliminate Widespread Cultural, National Misperceptions, Stereotyping, Press Release GA/9818, 13. 11. 2000.

⁹⁾ Ali Rahema: An Islamic Utopian, London-N.Y., I. B. Tauris 1998, s. 370.

¹⁰⁾ Luboš Kropáček: Islámský fundamentalismus, Praha, Vyšehrad 1996, s. 188.

¹¹⁾ Valla Vakili: Debating Religion and Politics in Iran: The political Thought of Abdelkarim Soroush, Council for Foreign Relations 1996, Occasional Paper Series No. 2, s. 40–41.

¹²⁾ Iran Weekly Press Digest, Vol. 10, No. 50, 6. 12. 1997, s. 10.

¹³⁾ Bassam Tibi: Post-Bipolar Order in Crisis: The Challenge of Politicised Islam, Millenium Journal of International Studies 2000, Vol. 29, No. 3, s. 848.

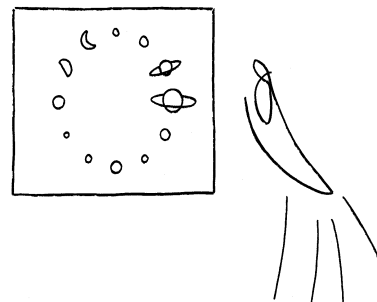
¹⁴⁾ Text of the Statement by Dr. Kamal Kharazi, Minister for Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran before the 55th Session of UN General Assembly, N.Y., 15 September 2000, The Iranian Journal of International Relations, Vol. XII., No. 3, s. 529–530.

¹⁵⁾ Khatami: „Islamic Civil Society a Means of Attaining Unity, Justice and Equity“, Teheran Times, 11. 12. 1997 a rovněž Full Text of Khatami's Address at OIC Summit in Doha, Iran News, 13. 11. 2000.

¹⁶⁾ Podrobně o islámském právu viz Luboš Kropáček: cit. dílo, s. 73–82.

¹⁷⁾ Internetová stránka dialogu civilizací a aktivit ICDAC: (<http://www.un.int/iran/dialog03.html>)

¹⁸⁾ Teheran Declaration on Dialogue Among Civilisations adopted by Islamic Symposium on Dialogue among Civilisations, Teheran 3–5 1999. Podrobněji o cílech dialogu civilizací viz Behzad Shahandeh: Dialogue Among Civilisations: Vital for Humanity on the Threshold of Third Millenium, Discourse: An Irania Quarterly, Vol. 1, No. 3, Winter 2000, s. 97–106.

Horský TÁDŽIKISTÁN na horké půdě

SLAVOMÍR HORÁK

Malá země vklíněná mezi ledovými pamírkými štíty a horkým Afghánistánem se v poslední době stává opět po několika letech centrem pozornosti světových médií. Letos se očekává třetí a podle některých analytiků i rozhodující sezóna nového konfliktu ve Střední Asii.

Tádžické regiony

Tádžické hory nebyly v historii kontrolovány středoasijskými státy více než jen formálně. Přestože od druhé poloviny 19. století byla větší část území dnešního Tádžikistánu součástí Bucharského emirátu, který přes ruskou dominanci v regionu zůstával nadále vnitřně samostatným státním útvarům, ovládajícím i pamírská údolí, faktickými vládci těchto těžko dostupných území byli poloautonomní místní begové.¹⁾ Rozkouskování celého prostoru v letech 1924–1936 do národních republik přispělo k vytvoření do jisté míry umělého a nesourodého celku, jež se měl stát vlastní Tádžiků. Na jedné straně byla od něj oddělena tradiční centra perské a tádžické kultury jako Samarkand nebo Buchara, na straně druhé bylo toto území konglomerátem vzájemně spolu nesouvisejících celků, které určují i současnou roztržičnost země.

Severní část je geograficky, komunikačně i etnicky spojena s dnešním Uzbekistánem. To se týká především oblastí okolo města Chodžent (dříve Leninabad/Leninobod, dnes Soghdijská oblast) na severu nebo Pendžikent na západě země. S centrálním Tádžikistánem je spojena jedinou pozemní komunikací, která je navíc v zimě obtížně sjízdná. Region byl již za carského Ruska silně industrializován, což se promítlo i do jeho současného hospodářského významu pro Tádžikistán jako hlavního ekonomického centra země.

Centrální a jižní Tádžikistán, dnes z větší části pod kontrolou vlády v Dušanbe, zahrnuje okolí hlavního města (Hissar, Kofarnichon) na jedné straně a relativně dostupnou úrodnou jižní část země (města Kuljób, Kurgon-Tjube) na straně druhé. Většina současných tádžických politických elit, včetně prezidenta Rahmónova, je původem z Kuljóbu. Okolí Dušanbe je také sídlem místních klanů, které se však v celostátním měřítku příliš neprosazují. Hlavní město Tádžikistánu je samo o sobě jakýmsi Tádžikistánem v malém, kde v jednotlivých čtvrtích často žijí pohromadě skupiny se společným místním původem.

Východní území, tzv. Autonomní provincie Horský Badachšán, jsou dostupná po jediné komunikaci spojující Dušanbe s centrem Autonomní oblasti Horský Badachšán s Chorogem kyrgyzským Ošem po tzv. Pamírské dálnici. Právě zde vládli vždy víceméně samostatní begové (Vachánský, Iškašimský apod.) a dodnes je tato část země pouze málo ovládnuta z centra – fakticky zde vládnu především místní klany a dnes také narkomafie.²⁾

Toto rozdělení země podporovalo vznik klanů, navenek poloautonomních na druhých, uvnitř naopak silně zpevněných rodinnými i místními vazbami. Klanové struktury se v Tádžikistánu zachovaly více než v kterekoliv jiné oblasti Střední Asie. Klany jsou seskupeny především podle místní příslušnosti a základ tvoří čtyři výše zmíněné oblasti.³⁾

Občanská válka v Tádžikistánu a její následky

Historie novodobého Tádžikistánu je především historií permanentní nestability. Mírový vývoj v nové nezávislé zemi trval pouze několik měsíců. V průběhu jara 1992 začala postupná eliminace jiných než kuljóbských a chodžentských klanů z vedoucích pozic v zemi. Symbióza těchto dvou oblastí byla patrná i v období Sovětského svazu, kdy „jižané“ z Kuljóbu tvořili převážně politickou elitu, zatímco severní Chodžent držel ekonomiku a vnější vazby. Ostatní oblasti byly prakticky vytlačeny z účasti na správě země.⁴⁾ Tyto oblasti tak vytvářely opozici vůči rodícímu se novému režimu, složenému, podobně jako v dalších postsovětských zemích, z bývalých komunistických špiček.

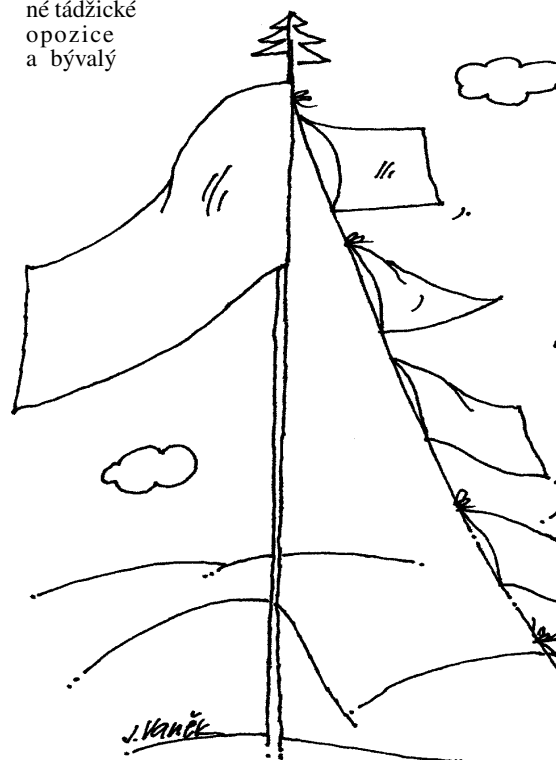
V čele protivládních demonstrací v květnu 1992 stanula převážně „zelená opozice“, pod vedením Islámské strany obrody Tádžikistánu a Demokratické strany. Na nedalekém náměstí se setkávali vládní přívrženci, často přivázení autobusy z klanově spřízněných jižních a centrálních oblastí. Spory těchto dvou táborů přerostly z demonstrací v regulérní občanskou válku.⁵⁾

Zde proti sobě stály vládní jednotky podporované především Ruskem a takzvaná Spojená tádžická opozice s hlavní rolí Islámské strany obrody Tádžikistánu⁶⁾ s přílivem peněz z islámských zemí, dodávkami zbraní z Afghánistánu, ale i z obchodu s narkotiky, který se v této době znamenitě rozbíjel na afghánsko-tádžickém pomezí. Konflikt však neměl charakter boje mezi islámským fundamentalismem a ateistickými postkomunistickými špičkami. Nelze jej hodnotit ani jako etnický. Jednalo se především o boj o moc mezi regionálními elitami.

Válka skončila po pěti letech naprostým vyčerpáním země. Pod tlakem postupujících tálibánských jednotek v Afghánistánu⁷⁾ byla mezi vládou v Dušanbe a Spojenou tádžickou opozicí podepsána 27. června 1997 v Moskvě konečná mírová dohoda.⁸⁾

Opozice podle této dohody získala do řádných voleb třicetiprocentní zastoupení ve všech vládních strukturách, křeslo klíčového silového ministra a některé další výhody. Zdaleka ne všechna ustanovení této dohody však byla dodržena. Umírnění představitelé opozice, včetně jejího předáka Saída Abdulló Núrího, naopak nedokázali odzbrojit některé své radikální velitele, kteří si za války zvykli na tučné zisky z ilegálního přeshraničního obchodu se zbraněmi a narkotiky. Někteří analytici dokonce tvrdí, že tento stav nejenže vůdcům opozice vyhovuje, a upozorňují i na možné pokračující kontakty mezi opozičními politiky, ozbrojenými skupinami a Tálibánem,⁹⁾ přestože všechny tyto strany takovou možnost vylučují.¹⁰⁾

Mírový proces se formálně završil v letech 1999–2000. Na podzim 1999 proběhly prezidentské volby, které měly velmi podivný charakter. De facto se jich zúčastnil pouze jediný kandidát – dosavadní prezident Rahmónov. Opoziční kandidát Spojené tádžické opozice a bývalý

místopředseda Islámské strany obrody Tádžikistánu¹¹⁾ Davlat Usmon kandidaturu odmítl. Kvůli formální pluralitě voleb byl nakonec zaregistrován, přestože nedosáhl požadovaného počtu podpisů na svou podporu. Ve volbách dosáhl drtivého vítězství Rahmónov.¹²⁾

Porážka opozičních sil však ještě nebyla dovršena. V únoru a březnu 2000 se konaly parlamentní volby, v nichž opozice získala pouze dvě křesla ze 63 v dolní komoře tádžického parlamentu (Madžlisi Oli). V obou případech byly volby na středoasijské poměry relativně korektní a vládnoucí garnitura se nemusela příliš namáhat s odstavením opozičních sil, protože Spojená tádžická opozice se nacházela ve stadiu faktického rozkladu vzhledem k neshodám předáků jednotlivých stran. Těmito volbami navíc ukončila svou činnost tzv. Komise národního usmíření v čele se Saidem Abdulló Núrim, která podle mírové smlouvy z roku 1997 měla zemi dovést k demokratickým volbám. Opozice v čele s islamisty tak ztratila kontrolu nad významnými funkcemi v zemi a na další vládě se v současnosti podílí pouze málo. Většinu v parlamentu má dnes Lidově-demokratická strana Tádžikistánu v čele s prezidentem Rahmónovem, podporovaná vesměs prepresidenty nezávislími kandidáty a komunisty.¹³⁾

Poválečné problémy země se soustřeďují do několika okruhů problémů:

- ekonomická slabost země
- nekontrolovatelnost některých území země (zejména sever a východ)
- nestabilita v Afghánistánu, obchod s narkotiky a islámské extrémní síly.

Ekonomika sice v posledních dvou letech začíná růst, je nutno si ovšem uvědomit, že tento růst vychází z velmi nízkého základu.¹⁴⁾ Bez pomoci jiných zemí, především Ruska, několika nadací a humanitárních organizací (Aga Chán v Horském Badachšánu) by se země ocitla v ještě větších ekonomických problémech.

Afghánský faktor ve středoasijské a tádžické politice

Nestabilita v Afghánistánu, obchod s narkotiky a islámský extremismus jsou spojenými dny téže nádoby. Střední Asie se v 90. letech stala místem, kudy proudí asi 80 procent afghánské produkce opia.¹⁵⁾ První zemí, kudy většina drog prochází, byl právě snadno přístupný Tádžikistán. Mnozí obyvatelé chudých oblastí Badachšánu se z nedostatku jiného možného výdělků dali na narkoobchod. Postupně se vytvořily některé drogové klany, jež ovládly tento výnosný obchod od afghánských hranic až po Moskvu.

K největším narkobaronům patří dnes již všeobecně známý Džumambaj Chodžijev, zvaný Nomóngóni, bývalý polní velitel z tádžické občanské války, jeden z těch, kteří se odmítli podřídit odzbrojení podle tádžické mírové dohody. Postupně si „Džuma“ vytvořil největší obchod s narkotiky na trase Afghánistán–Tádžikistán–Fergánská kotlina. Když kyrgyzské a uzbecké úřady začaly postupně jeho obchody mařit, rozhodl se využít napjaté sociální a ekonomické situace v oblasti a podařilo se mu naverbovat množství nezaměstnaných, zejména mladých lidí, vidinou práce a peněz. Jejich „vymývání mozků“ proběhlo ve výcvikových táborech v Tádžikistánu, Afghánistánu a Pákistánu za podpory Tálibánu. Výsledkem byly dvě ozbrojené operace v létě 1999 a 2000, když s několika muži Džuma a jeho pomocníci napadli Batkenskou oblast v jižním Kyrgyzstánu, přičemž hlavním deklarovaným cílem byla Fergánská kotlina. Jednalo se zřejmě o první pokusné balónky, které měly prověřit síly a možnosti středoasijských států. Ukázalo se, že slabá kyrgyzská armáda je schopna odvrátit útoky několika stovek mužů v horách jen s krajními obtížemi, a ani uzbecká armáda, považovaná za nejlépe vyzbrojenou armádu v oblasti, neukázala zvláštní připravenost čelit útokům těchto skupin. O málo početné a nedobře vyzbrojené tádžické armádě ani nemluvě. Ani přítomnost ruské 201. motostřelecké divize a ruských pohraničnicků v zemi nedokázala zabránit poměrně volnému průniku ozbrojenců do Tádžikistánu.

O tom, že Afghánistán se může pro Střední Asii stát hrozbou, není dnes již pochyb. I když se před několika lety diskutovalo o vpádu vojsk Tálibánu do Tádžikistánu, ukazuje se, že destabilizace situace může jít i jinou cestou – cestou malých, ale dobře vyzbrojených guerillových skupin, které jsou velmi dobře vyzbrojené a proti kterým se těžko bojuje, zvláště v tak náročném a členitém terénu, jakým je Pamír.

Tyto skupinky, soustředěné dnes především okolo Džumy Nomóngóniho, se oficiálně zaměřují na islámskou propagandu, která nachází ohlas hlavně mezi sociálně slabými vrstvami ve Střední Asii. Sám Nomóngóni je však spíše než islámský extremističtější obchodník, jenž za islámskými hesly vidí reálnou situaci ve Střední Asii a dokáže velmi dobře využívat slabosti dnešních států pro svůj obchod, soustředěný na přepravu narkotik. Z čistě pragmatických důvodů si také vybral Tádžikistán jako jednu ze svých základů. Slabost

tádžické centrální vlády při kontrole některých území umožňuje de facto neomezený pohyb všem ozbrojeným skupinám, včetně převozu narkotik a zbraní. Vyskytlo se i několik případů spolupráce ruských pohraničnicků s místními převaděčskými a pašeráckými strukturami.

Do vývoje v zemi se dále promítají zájmy několika bližších i vzdálenějších zemí. V první řadě je to Rusko, které v Tádžikistánu vidí štít před „islámským nebezpečím“ na vlastním území z Afghánistánu, který podle Moskvy podporuje militantní čečenské bojovníky.¹⁶⁾

Spojené státy sice oficiálně podporují ruský boj proti Tálibánu a jejich snaha o získání teroristy číslo jedna – Usámy ben Ládína – je navenek značná, ale zdá se, že pod touto pokličkou se skrývá snaha oslabit Rusko jeho zavlečením do konfliktu ve Střední Asii.¹⁷⁾

Závěr

Na jaro nebo léto letošního roku se předpokládá další ozbrojený střet ve Střední Asii, v němž jsou nejhroženějšími oblastmi Tádžikistán, Kyrgyzstán a Uzbekistán. Podle údajů německé rozvědky je v současnosti připraveno v afghánských táborech okolo dvou až tří tisíc dobře vyzbrojených bojovníků¹⁸⁾, což je několikanásobně vyšší počet než v předchozích letech. Znamená to přípravu rozhodujícího úderu Džumy Nomóngóniho? O tom lze momentálně vést pouze spory.

Ekonomické problémy, rozvrácenost hospodářství a nestabilita činí z Tádžikistánu zemi se zvýšenou citlivostí k nestabilitě v okolních zemích. Snaha o ochranu před touto novou vlnou nestability, přicházející především z Afghánistánu, nutí tádžické představitele obracet se o pomoc k vyspělejšími zemím blízkého i vzdáleného regionu, v první řadě k Rusku, jehož vliv na dění v zemi se dnes začíná podobat jistému vazalskému vztahu. Navíc roztržitost země, kdy vláda fakticky ovládá pouze její menší část, ohrožuje samu existenci nezávislého státu.

¹⁾ K historii oblasti např. Johnston, Charles: Darwaz and Karategin: An Ethnographical Sketch. In: The Asiatic Quarterly Review. New Series – Volume III., January – February, 1892, The Oriental University Institute, London. Možná najít na stránce <http://www.angelfire.com/sd/tajikistanupdate/darkar.html>. Svědectví o oblasti na počátku 20. století např. Malý, J. J.: V roklích Darvázu. Družstevní práce, Praha, 1941.

²⁾ Pro starší dějiny Badachšánu např. Tarichi Badachšán [Dějiny Badachšánu], Faksimilie rukopisu s překladem do ruštiny. Vostočnaja literatura RAN, Moskva, 1997.

³⁾ Podrobněji ke klanovému faktoru Tádžikistánu např. Horák, Slavomír: Občanská válka v Tádžikistánu 1991–1997, <http://slavomirhorak.euweb.cz/Tajikistan.htm>. Obecně ke středoasijské společnosti např. Poljakov, S. P.: Tradičníalismus v sovremennom srednjaziatkom obščestve, Centralnyj dom naučnogo atěžizma, Moskva, 1989.

⁴⁾ Ačkoliv v 80. letech díky zapojení sovětské armády do konfliktu v Afghánistánu ministr vnitra Tádžické SSR tradičně pocházel z Badachšánu.

⁵⁾ Blíže k občanské válce Horák, Slavomír: Občanská válka v Tádžikistánu, viz pozn. 3 nebo Mikuľskij, D. V. - Buřkov, V. L.: Anatomija graždanskoj vojny v Tadžikistaně. Institut etnologii i antropologii RAN, Moskva, 1997; případně Malašenko, A. - Koppiters, B. - Trenin, D. (eds.) Etničeskije i regionalnyje konflikty v Evrazii I – Centralnaja Azija i Kavkaz. Ves mir, Moskva, 1997.

⁶⁾ O této straně blíže Horák, Slavomír: Islámská strana obrody Tádžikistánu, Euroasijský express, 1/2001, <http://euroasia.euweb.cz/1-2000-horak.htm>

⁷⁾ Šlo zde o obavu z vpádu vojsk Tálibánu do Tádžikistánu. Abdullaev, Rašid – Babachanov, Umed: Děkujeme Tálibánu za mírovou dohodu v Tádžikistánu. In: Mezinárodní politika, 11/97, str. 22–23.

⁸⁾ Překlad této dohody viz Horák, Slavomír: Občanská válka v Tádžikistánu (viz pozn. 3).

⁹⁾ Sadulloev, A.: Štrichi k portretu Saida Abdullo Nuri, IAŽ „Fergana“, 2. 4. 2001, <http://www.caapr.kz/show.php?caa0204-03.htm>

¹⁰⁾ Cornell, S. E.: Interview with Seyid Rakhmatullah Hashimi, Senior Official, Foreign Ministry, Islamic Emirate of Afghanistan (Taliban). In: Central Asia and Caucasus Analyst, 28. 3. 2001. <http://cacianalyst.org/>.

¹¹⁾ O její činnosti do roku 2000 např. Horák, Slavomír: Islámská strana obrody Tádžikistánu. In: Euroasijský express, 1/2001, <http://euroasia.euweb.cz/1-2001-sa-horak.htm>.

¹²⁾ Emómalí Rahmónov získal 96,9 % odevzdaných hlasů, zatímco jeho soupeř dostal pouze 2,3 % hlasů. Stručné informace o volbě prezidenta a životopis obou kandidátů např. Horák, Slavomír: Osobnosti v Tádžikistánu, 2000. <http://slavomirhorak.euweb.cz/bustan3-2000.htm>.

¹³⁾ Přesné výsledky voleb Hizbi Demokrati-Chalkii Todžikiston/Lidově-demokratická strana Tádžikistánu (64,5 % hlasů, 30 křesel v parlamentu), Hizbi komunist/Komunistická strana (20,6 %, 13 křesel), Hizbi Nohzotii Islomii Tadžikiston/Strana islámské obrody Tádžikistánu (7,5 %, 2 křesla), nezávislí (vesměs pro Lidově-demokratickou stranu 15 křesel, další 3 křesla neobsazena. (zdroj Agora: <http://www.agora.stm.it/elections/tajikistan.htm>)

¹⁴⁾ Úroveň HDP v roce 1998 byla podle Světové banky (<http://www.worldbank.org/>) 990 USD/obyv. (podle parity kupní síly). Přírůstek HDP pro rok 2000 se předpokládal okolo 4 %, CIS, Times of Central Asia, 5. 1. 2001.

¹⁵⁾ Rok 1999 byl neúrodnějším v posledních letech. Předpokládá se, že v Afghánistánu bylo sklizeno 4700 tun opia.

¹⁶⁾ Tálibánská vláda v Kábulu jako dosud jediná uznala v roce 1998 samostatnost Čečenské republiky Ičkeria.

¹⁷⁾ K americko-ruským vztahům v průsečíku Střední Asie a Afghánistánu např. Cornell, Svante-Sultan, Maria: Afghanistan as Center: Centras Asia's New Geopolitics. In: Central Asia and Caucasus Analyst, November, 22, 2000, <http://www.cacianalyst.org/> (Archive).

¹⁸⁾ Magda, Viktoria: Opasnosť s juga. In: Russkij deadline, 28. 3. 2001. <http://www.caa-pr.kz/show?phpcaa2803-02.htm>.

Evropa a islám: střet civilizací?

Po celá desetiletí studené války žádný článek ve Foreign Affairs nevyvolal tak rozsáhlou diskusi jako Huntingtonovy úvahy publikované v první verzi krátce po jejím konci, v létě 1993. Podle známého harvardského politologa rozdělují současný svět nejzávažněji hranice mezi civilizacemi, a je třeba se mít na pozoru, aby se nestaly bitevními liniemi. Do obecného povědomí vešla zvláště představa hrozby, jakou pro Západ představuje civilizace islámská. Pocit ohrožení z tohoto směru přizívají samozřejmě zprávy o vzestupu fundamentalistických tendencí, zaznamenávaném v některých muslimských zemích od 70. let.

Kdekoliv dnes propuknou lokální konflikty, kde na jedné straně stojí muslimové, část mediální publicistiky přemílá Huntingtonova očekávání leckdy až s jistým zalíbením. Seriózní odborné analýzy představu širšího mezicivilizačního střetu naopak většinou odmítají, a to s různým rozložením důrazu. Ukazují například na skutečnost, že lokální konflikty mají vždy vlastní konkrétní příčiny, že islám vůbec není monolitní (J. L. Esposito) nebo že rozhodující spor není mezi civilizacemi, nýbrž mezi demokracií a fundamentalismem (B. Tibi). K Huntingtonově tezi zaujímají postoj také státníci. V dubnu 1999 se z iniciativy bývalého německého spolkového prezidenta R. Herzoga a za patronace nejvyšších představitelů šesti evropských a pěti muslimských států sešla v Berlíně mezinárodní konference o budoucnosti vztahů mezi západními a muslimskými společnostmi. Jednáním konference udala hlavní směr myšlenka, že Huntingtonův krizový scénář střetu civilizací rozhodně nevyjadřuje osudovou nutnost. Skutečnost by z něj však mohly učinit mezikulturní ignorance, lhůstevnost a vzájemné neporozumění.¹⁾ Proto účastníci vyzdvihli potřebu společného úsilí všech o zabránění konfliktu. Ve stejném duchu vyznívají také příležitostné výroky a projevy dobré vůle státníků a předních intelektuálů z obou stran. Nepřehlédnutelná jsou mezi nimi poselství, která pravidelně adresuje jordánský princ Hasan bin Talál Foru 2000, konanému u nás na Pražském hradě.

Naše krátká úvaha si klade za cíl upřesnit pohled na dané téma. Některá nedorozumění může vyvolat již sám titul tohoto článku. Především: Evropa a islám nejsou symetrické pojmy. Islám tu figuruje jako zkratkové označení kulturního okruhu, či Huntingtonovou terminologií civilizace, a zároveň i souboru převážně muslimských států. Těch sdružuje Organizace islámské konference celkem 55, některé z nich k Evropě patří,

zvláště v pojetí OBSE, nebo leží v jejím bezprostředním sousedství. K vyznačenému tématu patří tedy jak otázky vztahu mezi evropskými a islámskými hodnotami, tak vztahy mezistátní. Islám je ovšem také velké světové náboženství, a v tomto významu je velkým dílem jeho partnerem v dialogu křesťanství. Všimneme si krátce obou možných rozměrů střetu a jeho prevence.

Mnoho historiků sdílí rozšířený názor, že křesťané i muslimové se pokládají za vylučné držitele pravdy s celosvětovým určením, takže mezi jejich nábožensky definovanými civilizacemi, vyrostlými ve vzájemném bezprostředním sousedství a teologicky příbuznými, byly konflikty nevyhnutelné.²⁾ Přesnější historické analýzy nicméně ukáží, že někdejší „svaté války“ byly motivovány převážně jinými než ideovými zájmy. Dnes ve vztazích mezi křesťanskými církvemi a islámskými autoritami nabyly vrchu vzájemný respekt a ochota k dialogu, vedenému s důrazem na společné hodnoty a obecné dobro. Křesťansko-islámský dialog, setkávání a příležitostná spolupráce za minulých 40 let na různých úrovních zřetelně pokročily a většina věřících je vnímá jako přirozené, přestože na obou stranách existují nadále také skupiny, které s takovouto vstřícností nesouhlasí. Hlasitější nesouhlas bývá zaznamenáván na muslimské straně. V sekularizovaných společnostech Západu církve přijaly za svůj navíc étos lidských práv, včetně náboženské svobody, a předkládají jej i jako téma v dialogu. Podobně jako jejich muslimští partneři však nepřijímají postmoderní relativizaci základních hodnot, jako jsou pravda, dobro, krása, spravedlnost a soucit, a jejich vyprazdňování nebo nahrazování politikářsky nebo trhovecky deformovanými konstrukty.

Zvláštní výzvu pro evropské křesťany přinesl vznik početných komunit muslimských přistěhovalců v jejich vlastních zemích.³⁾ V duchu evangelijní etiky a uznání

pluralitní povahy dnešní evropské kultury vrcholné evropské křesťanské instance – katolická Rada evropských biskupských konferencí (CCEE) a protestantsko-pravoslavná Konference evropských církví (KEK) – ustavily od roku 1987 společnou expertní komisi „Islám v Evropě“, která pracuje pro lepší vzájemné poznání a dobré soužití křesťanů s menšinovými evropskými muslimy. Letos v září komise pořádá v Sarajevu konferenci křesťanských a muslimských představitelů o postavení, odpovědnosti a úkolech věřících obou velkých náboženských tradic v dnešní pluralitní evropské společnosti.

Ze sekulární perspektivy nabídla muslimům ruku k lepšímu poznání a spolupráci Rada Evropy v Doporučení č. 1162, které přijalo její Shromáždění 19. 9. 1991. Dokument zdůrazňuje potřebu oprostít se od falešných stereotypů a ukazuje, jak v tomto směru mohou přispět ke spravedlivému ocenění partnera školy, média, nakladatelství a kulturní instituce, státní a městské úřady i nevládní organizace. Doporučení zároveň výslovně rozlišuje mezi islámem a jeho fundamentalistickou podobou, kterou označuje za neslučitelnou s etickými principy, k nimž se hlásí Rada Evropy, například v otázce postavení žen nebo svobody slova.

Ve vztazích mezi evropskými a muslimskými státy převládají zatím standardní formy bilaterální diplomacie a hospodářské spolupráce. Od poloviny 90. let se však sjednocující se Evropa vydala cestou směřující k rozvoji multilaterálního partnerství se zeměmi středomořského regionu. Od dosavadních asociačních dohod, které Evropská unie uzavřela s několika muslimskými státy Středomoří, mnohostranné úsilí směřuje k vybudování rozsáhlé zóny volného obchodu. Podle místa konání první eurostředomořské konference z konce roku 1995, jíž se zúčastnili vysocí představitelé evropské patnáctky a 12 států z jižní a východní části Středomoří, se symbolicky hovoří o barcelonském procesu. Jeho agenda zahrnuje tři tematické okruhy: politiku a bezpečnost, ekonomiku a finance a sociální a kulturní otázky, tj. lidskou dimenzi.

Stojí za zmínku, že náboženské tematice není v tomto koši vyhrazeno zvláštní místo, údajně pro odmítavý nezáměr arabských zemí. Velkou pozornost však proces věnuje otázkám značných rozdílů mezi evropským a muslimským břehem Středomoří v ekonomickém rozvoji a v demografickém růstu, jejichž důsledkem je silný migrační tlak na Evropu. O rozvoj partnerských vztahů s Evropou projevují velký zájem zapojené země i další arabské a muslimské země v jejich zázemí. Otázka „střetu civilizací“ zcela mizí za projekty mnohostranné spolupráce, včetně multikulturních médií, studií a institucí. Obavy z konfliktu se redukcí jen na zvláštní oblasti. Arabští podnikatelé se obávají ničivé konkurence výkonnějších evropských ekonomik, v jižní Evropě se zase ozývá strach z přílivu laciného egyptského textilu. Nejvíce se však Evropané obávají volného pohybu osob, přistěhovalců či za-

lepším živobytím a šíření kriminality. Důležitou roli v prevenci konfliktů může a musí hrát v náboženském i v sekulárním kontextu lepší vzájemné poznávání. Patří k němu ozdravování historické paměti, zatížené stále na obou stranách předsudky a tendencí hodnotit černobíle konfrontace v minulosti. Například příčiny a průběh alžírské války za osvobození líčí učebnice dějepisu ve Francii stále jen mlhavě, rozhodně jinak, než se o nich hovoří a učí v severní Africe.⁴⁾ Potřebou věnovat pečlivější pozornost multikulturní výchově se zabývá Rada Evropy i barcelonský proces. Muslimové usedlí v Evropě sledují dnes velmi pozorně, co se píše v učebnicích, z nichž se mají učit i jejich děti, o islámu a o společně sdílených úsecích evropsko-islámských dějin. Černobílé stereotypy v názoru na konflikty s muslimy ztratily v posledních letech mnoho na své někdejší samozřejmosti v souvislosti s válečnými událostmi v Bosně, Kosovu a Čečensku. Staré i nové dění si nepochybně vyžaduje trvalou citlivost a intelektuální poctivost politiků, historiků i publicistů.

Vlastní muslimský pohled na Evropu není jednotný, velmi často směřuje k ambivalentním soudům, spojujícím obdiv s kritikou.⁵⁾ Jinak na Evropu pohlížejí přistěhovalci, z nichž většina si ji už zvolila za novou trvalou vlast, mnozí však zároveň dbají na to, aby si oni sami i jejich děti uchovali vlastní kulturní identitu. Jinak se k ní stavějí politici, pro něž znamená většinou příslib prospěšného partnerství; někteří ji však příležitostně obviňují z „nového křížáctví“ i dalších zel (M. Kaddáfí, S. Husajn). Pro intelektuály je Evropa zdrojem inspirativních myšlenek, jež studují, přijímají, přetvářejí, nebo odmítají. Přední egyptský filosof Hasan Hanafí píše o přesunu poměru sil od někdejší evropské, dnes provinciálního centra do třetího světa a volá po rozvinutí odborné okcidentistiky, která muslimům přinese osvobozující překonání západního myšlení a vlivu.⁶⁾ S nejostřejší kritikou vystupují islamistické proudy, obviňující dnešní, postmoderní Evropu z všestranného morálního úpadku. Kultivovaně formulují tuto výtku Pákistánec A. Ahmed a vnuk zakladatele Muslimského bratrstva Tariq Ramadán: postmoderní škrtla biblický pilř evropské kultury a staví jen na antickém pohanství, Rambo je Achilles; Evropa se dala oslnit Prométheovým vzpurným titánstvím, zatímco islám se stále hlásí k poslušnosti Boha po vzoru Abraháma.

O radikálních islámských proudech jenom krátce. Teroristická seskupení, představovaná dnes zvláště Usámou bin Ládinem a profesionálními válečníky z Afghánistánu a pak dalších bojišť, nejsou samozřejmě partnery k dialogu. Pečlivěji je potřeba vážít, jaký přístup zaujmout k islámským hnutím, která v mnoha asijských a afrických zemích představují opozici vůči vládám. Některé je potlačují silou, jiné (Turecko, Jordánsko, Jemen, Kuvajt, Pákistán aj.) jim umožnily účast na pluralitním politickém životě. Ukazuje se, že volební podpora islámských stran, pokud je státní záko-

ny povolí, zpravidla nepřesáhne 20 procent. Výjimku tvoří události v Alžírsku z počátku 90. let. K islámským radikálům zaujmají nejednotné postoje jak muslimské, tak evropské státy. Některé (zvláště Velká Británie) jsou někdy z muslimských zemí obviňovány, že poskytují azyl a možnost působení opozičním emigrantům, včetně teroristů. Jde o svízelnou otázku individuálního posouzení a také pokroku demokracie a lidských práv v muslimských zemích.

Civilizační střet mezi Evropou a světem islámu rozhodně nehrozí ve vojenské podobě. Existuje nebezpečí individuálního teroru, proti němuž se stavějí jak evropské, tak naprostá většina muslimských států a věřících muslimů vůbec. Existuje také střet hodnot a idejí, v rovině diskusí a polemik jistě oprávněný. Pro dnešní Evropu nejsou přijatelné některé prvky islámské šarí'y, které odporují lidským právům (nepřiznání rovnosti a svobody náboženství, mrzačící tělesné tresty, podřízené postavení ženy), muslimové zase kritizují bezbřehé pojetí svobody, nezušlechtné uznáním mravního řádu. Příležitostně nebo i dlouhodobě se střetávají také ekonomické zájmy, muslimské a evropské ekonomiky se ocitají v postavení konkurentů. A v neposlední řadě mohou vyvolávat střety trvajících demografický růst v muslimském sousedství Evropy a tlaky na přistěhovalectví. Podle Huntingtonových přednášek budou muslimové při dosavadním růstu v roce 2025 tvořit 30 procent lidstva.⁷⁾ V evropských zemích naopak populace stagnuje nebo klesá, a tyto země, aby udržely svůj hospodářský standard a financování důchodů, budou nuceny znovu se otevřít imigraci, kterou (s výjimkou spojování rodin) většinou zastavily za ropné krize 1973–4. Lepší, uvážlivá znalost, opřená o dobrou vůli a zkušenost, usnadní integraci přistěhovalců stejně jako integraci Evropy i jejích muslimských sousedů do užších vazeb v globalizovaném světě. ○

¹⁾ Formulace z poselství, kterým konferenci zahajoval vedoucí kanceláře spolkového prezidenta SRN W. Staudacher.

²⁾ Nejnověji vyšel z této teze B. Lewis ve své přednášce Religion and the Meeting of Civilizations, přednesené na vídeňské Politické akademii 6. 3. 2001.

³⁾ Pro podrobnosti o islámu v zemích EU a dobrých zkušenostech viz L. Kropáček, Půlměsíc na severní obloze. Muslimové v zemích EU, in: Variace na Korán. Islám v diaspoře, Orientální ústav AV ČR, Praha, 1999, s. 13–52.

⁴⁾ Viz M. T. Maschino, „L'histoire expurgée de la guerre d'Algérie“, Le Monde diplomatique, No. 563, Février 2001, s. 8–9.

⁵⁾ Pro podrobnější výklad viz L. Kropáček, „Evropa v islámském zrcadle“, Revue Prostor, 43, 1999, s. 115–121.

⁶⁾ H. Hanafí, Islam in the Modern World I-II, Cairo, 1995.

⁷⁾ Le Monde, 18. 11. 1997, s. 18.

Strategické partnerství ve střední Evropě

KLAS DAUBLEBSKY,
GREGOR SCHUSTERSCHITZ

Stále dynamičtěji se rozvíjející evropská integrace vyžaduje od všech zúčastněných aktérů schopnost přizpůsobovat se měnící se realitě. Příkladem pro to mohou být i samotní diplomaté. Dá se totiž konstatovat, že v členských státech Evropské unie bývá stále častěji úkolem diplomatů a zaměstnanců velvyslanectví lobbovat ve prospěch své země, zatímco v nečlenských státech Unie jde především o neustálé sladování vlastních postojů s ostatními partnery v rámci EU. Také politici si musí postupně zvyknout na to, že mohou v rámci integrujícího se společenství jen omezeně prosazovat politiku své země; že musí v mnoha oblastech hledat kompromis s ostatními členy, anebo že mohou být v té či oné otázce dokonce přehlasováni.

Proč strategické partnerství?

Tato permanentní schopnost přizpůsobovat se měnícím se rámcovým podmínkám však platí i pro státy samotné. V důsledku zvyšování počtu většinových rozhodování, které bylo urychleno Amsterodamskou smlouvou a našlo své pokračování i ve smlouvě z Nice, se ukázalo být potřebné a důležité vytvářet v případech důležitých národních zájmů koalice. I v oblastech, kde se rozhoduje podle principu jednomyslnosti, může být stát, který brání přijetí nějakého rozhodnutí (tzv. „persistent objector“), někdy vystaven takovému tlaku svých partnerů, že jeho případné veto je v danou chvíli již politicky neprosaditelné. To znamená, že i v takových oblastech může být uzavírání předchozích koalic rozhodující pro prosazení vlastních zájmů.

Právě malé členské státy Evropské unie se musí během jejího rozšiřování připravovat na relativní ztrátu své váhy. Ve společenství 15 členů má jeden hlas větší šanci, že bude vyslyšen, než v rámci 21 či dokonce 27 členských států. Menší státy se ve smlouvě z Nice také musely vzdát relativních podílů hlasů v Evropském parlamentu i v Radě ministrů. Není proto žádné překvapení, že se již v minulosti v Evropě vytvořily neformální a velmi flexibilní aliance. Tak například Belgie spolupracuje již po mnoho desítek let velmi těsně s Nizozemskem a Lucemburskem. Totéž platí i pro skandinávské státy. U nich šla jejich vzájemná solidarita dokonce tak daleko, že od března 2001 přistoupili k Schengenskému systému

nejenom tři stávající skandinávští členové EU, nýbrž také nečlenské Unie Norsko a Island.

Oba uvedené případy ovšem také ukazují, že ačkoliv může být volná aliance často velmi prospěšná, nemůže a neměla by se rozšířit na všechny oblasti. Existují totiž přirozeně také problémy, k jejichž řešení se uzavírají aliance jiné.

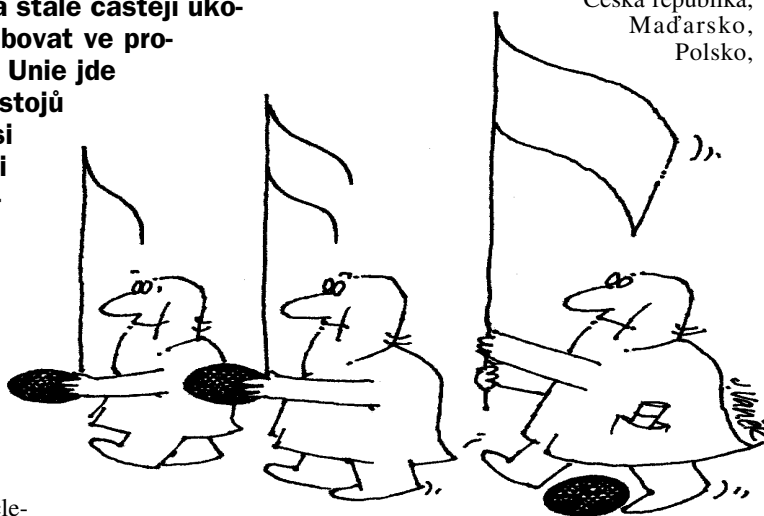
A právě vytvoření takového volného spojení je cílem koncepce „Strategické partnerství“, kterou představila rakouská ministryně zahraničních věcí Benita Ferrerová-Waldnerová. Vlastní označení tohoto partnerství jako „strategické“ je přitom druhořadé, neboť by se dalo také hovořit o „Zájmovém společenství středoevropských států“ nebo i o „Středoevropském partnerství“.

Proč právě se středoevropskými zeměmi?

Na první pohled by se mohlo zdát, že spolupráce států střední Evropy s Rakouskem je v tuto chvíli málo reálná a brání jí různé překážky. Například právě ve vztazích Rakouska s Českou republikou nebo také se Slovinskem existuje množství bilaterálních otázek, které ještě čekají na konečné vyjasnění (problematika jaderných elektráren v Temelíně a Kršku, tzv. Benešovy dekrety atd.), a najdou se dokonce i pozorovatelé, kteří poněkud povrchně charak-

terizují Rakousko jako zemi spíše kritickou, pokud jde o rozšíření Unie. Posoudíme-li však situaci trochu zevrubněji, zjistíme, že právě středoevropský region k prohloubené kooperaci přímo vybízí. A pokud jde o otevřené bilaterální otázky, panuje důvěra, že budou vyřešeny nejpozději do vstupu rakouských sousedů do EU. Navíc je možné vycházet z předpokladu, že právě prohloubená spolupráce v období, které předchází členství v Unii, může mít v konečném důsledku katalyzační účinek a ovlivnit jednání o těchto otázkách. Rakouský zájem vyřešit sporné bilaterální otázky co nejdříve souvisí také se zájmem o brzký vstup našich sousedních států do Evropské unie.

Prohloubená kooperace středoevropských států, jako jsou Česká republika, Maďarsko, Polsko,

Slovensko, Slovinsko a Rakousko, se jeví jako logická i vzhledem k úzké historické, kulturní a lidské sounáležitosti, která se projevuje i v množství společných tradic. Tyto státy leží ve stejném geografickém prostoru, budou tedy v budoucnu konfrontovány se stejnými otázkami rozvoje infrastruktury a dopravních tahů nebo ochrany životního prostředí. S výjimkou Polska lze tyto státy v kontextu Evropské unie zařadit spíše mezi ty menší. Dá se proto předpokládat, že budou zastávat podobná stanoviska v otázce dalšího vývoje evropských institucí a hlasovacího práva v těchto institucích. V žádném případě nelze koncepci strategického partnerství chápat jako nostalgickou reminiscenci na habsburskou monarchii. Ministryně Ferrerová-Waldnerová to naposledy potvrdila při návštěvě českého ministra zahraničních věcí Kavana ve Vídni dne 29. března 2001, když prohlásila, že „tato myšlenka má mnoho do činění se zeměpisem, ale málo s historií“. Strategické partnerství chce být partnerstvím rovnoprávných států, a nepotřebuje tudíž někoho, kdo by této iniciativě předsedal („lead nation“). Také severská kooperace a země Beneluxu se bez něčeho takového obejdou.

Koncepce „Strategického partnerství“ by měla tu výhodu, že by již nyní mohla přinést užitek všem zúčastněným. Současně je to však také iniciativa, která je velmi silně zaměřena do budoucna. Když pozorujeme nosnost severské spolupráce a spolupráce Beneluxu, vidíme, že se tyto kooperace již několik desetiletí osvědčují. V současné době může vzniknout dojem, že hospodářské a sociální poměry v někdejších socialistických státech na jedné straně a v Rakousku na druhé straně jsou příliš rozdílné na to, aby umožnily vznik skutečného partnerství. Pokračující společenská transformace, současný hospodářský růst v dotčených státech a skutečnost, že po jejich vstupu do EU někdejší kandidátské země doženou stávající členy Unie, vytvářejí perspektivu, že se v budoucnu okruh oblastí, v nichž bude možná spolupráce, ještě dále rozšíří.

Proč právě nyní?

Rakousko usilovalo krátce po pádu železné opony o to, aby se co nejdříve podařilo zahojit jizvy způsobené rozdělením Evropy. Rakouské firmy například okamžitě přeorientovaly velkou část svých zahraničních investic do středoevropského prostoru a také z toho důvodu dnes patří Rakousko v těchto zemích k nejvýznamnějším investorům – například v České republice zaujímá Rakousko, pokud jde o objem investic, třetí místo, ve Slovinsku je Rakousko dokonce největším investorem. V politické oblasti se Rakousko spolu s Itálií snažilo už v roce 1991 vytvořením „Pentagonály“ (z níž později vzešla „Středoevropská iniciativa“ – CEI) nabídnout bývalým socialistickým státům určitou institucionální vazbu na západní Evropu. Také pokud šlo o stanovení konkrétní perspektivy pro vstup do EU, se Rakousko zasazovalo za své sousedy. Nebylo proto náhodou, že během rakouského předsednictví v Unii v roce 1998 byla zahájena konkrétní jednání o vstupu – mimo jiné s Českou republikou, Slovinskem, Maďarskem a Polskem.

V průběhu vstupních jednání se v létě roku 2000 začala rýsovat možnost, že alespoň část kandidátů rozšíří Evropskou unii okolo roku 2004. S ohledem na tuto pozitivní perspektivu se proto domníváme, že právě nyní nastal vhodný okamžik k vytvoření strategického partnerství, a to tak, aby v případě vstupu našich sousedů byla tato kooperace vyzkoušená a operativní.

V této souvislosti také nelze popřít skutečnost, že postoj zbývajících 14 členů Evropské unie vůči Rakousku v období od února do září 2000 jasně ukázal, jak důležité je, aby se právě malé státy mohly opírat o nosná spojení.

Jelikož každé funkční partnerství potřebuje nosný základ, navrhla rakouská ministryně zahraničních věcí, aby celý projekt probíhal ve dvou fázích: v první fázi by se měly nejprve zhodnotit výchozí podmínky pro kooperaci, zintenzivnit sousedská poli-

tika a připravit vstup do EU. Až bude tento společný základ nalezen a vybudován, mělo by v rámci druhé fáze dojít k formulování společných zájmů, které mohou sloužit jako východisko další spolupráce. Tento katalog společných zájmů ovšem bude muset být stále znovu a znovu vyhodnocován a modifikován.

Proč nestavět na stávajícím?

Ve středoevropském prostoru existuje již určitý počet regionálních kooperací. Měli bychom se vyvarovat zbytečnému duplikování fór a aktivit, aby tím nebyla ohrožena akceschopnost mezistátní spolupráce. Když se podíváme blíže na existující regionální kooperační mechanismy, zjistíme, že žádné z těchto fór neodpovídá specifickému katalogu požadavků, kterému chce strategické partnerství dostát.

Středoevropská iniciativa měla za cíl nabídnout státům bývalého východního bloku institucionální napojení na „Západ“. Mezitím se okruh účastníků rozšířil natolik, že o nějaké shodě zájmů mezi kandidáty vstupu do Unie a ostatními členy iniciativy nemůže být řeč. V rámci CEI například spolupracují také Bělorusko, Ukrajina a Albánie – jinými slovy státy, které se v delším časovém horizontu nestanou členy EU. Tím se CEI sotva hodí k vytvoření dlouhodobější aliance, která by působila nejenom v období předcházejícím vstupu do EU, ale zůstala zachována i poté.

Také Středoevropská zóna volného obchodu (CEFTA) se nehodí jako základ pro takovéto partnerství. Rakousko, které bylo po mnoho desítek let členem Evropského sdružení volného obchodu (ESVO), z vlastní zkušenosti ví, že zóny volného obchodu se jen velmi omezeně hodí jako koordinační fóra pro určité oblasti politiky, neboť mají úplně jiný cíl. Jedině snad Visegrádská skupina by proto mohla směřovat k jakémusi dlouhodobějšímu, strategickému partnerství. Již nyní částečně slouží jako fórum pro výměnu názorů mezi kandidátskými zeměmi na vstup do Unie. V současné visegrádské spolupráci však chybějí dva důležité účastníci – Slovinsko a Rakousko. Právě v důležité předvstupní fázi se Rakousko, které – jako jediné ze skupiny středoevropských zemí – členem EU již je, může rozdělit se svými partnery o cenné zkušenosti. Rakousko navíc do Unie vstoupilo teprve před několika lety a patří v rámci stávající patnáctky ke skupině malých států.

Jaké oblasti má strategické partnerství zahrnovat?

Jak již bylo zmíněno, jedním ze základních principů strategického partnerství je flexibilita. Proto nejsou zapotřebí žádná institucionální opatření jako budování sekretariátu, hledání sídla úřadu apod. Stejná flexibilita by měla být přítomna i při volbě témat partnerství. Již nyní se přitom nabízí určité okruhy problémů, jako je například otázka reformy institucí Unie během příští

mezivládní konference (která se bude konat někdy v roce 2004), dopravní politika (především tranzitní politika), životní prostředí a přeshraniční zaměstnávání. Ovšem s tím, jak se budou postupně vyrovnávat rozdíly ve výkonnosti ekonomik zúčastněných zemí, se dá do budoucna předpokládat, že se jejich okruh ještě rozšíří. Přitom se bude vždycky rozhodovat ad hoc, jestli zúčastněné státy zaujmou k danému problému jednotné stanovisko, či nikoliv. Také v rámci Beneluxu existují témata, u nichž zastávají Belgie a Nizozemsko rozdílná stanoviska. Při kumulování zájmů v rámci takového spojení by ovšem mělo vždycky docházet i k určitým kompenzacím: Jeden stát se vzdá plného prosazení svého přání nebo zájmu s vědomím, že i druhý partner v alianci by udělal v opačném případě totéž.

V případě konceptu strategického partnerství se v podstatě jedná o otevřenou a pragmatickou koncepci. Právě kvůli myšlence rovnocenného partnerství považuje Rakousko za důležité nepředkládat partnerům již na samém začátku hotovou a až do posledního detailu zformulovanou koncepci. Jde totiž především o to, zohlednit představy ostatních států tak, aby mohla být konečná koncepce zformulována společně.

Jak to půjde dál?

Ministryně zahraničních věcí Ferrerová-Waldnerová pozvala ministry zahraničních věcí Polska, České republiky, Slovenska, Maďarska a Slovinska na 6. června 2001 na regionální konferenci do Vídně. Cílem má být první výměna názorů k otázkám integrace EU a regionální spolupráce. Termín byl zvolen úmyslně, protože brzy poté bude v Göteborgu zasedat Evropská rada. To znamená, že regionální konference otevírá zúčastněným státům také možnost předem probírat témata, která budou nastolena při setkání v Göteborgu. Po této první regionální konferenci by měly následovat další, přičemž se nabízí možnost pořádat je vždy před zasedáními Evropské rady. Aby se ukázala rovnoprávnost partnerů, bylo by žádoucí, kdyby se tyto regionální konference mohly konat v různých státech. Slovensko se již nabídlo, že po červnovém setkání ve Vídni pozve zúčastněné země na následující konferenci do Bratislavy.

Rostoucí zájem o strategické partnerství, který je patrný ve všech státech středoevropského regionu, dodává Rakousku odvalu. Také Česká republika bude na regionální konferenci 6. června zastoupena svým ministrem zahraničních věcí. Věřme, že za deset až patnáct let bude strategické partnerství – možná pod jiným názvem – pevným pilířem politiky Evropské unie a související politiky našich států. Toto spojení nebude užitečné jen pro zúčastněné země, ale také pro Evropskou unii jako celek. Unie se totiž vždy zdárně vyvíjela tehdy, když všichni členové konstruktivně spolupůsobili na jejím rozvoji.

Satu negeri – negeri Indonesia...

Webová stránka Ministerstva zahraničních věcí České republiky upozorňuje, že z hlediska turistiky není v současné době Indonésie zcela bezpečnou zemí, protože zde dochází k nepokojům a násilnostem. Je to zejména v oblastech Aceh, Kalimantan, Maluku, Sulawesi selatan a Irian Jaya (tedy na severní Sumatře, Borneu, Molukách, jižním Celebesu a v západní části Nové Guinei, podle starých anglických a nizozemských geografických názvů). Hlavní město Jakarta je podle této zprávy sice bezpečné, ale české autority varují před rostoucím významem islámu, a proto se doporučuje dodržovat místní zvyklosti nebo neprotivit se různým omezením, která přísný výklad některých náboženských předpisů ukládá.

ZDENĚK ZBOŘIL

Přestože indonéské souostroví stále nepostrádá přitažlivost romantických dálek, nepokaženou ani novou industrializací, které se dařilo zejména v letech dlouholeté relativní stability autoritativního režimu prezidenta Suharta, zdá se, že vzrůstají obavy z možného rozpadu jednotného indonéského státu, který svou rozlohou (téměř 2 miliony km² ostrovních území a 3 miliony km² meziostrovních moří) a počtem obyvatel patří k největším a nejlidnatějším zemím světa. Nejprve politická, později finanční a nakonec ekonomická krize daly vzniknout krizi státnosti, jejímž projevem jsou, jako téměř vždy ve více než patnáctisetleté historii indo-malajských nebo indojavánských států, odstředivé tendence, úsilí o autonomii nebo nezávislost a iredentistické hnutí motivované ekonomicky, ale i ideologicky nebo odůvodňované náboženskými či kulturními rozdíly.

Ačkoli se indonéské souostroví snažily sjednotit již indo-malajská obchodní říše Šrividžaja, hinduistický a buddhistický Mataram, Majapahit a konečně islámské státy Mataram II. nebo Melakka, za jejichž rozkvětu si jejich panovníci dokázali vynutit poslušnost různých zemí v souostroví, na Malajském poloostrově a na asijském kontinentu, byla to až Nizozemská východní Indie, která po acežských válkách (1913) vnutila svou svrchovanost, různým relativně samostatným zemím indonéského souostroví. Nizozemci importovali do souostroví evropské politické instituce (politické strany, parlamentarismus), ale i politickou kulturu a vlastně i indonéský nacionalismus.

Idea jednotného indonéského státu, národa, kultury a jazyka je tedy relativně velmi mladá. Nám se dobře pamatuje počátek jejího zveřejnění a rychle rostoucí popularity, protože k tomu došlo 28. října 1928, kdy skupina indonéských nacionalistů složila svou památnou *přísahu mládeže* (sumpah pemuda), která se stala politickým programem celého hnutí: *Satu negeri – negeri In-*

onesia! Satu bangsa – bangsa Indonesia! Satu bahasa – bahasa Indonesia! (Jedna země, jeden národ, jeden jazyk – Indonésie, indonéský a indonéština). Tím postavili indonéské intelektuály před nesnadný úkol objevit, podobně jako to učinil později v Indii Džaváharlál Néhrú, minulost indonéského národa, sepsat indonéské národní dějiny a odůvodnit celistvistost ostrovní říše na teritoriu od Sabangu po Merauke, tj. od severní Sumatry po věčným sněhem pokryté vrcholky hor na Nové Guinei (dnešní Irian Jaya).

To se jim podařilo pod heslem dodnes umístěným na státním znaku Indonéské republiky *Bhineka Tunggal Ika* (Různí, ale jednotní). Ačkoli byla a je tato jednotna podrobována mnohým zkouškám, stále ještě trvá. Indonéský nacionalismus byl od svého počátku nesen nejen myšlenkou indonéského národa jako národa kulturního a politického, ale také otázky konfesijní a pokusy o emancipaci ekonomickou dávaly smysl snahám, které se v letech japonské okupace (1942–1945) podstatně přiblížily svému cíli. Japonská improvizace, vykonstruovaná ideologie, která měla pro japonský projekt *Velké sféry společné prosperity* angažovat obyvatelstvo postupně okupovaných zemí, obohatila indonéské národní aspirace ještě o představu *asijské revoluce*, jež měla nastolit nový řád po zrušení dosavadních *Nizozemců* nebo *Evropany* zavedených pořádků, které byly již na začátku okupace prohlášený za vnucené, kořistnické a protiprávní.

Ještě před vyhlášením nezávislosti byla vypracována Ústava pěti zásad (*Panca Sila*), která byla kompilací, Indonésané by řekli synkrezí, evropského importu: nacionalismu, humanismu nebo internacionalismu, demokracie a sociální spravedlnosti, a to vše mělo být zakotveno ve víře v Boha, která byla chápána jako moderně interpretovaný islám, tolerantní i k dalším náboženstvím a věroukám. S tímto politickým programem se pak skutečně podařilo vytvořit unitární stát, který překonal epizodu vyhlášení So-

větské indonéské republiky (1948) a Spojených států Indonésie (1949), které tvořilo, kromě Indonéské republiky, dalších 15 území, z nichž některá byla větší než dnešní Evropské unie.¹⁾

Od této doby se však iredenta nebo separatismus objevovaly pravidelně zejména ve třech oblastech: v Acehu, na Molukách a na připojených územích – Západním Irianu (1963) a Východním Timoru (1975). Ve všech těchto oblastech byly důvody úsilí o odtržení odlišné, ale také podobné.

V Acehu, strategicky položeném v blízkosti Malajského průlivu, kromě tradičního odporu vůči indojavánským státům, který známe již od konce 13. století, vypukla první vážná vzpoura v září 1953. Její ideou bylo vyhlášení islámského státu – *Darul Islam*. Ústřední vláda sice formálně proti této vzpouře vyslala své omezené vojenské síly, ale povstání skončilo de facto i de iure až v roce 1959, kdy byl celému Acehu přiznán statut zvláštní oblasti (*daerah istimewa*). Také v letech 1965–1966, při pronásledování a potlačování stoupenců pokusu o státní převrat (*Hnutí 30. září*), docházelo v Acehu k nábožensky motivovanému pronásledování komunistů nebo jinověrců. Od poloviny 70. let pak dostává separatistické hnutí novou motivaci: uhlí a zemní plyn. Těžbu surovin doprovázela migrace cizích dělníků, ale zejména Acežané nabyli přesvědčení, že zisk z tohoto přírodního bohatství je realizován někde jinde.

Toto napětí dalo vzniknout další vzpouře, kterou vedlo *Hnutí za osvobození Aceh* (*Gerakan Aceh Merdeka*, 1976). Ta sice byla rychle potlačena, ale její vedení v čele s Hasanem di Tiro našlo azyl ve Švédsku, kde se snažilo získávat podporu pro své cíle. Znovu se podobný pokus opakoval v roce 1989, kdy v Acehu vznikla *Národněosvobozenecká fronta Aceh – Sumatra*, kterou opět zlikvidovala armáda a vyhlásila zde *vojenskou operační zónu Aceh*. Tehdy se objevil, poprvé v souvislosti s Acehem, zájem světové veřejnosti a zpráva o smrti asi jednoho tisíce Acežanů vedla k zvýšené pozornosti vůči dodržování lidských práv v Indonésii. Amnesty International publikovala první zprávy o větším počtu obětí, zabitých nebo zmizelých. V té době však již nejen *světová veřejnost*, ale i vlády Spojených států, Austrálie, SRN aj. přicházely s kritikou Suhartova režimu, otevřeně podporovaly jeho indonéské kritiky (vydavatelům literární revue *Kompas* se dostává označení *disidentní*) a po Suhartově pádu (květen 1998) měla být z Acehu stažena nejen armáda, ale je i zrušen statut vojenské operační zóny.

Po dalších krvavých nepokojích se však vojáci vracejí, ale ani oni nezabránili rostoucímu množství zabitých Acežanů. Jejich počty jsou od ledna 1999 pravidelně oznamovány v masmédiích, ale již méně pravidelně je jim věnována přiměřená pozornost. Nejdramatičtější zprávy hovoří o desítkách zabitých, oficiální indonéské autority uvádějí jen stovky.

Jiným typem útoků na územní celistvistost Indonéské republiky jsou aktivity, které neměly fragmentárně jako z Acehu přinášejí

zpravodajové z indonéské provincie Irian Jaya. Ačkoli se někteří indonesisté domnívají, že starojávanská kronika Negarakertagama považovala Irian za součást Majapahitu, k jehož historickému, kulturnímu a politickému dědictví se dnešní Indonésie hlásí, ve skutečnosti nebyla západní část Nové Guiney nikdy kolonizována, a to až do let 2. světové války, kdy se vedly vojenské operace zejména ve východní části ostrova. Nizozemci si v jednáních u kulatého stolu v Haagu (1949) víceméně jednostranně vymínili kontrolu nad Irianem, který měl být pod jejich správou až do uplatnění práva místních obyvatel (většinou snad protomalajského, a tedy nikoli indo-malajského původu) na sebeurčení. Za souhlasu OSN v roce 1963 převzala správu i nad touto oblastí Indonésie, provincie *Západní Irian* byla v roce 1972 přejmenována na *Irian Jaya* (Vítězný Irian) a tento akt byl považován za úplnou likvidaci reziduí nizozemského kolonialismu v souostroví. Poté se Irian stal předmětem civilizačního impaktu, který má dodnes podobu nejen drancování přírodních zdrojů, ale i exterminace původního obyvatelstva.

Původci povstání proti ústřední vládě mají, na rozdíl od Acežanů, odlišnou motivaci a také jejich podpora ze zahraničí pochází z odlišných zdrojů. První ireidenta zde vznikla již v roce 1965, kdy byla založena *Organisasi Papua Merdeka* (Organizace svobodné Papuy – OPM), která se pokusila ústy jednoho ze svých významných představitelů (Seth Rumkorem) vyhlásit *Republiku západní Papua* (1971). Nehledě na rétoriku a zahraniční podporu, jež vedla k většímu povstání už v roce 1967, měla tato z moře a ze vzduchu civilizační nejlépe přístupná ostrovní oblast nevelké úspěchy v hájení své svrchovanosti a indonéská armáda čas od času proti povstalcům zasahovala (např. v roce 1984 bylo zaznamenáno asi deset tisíc uprchlíků, kteří se chtěli dostat na východní část ostrova nebo do Austrálie). Také zde, od počátku 90. let, zaznamenávaly humanitární organizace různé hrozby lidským právům, ale často šlo zejména o problémy sociální, konflikty mezi dovezenými dělníky a zaměstnavateli, oběťmi násilně potlačovaných demonstrací na ochranu životního prostředí.

Teprve když se OPM podařilo unést v roce 1996 26 osob, mezi nimiž bylo 7 cizinců, a v době, kdy vrcholila mezinárodní mediální kampaň proti Suhartovi, zvýšil se zájem o celou oblast. (Únos pak skončil tragicky, indonéská armáda sice většinu rukojmí osvobodila, avšak dva unesení Indonésané byli zabiti). Od října 1998 byl Irian Jaya, podobně jako Aceh, prohlášen za vojenskou operační zónu, a úspěšný pokus obyvatel Východního Timoru, který vedl v roce 1999 k postupnému osamostatňování, dodal i OPM nové naděje. Tehdejší prezident Habibí přislíbil stovce místních kmenových náčelníků omezenou nezávislost.

Naděje na dosažení této nezávislosti jsou ovšem minimální, pokud nezaukne nebo nebude podstatně transformována administrativní struktura Indonéské republiky. Dnes

je totiž více než 40 procent obyvatel Irianu dovezeno jako pracovní síla z jiných částí souostroví a prosperita společností, které dobývají měď a zlato, stále ještě vzrůstá. Jestliže indonéská vláda byla ochotna ustoupit na Timoru, který nikdy nebyl součástí Nizozemské východní Indie (a jehož ekonomický význam je omezený), pak naděje obyvatel Irianu jsou podstatně menší. Kromě OPM zde neexistuje jiná významnější skupina a ani OPM nemá kromě požadavku nezávislosti podrobněji propracovaný politický program.

Primitivní podmínky lidské existence se sice dnes dramaticky mění v neprospekch turistických agentur, které postavily svůj úspěch na realizacích Konradových *cest do temnot*, ale reálnou politickou situaci zde zásadně ovlivňují zejména těžaři a vojáci, což při schopnosti obou skupin vzájemně se korumpovat vytváří nepřekonatelnou hráz úsilí o jakoukoli emancipaci.

Pomineme-li problém Východního Timoru, který byl pro Indonésii spíše otázkou důvěryhodnosti její zahraniční politiky a až do okamžiku objevení velmi omezených ložisek ropy v Timorském moři ekonomicky nezajímavý, je dalším centrem ireidenty oblast Moluk. Místní muslimové jsou tradičně v napjatých vztazích s křesťany (katolíky a protestanty) a jejich nezájem o spolupráci uvnitř indonéské národní jednoty vedl k mnoha vzpourám a povstáním, které podobně jako v jiných částech Indonésie měly motivaci nejen politickou, ale zejména ekonomickou. Například již povstání v roce 1956, jež vedlo k vyhlášení nezávislé *Republiky jižních Moluk*, následovalo příliš brzy po zestátnění soukromého majetku Nizozemců a nizozemských obchodních a průmyslových společností, abychom mohli věřit v jeho idealistické poslání.

Toto povstání, které původně vzniklo na Sumatře, ale rozšířilo se přes Kalimantan, jižní Sulawesi až na Moluky, skončilo porážkou, kterou dodnes připomínají tisíce emigrantů, kteří našli svůj azyl v Nizozemsku.

Poslední události na Ambonu, středním Kalimantanu, jsou méně dramatické než tomu bylo v minulosti. To neznamená, že v zemi s tak rozsáhlým přírodním bohatstvím, která byla po staletí předmětem zájmu ze zahraničí a ohrožována ze severu, východu a západu, nemůže různě motivovaná ireidenta způsobit pád ústřední vlády a přinést desintegraci politickou. Prezident Suharto, jehož dlouhověká vláda a věrnost *západním* spojencům (1966–1998) se zdála být neotřesitelná, přece jen nakonec podlehl spojenému tlaku vnějších a vnitřních zájmových skupin, které se opíraly o ideologii *lidských práv*, pro něho obtížně pochopitelnou.

Současná indonéská vláda dává však najevo, že nepřipustí narušení celistvosti země a jen s minimálními ohledy na rezoluci Evropského parlamentu (z 6. 7. 2000), která nevyučovala zahraniční intervenci na Molukách nebo Irianu, potvrdila svou svrchovanost nad těmito oblastmi. (To doprovázelo i varování římskokatolické církvi a výzva k zdrženlivosti na Ambonu.) Ve stejné době

byly hlášeny nepokoje na Molukách a jižním Sulawesi (asi dva tisíce obětí) a konečně poslední dramatické události na Kalimantanu (2001) znovu zvýšily pozornost o dění v Indonéské republice.

Její nejvyšší představitelé zatím reagují na tradiční pokus o rozbití celistvosti země také tradičně. Zahájili rozsáhlou diplomatickou aktivitu. V lednu 2001 navštívil Indonésii brazilský prezident Fernando Henrique Cardenas s asi 80 obchodníky a podnikateli, kteří se svými indonéskými partnery diskutovali nejen o obchodních vztazích, ale i o otázkách transformace ekonomických institucí. Indonésie a Indie podepsaly na konci roku 2000 dohodu o spolupráci při obraně, která se týká nejen prodeje zbraní, ale i vysílání vojenských poradců (lze předpokládat, že především do Indonésie). Také za větou této dohody o *vzájemném zkoumání svého vojenského potenciálu* lze očekávat nějaké překvapení, ačkoli obě strany upozorňují, že tato dohoda není obranným paktem. Spojené státy stále ještě uplatňují své embargo na dovoz zbraní do Indonésie, jež platí od pozdních dnů Suhartovy vlády, a Indie je, jak je všeobecně známo, jedním z největších světových exportérů zbraní. Konečně to přímo přiznal i ministr obrany Indonéské republiky Mahfud.

Nejnovější zprávy z Indonésie jsou však stále ještě nepřehledné. Země se zdá překonávat ekonomickou depresi, její zahraničně-politická orientace na země mimo ASEAN se pomalu stává skutečností a zprávy o vzpourách nebo povstáních se objevují vždy většinou v podezřelých souvislostech s plány některé z významných nadnárodních korporací. Zdá se však, že omezení amerického vlivu na indonéskou vnitřní i zahraniční politiku přineslo větší prostor německým obchodním a průmyslovým společnostem, a nejen u Siemens vyškolený bývalý prezident Habibí je toho důkazem.

Pod otázkou však zůstává i problém indonéské národní jednoty, jejímž symbolem by měla být Megawati Sukarnoputriová, která se snaží, zatím neúspěšně, převzít na sebe odkaz svého charizmatického otce. Její tandem s váženým, ale přece jen stárnoucím Abdurrahmanem Wahidem je formálně sice návratem k ideologii *Panca Sila*, ale zatím je vystaven příliš náročným testům a nepřesvědčuje o své efektivitě.

Symbióza nacionalismu a islámu, kterou dokázal prezident Suharto tolik let úspěšně a za podpory svých amerických patronů uskutečňovat, je porušena, ale zdá se, že tentokrát ve prospěch politicky orientovaného islámu, který Indonésii, tuto největší islámskou zemi světa, snad nepřivede k prahům bojovného náboženského fundamentalismu. ○

¹⁾ Spojené státy Indonésie tvořily: Východní Sumatra, Západní Sumatra, Riau, Bangka, Belitung, Pasundan, střední Jáva (tj. Indonéská republika), stát Madura, Východní Jáva, západní a východní Borneo, jihovýchodní Borneo, Velký Dajak (dnes střední Kalimantan), Bandar a Východní Indonésie (Indonesia Timur, kterou tvořily prakticky celé Malé Sundy včetně Bali, Halmahera, jižní Timor a Moluky aj.).

Rusko: stabilizace síly

MILOŠ BALABÁN

Když si Rusko před pěti lety s nebývalou pozorností připomínalo 140. výročí jmenování do funkce ministra zahraničí Alexandra Gorčakova, jehož úkolem bylo postupně obnovit velmocenskou pozici Ruska, otřesenou po prohrané krymské válce (1853–1856), tehdejší ministr zahraničí Primakov v oficiálním projevu s patřičným důrazem připomněl lakonické Gorčakovovo hodnocení situace země, nacházející se v nepříznivé situaci, jež znělo „Rusko se soustřeďuje!“.

Je více než pravděpodobné, že se Primakov zcela jistě snažil poukázat na určité historické paralely, vycházejí z toho, že se Rusko v devadesátých letech 20. století také musí „soustřeďovat“ na to, aby bylo schopno překonat v mnoha ohledech bezprecedentní společenskou a ekonomickou krizi. Nicméně takového cíle se Rusku nepodařilo ve druhé polovině devadesátých let dosáhnout. Gorčakovova slova byla ale po pěti letech znovu připomenuta – tentokrát armádním generálem Andrejem Nikolajevem, předsedou výboru pro obranu ruské Státní dumy, který je v interview vlivné Nezávislé vojenské revui nejen citoval, ale také dodal, že podle jeho názoru „nejpřesněji charakterizují procesy, které se dnes v zemi odehrávají“.

Myslím si, že dnes skutečně v ruské politice dochází k „soustřeďování“, zvláště v některých oblastech bezpečnosti a vojenské politiky, a to i v širším vnitropolitickém a zahraničněpolitickém kontextu, které je nutné brát v úvahu, neboť může mnohé naznačit i o dalším směřování Ruska v blízké perspektivě.

Limity růstu

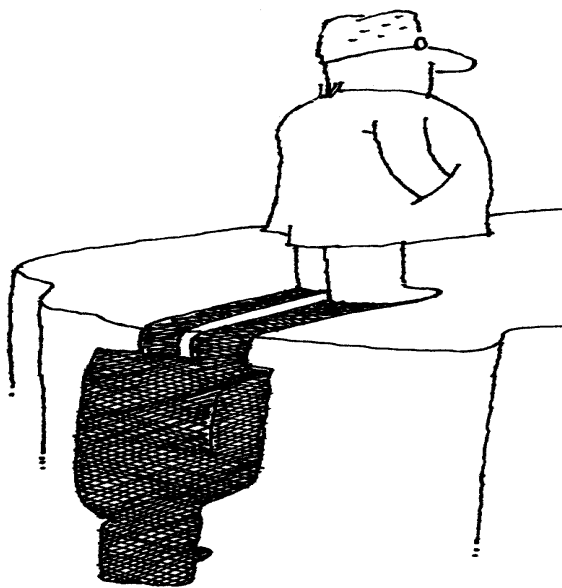
Rusko se stále nachází v krizi – to je základní sdělení obsažené v dostupných statistických údajích, uveřejněných ruskými oficiálními zdroji na počátku letošního roku. Ve srovnání s rokem 1990 poklesl hrubý domácí produkt Ruska o 40 procent, strojírenská produkce o 55 procent a zemědělská o 43 procenta. Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele je dnes v Rusku menší v průměru o 30 procent, než je světový průměr. Důsledkem je především rozsáhlé reálné zchudnutí většiny obyvatel Ruska, což má za následek chronickou demografickou krizi a stává se potenciálním zdrojem možného výrazného celospolečenského napětí. Některé údaje o menším ekonomickém růstu (např. růst HDP za rok 1999 o tři procenta) jsou spíše odrazem dočasně působících příznivých ekonomických faktorů (devalvace rublu, růst cen ropy) než důkazem o stabilizaci ruské ekonomiky.

Rusko také výrazně zaostává v úrovni informatizace společnosti. V porovnání s rozvinutými zeměmi je zde například osmkrát méně počítačů a šedesátkrát méně mobilních telefonů v přepočtu na jednoho obyvatele. Produkce tzv. vysoké technologie se podílí na ruském exportu pouhými 19 procenty oproti 44 procentům v USA, 38 procentům v Japonsku, 31 procentům ve Francii a 26 procentům v Německu. Zajímavé je, že v tomto směru bylo Rusko předstíženo i Čínou (21 procento). Někteří ruští analytici neváhají v konfrontaci s těmito údaji hovořit o krachu ruské vědy a techniky, který považují za hlavní hrozbu bezpečnosti Ruska v tomto století.

To se také projevuje v dříve nejrozvinutější části ekonomiky – vojenskoprůmyslovém komplexu. Objem výroby zde poklesl v devadesátých letech o 80 procent a došlo k faktickému zastavení sériové výroby zbraní a vojenské techniky. V důsledku toho se zastavila zbraňová modernizace, a pokud k ní nedojde v tomto desetiletí, zbraně a zbraňové systémy ze sovětského období definitivně zastarají ve druhé pětiletce první dekády století. Celkový stav ruské ekonomiky, a vojenskoprůmyslového komplexu zvláště, měl bezprostřední vliv i na armádu. Armáda snížila v devadesátých letech svůj početní stav čtyřikrát ve srovnání s koncem osmdesátých let. Její raketojaderný potenciál je sice stále ještě druhý největší na světě, pokud by ale krize ruské ekonomiky dále pokračovala, bude pro Rusko stále obtížnější udržovat ho na potřebné technologické úrovni. V této souvislosti se dokonce hovoří o tom, že svou efektivnost by mohl ztratit v horizontu deseti až patnácti let.

Rozhodující dekáda

Podle některých ruských analýz má Rusko maximálně deset let na to, aby se stabilizovalo, dosáhlo stálého ekonomického růstu a plně se integrovalo do globální světové ekonomiky. Za hlavní úkol se v daném případě považuje obnovení jeho ekonomické moci. Alternativa je pak jediná:

Rusko, jak říkají někteří experti, „ztratí svou budoucnost“. Jednou z hlavních podmínek, aby Rusko bylo schopno zdolat krizi, je překonání krizového stavu jeho armády a celého vojenského potenciálu, který rychle zastarává, a pouze jeho udržování v nynější podobě je velkou zátěží pro ruskou ekonomiku. Pokud je možné usuzovat z celé řady jednání, prohlášení a vyjádření prezidenta Putina a jeho blízkých spolupracovníků, nové politické vedení Ruska si tuto skutečnost uvědomuje a snaží se hledat řešení daného stavu.

Celý tento proces je přitom vymezen nutností souběžně naplňovat dva prioritní úkoly: udržovat stabilní systém raketojaderného potenciálu Ruska a postupně realizovat rozsáhlou vojenskou reformu. Jistě není v této souvislosti nezajímavé, že se v ruské politické elitě v poslední době stále častěji objevují názory, že Rusko má pro realizaci zmíněných klíčových úkolů v ekonomické oblasti a pro vojenskou reformu relativně příznivé zahraničněpolitické podmínky. Východiskem pro takové konstatování je skutečnost, že Rusko nebude muset v dohledné době přibližně 10 až 15 let čelit výraznější větší vojenské hrozbě zvnějšku. Je to do určité míry v rozporu s řadou doktrinárních dokumentů, které byly přijaty v minulém roce (Koncepte národní bezpečnosti Ruska, Vojenská doktrína, Koncepte zahraniční politiky), nicméně pokud analyzujeme řadu vystoupení vysoce postavených ruských politiků, hlavními hrozbami pro Rusko jsou dnes hrozby vnitřního charakteru.

Je zajímavé, že se to paradoxně odráží i v tom, jak probíhá snižování početního stavu všech silových struktur, o němž rozhodla Bezpečnostní rada Ruska. Celkový počet příslušníků ozbrojených sil se snížil o 600 tisíc, přičemž podíl armády na tomto snížení bude 360 tisíc (tj. ze současných 1,2 milionu na přibližně 800 tisíc). Na ostatní silové struktury, ve kterých slouží přibližně dva miliony příslušníků (tvoří je vojska 11 silových resortů; jedná se např. o minister-

J. Váňa

stvo vnitra, federální pohraniční službu, federální bezpečnostní službu, federální službu vládních informací a spojení, federální službu železničních vojsk, ministerstvo pro mimořádné situace, daňovou policii), tak případně jen necelá polovina plánovaného snížení. Například v případě federální pohraniční služby bude snížení činit pouze 15 tisíc příslušníků (tj. dvě procenta ze současného stavu) a u vnitřních vojsk ministerstva vnitra pouze 20 tisíc příslušníků. I tento proces ukazuje, že není výrazněji snižován početní stav těch silových struktur, které dostaly za úkol vést tvrdší boj s jevy, jež na konci devadesátých let začaly ohrožovat samu podstatu ruského státu – především se jedná o kriminalizaci ekonomiky, korupci, daňové úniky, městskou zločinnost, pašování narkotik a terorismus.

O výsledcích tohoto boje za rok 2000 veřejně a poměrně nezvykle obsáhle informoval osobně prezident Putin na tradičním lednovém setkání vyššího velitelského sboru silových resortů. Za pozornost například stojí, že se podařilo snížit počet úmyslných vražd, došlo k devatenáctiprocentnímu nárůstu při odhalování případů úplatkářství, a daňová policie odhalila okolo třiceti tisíc případů porušení zákona ve finanční a daňové sféře s celkovým objemem v desítkách miliard rublů. Přitom se podařilo téměř 70 procent prostředků z těchto úniků vrátit státu.

Bez povšimnutí nemohou zůstat ani výsledky v boji proti drogám – v roce 2000 bylo zabaveno 40 tun drog. Orgány federální bezpečnostní služby zabránily čtrnácti teroristickým výbuchům na celém území Ruska. Je zřejmé, že uvedená čísla nelze nikterak přeceňovat; nehovoří zdaleka o všem, a dokonce spíše vypovídají i o tom, nakolik je organizovaná zločinnost a kriminalita v Rusku stále rozsáhlá a že ve značné míře stále představuje jednu z největších vnitřních hrozeb ruskému státu. Je zde ovšem patrný posun proti devadesátým letům, kdy tehdejší politické vedení Ruska nebylo schopno (a často ani nemělo zájem) podniknout proti uvedeným hrozbám adekvátní kroky. V této souvislosti nemůže uniknout pozornosti, že po nástupu Vladi-

mira Putina do prezidentské funkce velmi výrazně vzrostla úloha Bezpečnostní rady Ruska. Do jejího čela byl postaven „prezidentův člověk“ Sergej Ivanov. Tento velmi pilný organizátor, bez zjevnějších mocenských ambicí, vytvořil z Bezpečnostní rady Ruska fakticky silové „superministerstvo“, nadřazené všem ruským silovým resortům, které si také samo určuje oficiální rámec svých mimořádných pravomocí. Nebylo proto velkým překvapením jmenování Ivanova do funkce ministra obrany v březnu letošního roku. Prezident Putin tímto krokem dosáhl plného podřízení armády a jejího velení. Byl tak naplněn základní předpoklad pro řešení nesmírně složitého úkolu, na který předcházející ministři obrany nestačili: zahájit skutečnou reformu armády a přitom neoslabit vojenskou moc Ruska.

Dvě doktríny

Složitost takového úkolu je jednoznačně dána tím, že ve státním rozpočtu nebude stále dostatek financí pro zabezpečení armády. Velkou část prostředků totiž odčerpávají „vnitřní“ silové resorty. Úvahy o tom, že by se omezily jejich rozpočtové potřeby ve prospěch armády, zůstanou zřejmě pouze úvahami. V podmínkách vnitřní nestability je takové opatření zřejmě málo pravděpodobné. Armáda se tak bude stále potýkat s permanentním nedofinancováním (blíže viz článek Putin a Ruská armáda: rok poté, MP, č. 11/2000). V praktické rovině to znamená, že vojenský rozpočet nebude činit plánovaných 3,5 procenta HDP, ale bude to podstatně méně (podle dostupných údajů okolo 2,4 procenta). Ostatně o úrovni 3,5 procenta vůbec nehovořil ani prezident Putin ve svém vystoupení na velitelském shromáždění hlavních funkcionářů armády v listopadu loňského roku. Omezil se zde pouze na konstatování, že budou určeny objemy financování armády do roku 2010. Přitom zdůraznil, že „musíme nejen plánovat, co potřebujeme, ale plánovat na základě toho, co si můžeme dovolit“.

Problémy s financováním armády ovšem vyplývají i z toho, že není zcela zřetelné, jaký byl zvolen prioritní směr vojenské výstavby v Rusku v současném období. Bez ohledu na přijatou vojenskou doktrínu, která klade prioritní důraz na udržování a rozvoj raketojaderného potenciálu, existují dnes ve vedení armády de facto dva doktrinální pohledy na zajištění bezpečnosti Ruska.

První pohled, jež prosazuje náčelník Generálního štábu, armádní generál Kvašnín, vychází z toho, že strategické jaderné síly neochrání Rusko a jeho spojence od jaderných hrozeb v lokálních nebo ve velkých regionálních válkách, jakou byla např. operace NATO na Balkáně na jaře 1999. Akcent se proto musí dát na vytvoření velkých vojenských seskupení schopných operovat na jižním směru, přičemž základem těchto seskupení by bylo pozemní vojsko a letectvo. Spolu s tím by byly zachovány a posíleny síly všeobecného určení, jejichž cílem je působit proti případným protivní-

kům Ruska na Západě a Východě. Pro jaderné zadržování Spojených států a dalších jaderných mocností není nutné udržovat přibližnou paritu a stabilní strategickou rovnováhu. Je dostatečné udržovat minimální strategické jaderné síly a mít k dispozici pouze několik set jaderných bojových hlavic.

Druhý pohled zastává dnes už bývalý ministr obrany maršál Sergejev (který ale zůstal Putinovým poradcem). Sergejev předpokládá, že v podmínkách rozpočtových omezení (a to i v případě, že by vojenský rozpočet dosáhl 3,5 procenta HDP) nemá Rusko šanci postavit proti předpokládanému nepříteli ze Západu, za který je považována Severoatlantická aliance, srovnatelné jaderné síly vzhledem k tomu, že Aliance má značnou převahu díky svému ekonomickému potenciálu, počtu obyvatel, lepší geostrategické situaci, nejnovějším konvenčním zbraním, informačním systémům a prostředkům velení. Z tohoto důvodu nemá jaderné zadržování založené na stabilní strategické rovnováze alternativu. V daném případě by byla nemyslitelná jakákoliv agrese velkého rozsahu i s využitím nejmodernějších konvenčních sil.

Z dostupných oficiálních dokumentů vyplývá, že Putin a jeho nejbližší okolí se dosud jednoznačně nevyjádřili, které koncepci bude dána přednost, a zdá se, že spor Kvašnín–Sergejev zůstane ještě určitou dobu nerozhodnut. Putin ovšem může tento spor využít jako svou kartu v zahraniční politice. Mocenské rozhodování se bude totiž zřejmě klonit, především z vnitropolitických důvodů, ke koncepci Kvašnina a Sergejeva koncepcí může být využita v jednání se Spojenými státy ohledně budování jejich národní protiraketové obrany. Sergejevův postoj však může být Putinovi užitečný nejen v zahraniční politice, ale také ve vztahu k vojenskému námořnictvu. Tam je totiž plánovaná redukce jeho síly pro mocenskou pozici prezidenta možná nejchoulostivější.

V jedné věci má ale politické vedení Ruska již jasno. Byl již formulován zcela konkrétní úkol, který může hodně napovědět o strategických zájmech Ruska v dlouhodobější perspektivě. V roce 2006 má dojít k vytvoření seskupení vojsk stále připravenosti na dvou strategických směrech – jihozápadním a středoasijském, kde hlavní úlohu budou hrát síly všeobecného určení. A v těchto směrech již dnes Rusko vyvíjí zvýšenou zahraničněpolitickou aktivitu – posiluje své pozice na Balkáně, aktivněji vstupilo do blízkovýchodního mírového procesu, obnovilo dodávky zbraní do Libanonu a Íránu, udržuje a prohlubuje kontakty s Irákem, byl navázán intenzivnější dialog na vysoké úrovni s Indií, Čínou, Mongolskem, Severní a Jižní Koreou a Vietnamem, tedy především se „starými“ spojenci. I to svědčí o skutečnosti, že se Rusko skutečně pokouší znovu obnovit své velmocenské postavení. Hra na velké šachové desce tak pokračuje.

Lekce pro budoucnost

KATEŘINA ŠAFAŘÍKOVÁ

Francouzské komunální volby nesdělily, kdo v roce 2002 ovládne parlament.

Letošní komunální volby ve Francii se měly stát jakýmsi primárkami před všeobecnými a prezidentskými volbami v příštím roce. Nestaly se. K avizované „rudé vlně“, která smete z povrchu zemského pravicové radní a starosty ve francouzských městech nedošlo. Stejně tak ovšem nelze označit za vítěze voleb opozici, která sice ovládla dvakrát více středně velkých měst než levice, ztratila ale klíčovou Paříž. Poměr sil mezi dvěma hlavními politickými silami ve Francii tak zůstává víceméně vyrovnaný. Přesto volby přinesly několik poznatků, které překonaly svůj lokální rozměr a které při celonárodním hlasování v roce 2002 sehrají důležitou, ne-li rozhodující roli.

Zářivý úsměv nestačí

Jedny z nejmhatelnějších porážek v táboře levice zažili členové paradoxně velmi oblíbené vlády Lionela Jospina. Ministr školství Jack Lang prohrál boj o radnici mušketýrského města Blois, stejně tak již v prvním kole vypadli jediný zástupce komunistů v kabinetu, ministr dopravy Jean-Claude Gayssot, dále „zelený solitér“ ministryně životního prostředí Dominique Voynetová a ministryně kultury Catherine Trautmannová, která neobhájila strategicky významnou funkci starosty ve Štrasburku. Propadli rovněž ministři pro evropské záležitosti Pierre Moscovici, šéfka resortu práce a sociálních věcí Elisabeth Guigouová a výčet by mohl pokračovat jen velmi těsným vítězstvím ministryně spravedlnosti Martine Aubryové v Lille.

Důvodem takového neúspěchu jinak úspěšných politiků je bezpochyby neustálý přesun mezi Paříží a mnohdy stovky kilometrů vzdálenou starostovskou kancelář. Případ Jacka Langa, jenž si získal srdce Francouzů již jako šéf resortu kultury za dob Françoise Mitterranda v Elysejském paláci, mluví za všechny. Lang dobyl radnici v Blois v roce 1995 a několik let jednoznačně tvrdil, že se chce věnovat jen a jen komunální politice. Jeho souhlas s funkcí v Jospinově vládě si proto lidé v Blois vyložili jako „podraz“ a nepokrytou honbu vládních představitelů za mocí v provinciích. Místní voliči dali přednost 34letému rodákovi a členovi Svazu pro francouzskou demokracii (UDF) Nicolasu Perruchotovi, přestože neoplývá ani jedním promile charismatu, které má Lang.

Voliči na ocet

Šéf vlády tak byl názorně poučen, že kumulace funkcí, byť ústavně umožněna a na veřejnosti akceptována, se v reálném životě nevyplácí. Především, a co je důležitější, zjistil, že popularita vládního kabinetu a růst ekonomiky země samy o sobě k vítězství ve volbách nevedou. Francouzská levice je v regionech a provinciálních městech méně zakořeněná než pravicové strany a její voliči jsou zde méně angažovaní. Obecně, volební absentismus stoupců levice převyšuje ve Francii absentismus na pravici a rovněž mobilizace voličů před druhým kolem voleb je vždy mnohem výraznější u příznivců opozice. Levicového voliče v zemi galského kohouta je proto nutné neustále na místě přesvědčovat o správnosti nastolené cesty, což Socialistická strana (PS) ani její koaliční partneři neudělali, spoléhající se na auru úspěchu centra.

Francouzští analytici rovněž připomněli starou, nicméně platnou píseň o rozchodu novodobých lídrů s tradičním levicovým voličstvem. Téma samo o sobě vydá na zvláštní článek, proto jen ve zkratce. Jospinovi socialisté tím, že posunuli těžiště levice do středu a zahalení do levicové rétoriky praktikují liberálně konzervativní politiku, opustili nespokojené obyvatelstvo, balancující na hraně sociální sítě. Těch se poté chopila nikoliv extrémní levice, ale extrémní pravice.

Nyní, když se Národní fronta Jeana-Marieho Le Pena rozštěpila na dvě frakce a ani jedna z nich celé dva roky nedokázala zaujmout kdysi opanovanou výšeč populace, vracejí se bývalí voliči extrémní pravice zpátky k demokratickým stranám – nikoli však nalevo, odkud dezertovali, ale napravo. Již uvedená ztráta Štrasburku ve prospěch Fabienne Kellerové (UDF) by se nekonala, kdyby jí téměř 17 procent někdejších lepenistů nesvěřilo svůj hlas. Během všeobecných voleb příští rok se tak parlamentní pravice bude moci opřít o hlasy zhrzených extremistů, přestože ti by se teoreticky měli vrátit k levici. Ta bude muset restaurovat svou schopnost komunikovat s voliči, především těmi na politickém pomezí, a nespolehat se pouze na pevnost otěží moci a popularity v rukou ministrů.

Kupředu, zelená!

V komunálních volbách ztratila levice kontrolu nad 42 radnicemi velkých a středně

velkých měst, zatímco 18 radnic dobyla, především Paříž, Lyon a Dijon. Ve volbách do rad více než dvou tisíc kantonů naopak levicové strany mírně posílily (o 5 procent) a získaly většinu v pěti Generálních radách, které dosud ovládala pravice. Sama Socialistická strana si ovšem v provinciích polepšila o jedno až dvě procenta a komunisté na všech frontách několik procentních bodů ztratili. Z toho plyne, že za pozitivní skóre v provinciích vděčí vládní koalice třetímu z partnerů – Zeleným. V porovnání s volbami do stejných kantonů v roce 1995 ekologové zdvojnásobili své procentuální zisky a v mnoha kantonech právě oni dovedli levici k vítězství. Podíváme-li se na komunální volby, je situace obdobná.

V samotné Paříži získali Zelení celkově přes 12 procent, v některých čtvrtích však jejich podpora daleko přesáhla dvacetiprocentní hranici. Sám novopečený starosta francouzské metropole Bertrand Delanoë se radoval z vítězství až poté, co k podpoře socialistického kandidáta vyzval lídr Zelených v Paříži Yves Contassot (kandidátky pravice přesto získaly o 0,8 procenta podpory více, což je přesně 5000 hlasů). Komunální volby tak jasně ukázaly, že nejdůležitějším partnerem socialistů napříště nebudou komunisté, ale Zelení. Pro vládu široké koalice, již ve skutečnosti autoritativně vládne PS, to však nevěstí nic jednoznačně pozitivního. Zatímco komunisté zůstali svým spojencům vždy věrni, ekologové se ve volbách zachovali jako autonomní strana, která tu zůstala v koalici kopírující strany centrální vlády. Yves Contassot se ostatně již nechal slyšet, že Zelení (a nejen ti na pařížské radnici) hodlají dokázat, že nejsou stranou bez komplexního programu, která by se točila jen okolo automobilismu a vegetariánské stravy. Lionel Jospin dosud Zelené právě jen za takové environmentální aktivisty považoval, což se nyní bude muset změnit. Pokud Jospin nedá ekologům větší prostor, riskuje, že ztratí většinu v parlamentu.

Svobodomyšlní a rozžlobení

Z povolební analýzy francouzského institutu Louis Harris vyplynulo, že příznivci Zelených jsou většinou apolitičtí lidé, a přitom nejde o nejmladší voliče (25–34 let), kteří by své politické názory stále třífili. Stejně tak nelze říct, že ekology volili jen studenti. Contassot zaujal ponejvíce voliče se svobodným povoláním, drobné podnikatele a výzkumníky či nesezdané dvojice, kteří jsou všichni finančně soběstační (takzvaní „bobos“ – bohémská buržoazie). Mezi stoupcí Zelených bylo také nejvíce těch, kteří vůbec nešli k volebním urnám. Podle autorů studie voliči ekologických stran představují novou formu protestu proti etablovaným politickým stranám, nicméně téměř polovina těch, kteří volili Zelené, by na druhém místě volila kandidáta levice. Až na čtvrtém zástupce pravice (třetí nejčastější odpověď byla, že by nešli volit). Čím dříve si Jospin výše popsaná fakta uvědomí a pokusí se upevnit postavení Zelených v koalici, tím lépe pro příští parlamentní volby a tím pádem i pro něj samotného.

Stejně jako posílili Zelení, posílil také ji-

Vídeňské volby: výjimka, či předobraz vývoje?

JIRÍ ŠTĚPANOVSKÝ

ný vyzyvatel vládních koaličních stran – extrémní levice. Členové Revoluční komunistické ligy (LCR) či Dělnického boje (LO) připravili o vítězství několik uchazečů o starostovskou funkci z řad socialistů a komunistů. Potvrdili tak tendenci, která ještě před dvěma lety vypadala jako náhodný výkyv z normálu: tehdy se totiž kandidáti LO-LCR dostali do Evropského parlamentu a získali jen o jedno procento méně než komunisté. Volba extrémní levice je skutečným gestem boje proti liberálnějšímu proudu reprezentovanému Jospinem. Jestliže posílení Zelených může v konečném důsledku posílit vládní koalici, vzestup extrémní levice jí oslabuje.

Renesanci extrémní levice lze vysvětlit především neschopností Komunistické strany (PCF) dostat se z vnitřní programové krize a zaujmout nové nespokojené voliče. Stoupenci extrémně levicových stran však nejsou „revolucionáři“ v ideologickém smyslu slova, stejně jako příznivci Le Pena nebyli ideologičtí neonacisté. Schizma levice-pravice nehraje u příznivců LO nebo LCR významnou roli. Obě strany volí mladí lidé, dělníci stejně jako zaměstnanci s průměrným příjmem, kteří odmítají levici, jež se zabydlela u moci, což se jí očividně zamlouvá, a která zapomněla na to základní – na voliče a jejich sociální problémy.

Všechny možnosti jsou otevřené

Francouzi však nestojí o radikalizaci politiky, extrémní levice či extrémní pravice je atraktivní jen pro marginální část obyvatelstva. Komunální volby nicméně přinesly ponaučení, že levice, která se spokojí s aktuálním životním standardem svých voličů, působí podezřele a otevírá prostor pro extrémní ideologické proudy. Vzhledem k tomu, že Jospin považuje nastolenou ekonomickou strategii vlády za nedotknutelnou, nebudou mít socialisté opětovně získání formy jednoduché. Nicméně lze s jistotou předpokládat, že sám ministerský předseda pro to udělá maximum. Ve hře je příliš mnoho. Pravicoví voliči prokázali daleko neotřesitelnější víru v určitý soubor hodnot bez ohledu na znechucení nejvyššími expONENTY konzervativní politiky, než kdokoliv předpokládal. Výsledek parlamentních voleb v roce 2002 tak zůstává otevřenou hrou. Levice bude těžit z ekomického růstu a posílení Zelených, pravice z loajality voličů a odvržených stoupenců extrémních pravicových stran.

Ani pro prezidentský duel není nic jisté, protože obliba Lionela Jospina je pupeční šňůrou spojená se zdravím celé vlády. Ztráta Paříže však byla zjevnou „fackou“ do tváře Jacquesovi Chirakovi, jehož frakce v RPR dopadla mnohem hůř než pravice sešikovaná za předsedou strany Philippem Séguinem. Je však veřejným tajemstvím, že charismatický Séguin má na Elysejský palác zálsusk. Pokud by došlo k duelu Jospin – Séguin, jsou veškeré prognózy rok před volbami víceméně hádáním z křišťálové koule. Pokud tedy komunální volby cokoliv zřetelně oznámily, pak je to definitivní soumrak „chirakismu“.

Volby ve Vídni – nejlidnatější a nejnákladnější z devíti zemí spolkového Rakouska – z 25. března přinesly jednoznačné vítězství Rakouské sociální demokracie (SPÖ). Získala 46,8 procenta odevzdaných hlasů, a tím i 52 míst ve stočlenné městské radě. Jestliže rakouské parlamentní volby z října 1999 s velikými ztrátami sociální demokracie a značnými zisky Haiderových Svobodných (FPÖ) vedly k obratu a k vládě koalice lidovců (VPÖ) se Svobodnými, mohou vídeňské volby dát podnět k novému obratu ve vnitropolitickém vývoji Rakouska.

Přesun ve prospěch Svobodných v roce 1999 způsobila především touha občanů po změně, kterou jim velmi výmluvně sliboval Jörg Haider. Po obtížných jednáních byla počátkem února ustavena tzv. černo-modrá koaliční vláda v čele s kancléřem Wolfgangem Schüssellem (VPÖ) a vicekancléřkou Susanne Riessovou-Passarovou (FPÖ). Pro protesty většiny členů Evropské unie se Jörg Haider vzdal vedení strany a zůstal hejtmánem v Korutanech. Nová vláda začala provádět řadu reforem spjatých s úspornými opatřeními a s dopadem na některé sociální vymoženosti Rakušanů. Ti se bránili demonstracemi, jež přivedly do ulic statisíce občanů.

Protože ve Vídni volila více než pětina všech oprávněných voličů Rakouska, byly tamní „zemské“ volby sledovány s napětím. (Výsledky a srovnání s rokem 1996 viz tabulka.)

Uvedená čísla ukazují, že k největšímu přesunu došlo od Svobodných k sociálním demokratům. Hlavní politický boj byl sveden mezi oblíbeným vídeňským starostou a vůdcem tamní sociální demokracie Michaellem Häuplem a Jörgem Haiderem, jehož si Svobodní pozvali z Korutan, aby podpořil jejich ve Vídni méně známou kandidátku – poslankyni parlamentu Helenu Patrik-Pabléovou.

Ze souboje vyšel jako vítěz Michael Häupl, dokonce s absolutní většinou ve vídeňském zastupitelstvu. Menší politické strany (lidovci a Zelení) doposud odmítaly jeho pozvání do koaliční městské správy. Li-

dovci oznámili svůj přechod do opozice a ani Zeleným se nechtělo oslabit své vyhlídky v parlamentních volbách v roce 2003 případnými neúspěchy v hlavním městě. Zklamali tím prý naději spolkového předsedy SPÖ Alfreda Gusenbauera, který by údajně vítal vídeňskou rudo-zelenou koalici jako vzor pro novou koaliční vládu po vyhraných celostátních volbách. Michael Häupl však věří, že s podporou občanů Vídně obstojí i pod možnou palbou nejen modré (FPÖ) a černé (VPÖ), ale i zelené opozice. Rovněž odmítá spekulace, zda by neměl on, jako zkušený tribun lidu, stanout v čele spolkové SPÖ, a tím i její případné vlády, namísto mladšího a dosud menším osobním šarmem vybaveného A. Gusenbauera.

Podle průzkumu veřejného mínění v Rakousku, provedeného po vídeňských volbách (PROFIL 14/01 s. 34), není možnost návratu sociálních demokratů do spolkové vlády (např. v koalici se Zelenými) nereálná. Dotázaní občané by v současnosti dali SPÖ 39 procent, VPÖ 25 procent, FPÖ 17 procent a Zeleným 15 procent hlasů. Také mezi pěti nejoblíbenějšími politiky jsou dva sociální demokraté (M. Häupl a předseda parlamentu Heinz Fischer), mluvčí Zelených A. van der Bellen, lidovecká ministryně zahraničních věcí B. Ferrerová-Waldnerová a dokonce i za Svobodné jejich mladý ministr financí Karl-Heinz Grasser. Až na devátém místě skončil dnešní rakouský kancléř Wolfgang Schüssel a na místě sedmáctém Jörg Haider. Při tom-

Politická strana	Sociální demokraté (SPÖ)	Svobodní (FPÖ)	Lidovci (VPÖ)	Zelení	Liberálové (LIF)
Procento hlasů	46,8	20,2	16,4	12,4	3,5
(zisk-ztráta)	(+7,7)	(-7,7)	(+1,1)	(+4,5)	(-4,5)
Počet mandátů	52	21	16	11	0

Michael Häupl

to výběru Schüssela zřejmě poškodila i jeho neochota distancovat se včas od antisemitických výroků korutanského hejtmana pronešených v předvolebním boji.

Jörg Haider, přestože nekandidoval a svými projevy měl jen zachraňovat ohrožené pozice Svobodných a jejich hlavní kandidátky paní H. Patrik-Pabléové, utrpěl ve Vídni svou snad dosud největší porážku. Analytici se shodují, že Vídeňané přesunem více než 12 procent svých hlasů od Svobodných k sociálním demokratům a Zeleným protestovali nejen proti poškozování svých sociálních zájmů vládní politikou úspor, ale i proti způsobu vedení předvolebního boje Svobodnými. Ti např. vylepovali plakáty s texty „Vídeň potřebuje více cizinců. Rudo-Zelení.“ nebo „Rozdávejte drogy. Rudo-Zelení.“ Největší pozornost však upoutávaly kryptovýroky Jörga Haidera v antisemitickém duchu, jimž ovšem plně rozuměli někteří jeho nadšení stoupenci. Tyto výroky, které sám Haider později vysvětloval jako nevinné vtípky, si ovšem vyžadují objasnění.

Tak například na adresu prezidenta Rakouské izraelitní kultovní obce Ariela Muzicanta prohlásil Haider (narážející na dobře známý prací prostředek Ariel): „Nerozumím, jak někdo, kdo se jmenuje Ariel, může mít na kolíku takového hnoje.“ („Ich verstehe nicht, wie einer, der Ariel heisst, so viel Dreck am Stecken haben kann.“)

Předmětem Haiderovy pozornosti se také stal ze Spojených států přizvaný a pro Häupla pracující bývalý Clintonův volební poradce Stanley B. Greenberg. Za jáсотu svých posluchačů jej Haider označil za produkt amerického „východního pobřeží“ („Ostküste“). Pro rakouské antisemity mají ovšem tato pouhá dvě slova značnou vypočítací schopnost. K jejich plnému pochopení třeba vědět, že v Haiderově mluvě „východní pobřeží“ znamená město New York a jeho mocné židovské obyvatelstvo, kteří již před lety poukázali na nejasnou válečnou minulost tehdejšího rakouského spolkového prezidenta Kurta Waldheima a v nedávné minulosti se zasazovali o odškodnění židovských obětí nacismu.

Sám Stanley B. Greenberg psal o této záležitosti do „New York Times“ a svůj věcný a nepolemický článek uzavřel slovy: „Hai-

derovi Svobodní ztratili téměř třetinu svých voličů a sociální demokraté dosáhli historického zisku... Mohl bych se nyní zaměřit na to, že v jednom z nejtolerantnějších a nejpokročilejších měst Evropy každý pátý volič hlasoval pro antisemitismus. Já se však raději přidřím skutečnosti, že jsem využil příležitosti spolupomáhat při potlačování jedné z temných sil naší doby a že jsem v tomto boji nebyl osamocen.“ (PROFIL 14/01 s. 21)

Svobodní procházejí nejtěžší krizí od roku 1986, kdy v jejich čele stanul Jörg Haider. V posledních dvanácti měsících utrpěli v zemských volbách (zejména ve Štýrsku, Burgenlandu a nyní i ve Vídni) pouze porážky a ztráty. Rovněž tak ve volbách do dělnických komor. Jejich faktický šéf Haider stárne, ztrácí své populistické kouzlo, uchyluje se do své korutanské pevnosti, za jejíž provinciální výhody bude ještě nadále s úspěchem bojovat. Nelze však ani vyloučit – vzhledem k jeho rozsáhlým stykům s evropskou krajní pravicí (italskou, vlámskou, německou) – že se nepokusí v roce 2004 o proniknutí do Evropského parlamentu, zejména pokud (jak se očekává) bude umožněna nezávislá kandidatura s mezinárodní podporou.

Rakouská FPÖ má i programové potíže. Její populistická orientace nalevo od středu (původně haiderovská na „malého člověka“) je bez větších vyhlídek. Tam jsou již zakotvení sociální demokraté se svou lepší organizací a oporami v komunální výstavbě a v odborech. Rovněž napravo od středu je již obsazeno. Jsou tam opevnění lidovci se svým nacionalismem, liberálním hospodářstvím a s konzervativně křesťanskými hodnotami. Ani pro populismus (zejména pro stranu s vládní spoluodpovědností) není situace příznivá. Co bylo možno provádět v 70. letech za Bruna Kreiského (jeho heslo: „Raději miliarda dluhů než tisícovka nezaměstnaných“), nelze již uskutečňovat v podmínkách Maastrichtu, měnové unie a globalizace.

Mění se situace nejen v Rakousku, ale i v Evropě. Rakouská občanská společnost v boji s haiderismem sílí. V únoru minulého roku se na vídeňském Náměstí hrdinů shromáždilo na čtvrt milionu občanů, aby protestovali proti černo-modré koalici a proti nepřátelství k cizincům. Tam byly statisíce, zatímco „náhradních“ protitemelňských a jiných podobných protestů (i za účasti Haidera) se účastnily tisícovky či jen stovky občanů (a učitelů přivedených dětí). Je příznačné, že i v rakouské sociální demokracii se byl nucen vzdát všech funkcí a do soukromí odejít bývalý ministr vnitra v rudocherné koalici Karl Schlögel, známý svými tvrdými opatřeními proti cizincům.

Nestačí však jen vítat, nutno i podporovat další upevňování občanských společností v Evropě tak, jak se stalo při opatřeních Evropské unie proti Rakousku v minulém roce. Jen tak se dočkáme postupného oslabování vlivu krajního nacionalismu a pravického extremismu, jež ztěžují tvořivou spolupráci v rámci Unie. Vídeňské volby byly významným přínosem v tomto směru.

Když byl 7. ledna 2001 do své funkce slavnostně uveden nový prezident Ghanské republiky John Agyeman Kufuor, dosavadní vůdce opoziční strany NPP, který zvítězil ve druhém kole prezidentských voleb, znamenalo to konec jedné historické etapy Ghany, kdy po dobu devatenácti let stál v jejím čele nejprve jako šéf vojensko-civilní junty, poté jako demokraticky zvolený prezident Jerry John Rawlings, etapy, pro niž se již nyní vžil pojmenování „Rawlingsova éra“.

„Rawlingsova éra“ vlastně začala již 4. června 1979, kdy světové agentury vydaly zprávu o státním převratu v Ghanské republice. Většina politických komentátorů a politologů specializovaných na problematiku Afriky se shodovala v tom, že jde jen o další z řady převratů v zemi zasažené ekonomickou a společenskou krizí, který nebude mít dlouhého trvání. V tomto názoru je utvrzovala skutečnost, že od svržení prvního prezidenta samostatné Ghanské republiky K. Nkrumaha v roce 1966 se v zemi vystříдалo celkem pět vlád, z toho čtyři vojenské vlády vzešlé z armádních převratů.¹⁾ Červnový převrat navíc vedl mladý poručík letectva Jerry John Rawlings, nízký důstojník bez politických zkušeností a podpory oficiálních institucí. Opřít se mohl pouze o nižší vojenské kruhy a studenty. Kromě jeho mládí (v době převratu mu bylo 32 let) nehovořil v jeho prospěch ani jeho původ. Rawlings je pouze polovičním Afričanem, jeho matka je Ghanka z kmene Ewe, otec je bílý Evropan (Skot).²⁾

Rawlings dokázal hned zpočátku přesvědčit široké vrstvy obyvatel Ghany, že cílem převratu není jen výměna osob ve vládních funkcích, ale realizace programu zásadních společensko-politických změn, které by zemi vyvedly z vleklé ekonomické a společenské krize. Podle daného slibu předala Rada po několika měsících moc ve volbách zvolené civilní vládě prezidenta Limanna. Ta však vzhledem ke své nerozhodnosti a nedostatku programu nebyla schopna splnit očekávání Ghaňanů a jejich touhu po změně. Po 27 měsících Limannovy rozpačité vlády zorganizoval Rawlings 31. prosince 1981 druhý státní převrat, jímž se zmocnil vlády již definitivně.

Nově ustavená Prozatímní rada národních obrody (PNDC) v čele s Rawlingsem se stala nejvyšším orgánem výkonné i legislativní moci v zemi, činnost jiných politických stran a organizací nebyla povolena. Základním proklamovaným politickým programem vlády PNDC bylo přiblížení celého systému státní správy ghanskému lidu. O tom, že tuto politiku myslí Rawlings vážně, se mohli Ghaňané brzy přesvědčit. Oporou nové mocenské struktury státu se staly místně ustavené výbory na obranu revoluce, jež měly i soudní pravomoc.³⁾ Hospodářské potíže Ghany chtěla vláda PNDC řešit hospodářským plánováním, dirigistickými zásahy do ekonomiky a podporou státního sektoru. Soukromý sektor byl sice omezován buď přímo – stanovením regulovaných cen, nebo nepřímo – zakládáním státních obchodních

Ghana:

konec Rawlingsovy éry

VÁCLAV ŠTOR

organizací, které mohly dovážet za výhodných podmínek a prodávat za subvencované ceny. K zestátnění soukromých podniků ve větším měřítku však nedošlo.

Zahraniční politika PNDC se v 80. letech vyznačovala určitými sympatiemi k tehdejšímu táboru socialismu, zbyrokratizovaný parťácký a státní systém sovětského typu však mohl být Rawlingsovu pojetí „lidové demokracie zdola“ stěžejním příkladem. Více sympatií vzbuzovala spíše revoluce kubánského typu, a fotografie Rawlingse z té doby s plnovousem a baretem na hlavě ukazuje, kdo byl jeho osobním politickým vzorem.

Pád komunismu v Evropě počátkem 90. let ovlivnil i politické myšlení v Ghaně a nakonec vyústil v poznání, že dosavadní politická koncepce PNDC se již přežila a nemá další perspektivu vývoje. V této situaci prokázal Rawlings svou značnou politickou prozíravost a autoritu, když pokojnou cestou bez společenských ořesů přesvědčil své spoluobčany o nutnosti provést zásadní změny ve směřování ghanské společnosti. Nově připravená ústava takzvaně 4. republiky, schválená celonárodním referendem v dubnu 1991, uzákonila zavedení politického systému více politických stran a transformaci ghanské ekonomiky podle principů tržního hospodářství.

Hnutí PNDC se transformovalo do politické strany Národní demokratický kongres (NDC) a činnost zahájilo dalších šest stran. V prezidentských volbách v říjnu 1992 byl Rawlings poprvé zvolen v demokratických volbách prezidentem, když pro něj hlasovalo 58 procent voličů. V roce 1996 zvítězil ve volbách podruhé, když již v 1. kole získal nadpoloviční většinu hlasů. Jeho protikandidátem byl poprvé vůdce opozice J. A. Kufuor.

Poslední dekáda 20. století znamenala značný hospodářský a společenský rozmach Ghany, která začala být zahraničními politiky a ekonomy označována za „novou demokracii“ a „mladý trh“ (emerging market). Byla zahájena privatizace státních podniků, otevřely se dveře zahraničním investicím, byla zavedena vnitřní směnitelnost národní měny, zahraniční obchod se plně liberalizoval, vznikl kapitálový trh. Ukazatel ekonomické výkonnosti HDP na obyvatele rostl v tomto časovém úseku průměrným tempem 1,4 procenta za rok (při ročním tříprocentním růstu počtu obyvatel), jedním z nejrychlejších temp ze zemí subsaharské Afriky. Příznivě se vyvíjely i další oblasti života obyvatel Ghany. Očekávaná délka života se za posledních 30 let prodloužila o 11 let, takže nyní se průměrný Ghaňan dožívá 60 let (v Nigérii 50 let, v Zimbabve pouze 44 let), v africkém kontextu vysoké úrovně do-

sáhla Ghana v oblasti školství, zdravotní a sociální péče.⁴⁾

Pojem „Rawlingsova éra“, vystihující uplynulá dvě desetiletí v dějinách Ghany, není náhodný. Rawlings stál po celé toto období v čele ghanského státu a jako výrazná vůdčí osobnost vtiskl ghanské společnosti její současnou podobu. V rámci Afriky najdeme sice řadu autoritářských šéfů států, kteří vládli podstatně delší dobu (zaírásky Mobutu, tožský Eyadéma), ale Rawlings byl mezi africkými politiky ojedinělou výjimkou. I když jeho způsob vlády býval označován za autoritářský, nešlo v jeho případě o autoritu vynucenou mocenskými prostředky nebo propagandou, ale o uznání Rawlingse jako národního vůdce, který svou politiku opíral o podporu valné většiny Ghaňanů.

Jako osobnost je Rawlings plně obdařen tím, čemu se zjednodušeně říká charisma. Je brilantním řečníkem, jeho vášnivé a strhující projevy dokáží přesvědčit posluchače, že řečník se s obsahem svého projevu zcela ztotožňuje a nepochybuje o jeho správnosti. Velkou Rawlingsovu předností bylo jeho chápání potřeb a problémů obyčejných lidí i jeho schopnost přiznat veřejně vlastní omyl. Zvláštním rysem Rawlingsovy povahy je jeho neokázalá skromnost a prosazování jakéhosi antikultu vlastní osobnosti. Nikdy si nepotrpěl na osobní pocty ani na okázalou reprezentaci a po celou dobu svého úřadu používal jen vojenskou hodnost z doby, kdy převzal vládu v zemi – poručík letectva. Zvláštním nařízením stanovil, aby v úředních místnostech byl místo jeho podobizny jako hlavy státu umístěn státní znak, a když ghanská pošta vydala k výročí státní nezávislosti poštovní známky s jeho portrétem, nařídil jejich okamžité stažení z oběhu.⁵⁾ Prostý je i jeho soukromý život: věřící katolík, celý život žije s jedinou manželkou (Ghaňankou z kmene Ašanti), se kterou má čtyři děti.⁶⁾

Nesmlouvavý přístup zaujímal Rawlings k jednomu z největších problémů Afriky – korupci. Pokud nemohl volený funkcionář nebo státní úředník prokázat úměrný přírůstek majetku za období svého mandátu, musel ze své funkce odejít. Tento postup se nevyhnul ani blízkým Rawlingsovim spolupracovníkům ve vysokých státních funkcích, ze své funkce byla pro podezření z korupce odvolána ministryně obchodu a průmyslu, a dokonce i ministr vnitra. Výsledkem takto prováděné politiky „čistých rukou“ byla nízká míra korupce a kriminality v zemi, rovnoměrné rozvrstvení společnosti bez příkrých majetkových rozdílů, vysoká autorita volených i státních orgánů a ochota

Ghaňanů trpělivě překonávat nezaviněné rány osudu, o něž není v Africe nikdy nouze. Jednou to je katastrofální sucho, jindy záplavy, energetická krize, kmenové spory, nebo pokles světových cen ghanských exportních komodit.

Na místě je asi otázka, proč Rawlingsova strana ztratila v posledních volbách své pozice. Důvodů je několik. V těchto volbách už sám Rawlings nemohl kandidovat, protože ghanská ústava povoluje prezidentovi pouze dvě volební období, a kandidát NDC – dosavadní viceprezident profesor Atta Mills – přes své nesporné lidské a odborné kvality nemohl Rawlingsovu popularitu nahradit. Na volební výsledky měla velký vliv i únava voličů po 19 letech Rawlingse v čele Ghany a víra, že opozice najde rychlejší cestu k prosperitě země a povede ke zlepšení jejich tíživé materiální situace.

Oblibu vlády poškodila i ekonomická krize, která vypukla v Ghaně právě ve volebním roce 2000. Na jejím začátku stálo náhlé zhoršení směnných relací v zahraničním obchodě, kdy ceny dovážené ropy vyletěly na trojnásobek, zatímco světové ceny hlavních položek vývozu Ghany se vyvíjely nepříznivě. Světové ceny zlata se v roce 2000 držely na úrovni dlouhodobého minima, ceny kaka klesly na polovinu. Následoval pád devizového kurzu národní měny cedi vůči světovým měnám a prudké zvýšení dovozních i spotřebitelských cen. Pokles reálných příjmů se dotkl každé ghanské rodiny.

Nová ghanská vláda v čele s prezidentem Kufuorem nemá záviděníhodnou výchozí pozici. Volební populistické sliby se snadněji dávají, než plní, a dříve či později se realizace ekonomického programu ocitne v mantinelech reálných možností ekonomiky, které pro strategii rozvoje v tomto směru vymezují jen malý prostor. S Rawlingsovim odchodem z vrcholu ghanské politiky končí i celá kapitola historie Ghany. Nejlepším vysvědčením pro tuto éru je prostá skutečnost, že demokratické základy státu vybudované v době Rawlingsovy vlády umožnily ve svobodných a spravedlivých volbách prosadit vůli většiny národa a bezproblémový nástup opozice k moci. Ghana nadále zůstává ostrovem uspořádané občanské společnosti bez násilných národnostních nebo náboženských sporů v bouřlivém prostředí subregionu západní Afriky, zmítaném násilnými konflikty, občanskými válkami a humanitárními katastrofami. V měřítku současné africké reality to vůbec není málo.

¹⁾ Mike Oquaye – Politics in Ghana (1972–1979), Tornado Publications, Accra.

²⁾ Osei Boateng – Rawlings, the untold story, New African, March 2001.

³⁾ Nii Adjei-Boye Sekan, Daily Graphic, 18. 9. 1997, Accra.

⁴⁾ Carol Bellamy – The State of the World's Children 2000 – UNICEF.

⁵⁾ Daily Graphic, 22. 3. 1997, Accra.

⁶⁾ Ghana Review International – London, 1997

Od Paříže k Nice

NADĚŽDA ŠIŠKOVÁ

Rok 2001 jako začátek nového století a tisíciletí má svou zvláštní symboliku zejména ve vztahu k Evropským společenstvím a Evropské unii. Tato nadnárodní seskupení vstupují totiž nejen do nového letopočtu, ale zároveň do dalšího půlstoletí své existence.

Obrovský evoluční vývoj, kterým uvedená supranacionální organizace prošla, je nejzřetelnější a obzvláště působivý především při retrospektivním pohledu na Evropská společenství.

Dne 4. dubna 1951 byla v Paříži podepsána první ze tří zřizovacích smluv Evropských společenství (Smlouva o založení ESUO), která de facto odstartovala do té doby nevídaný proces evropské integrace.

Padesát let, jež od této významné události uplynula, zcela logicky vede k úvahám, kam ES směřují a jaké osudy evropské národy, včetně České republiky, čekají. Omezený prostor tohoto článku neumožňuje zkoumat všechny souvislosti a následné cesty vývoje. Proto se zmíníme alespoň o několika – z našeho hlediska – důležitých aspektech.

Předně chceme poukázat na to, že Evropská společenství – původně Společenství uhlí a oceli, následované Smlouvou o evropském hospodářském společenství a Smlouvou o Euratomu (1957) – vznikla v intencích mezinárodního práva, to znamená, že se zrodila obvyklou cestou, běžnou pro založení všech mezinárodních organizací. Avšak i v původní smlouvě (ESUO) již od samého začátku existoval supranacionální (nadnárodní) prvek, jenž předpokládal přenos částí suverénních práv států na nadnárodní orgán, který tvořil ústřední bod Schumanovy deklarace z 9. května 1950. Byl označen jako „High Authority“ neboli Vysoký úřad. Uvedená instituce, předchůdkyně dnešní Evropské komise, ztělesňovala samotnou ideu evropské integrace v její nové a doposud neznámé podobě.

Je nutno poukázat, že ačkoliv nadstátnost, kterou se charakterizovala činnost Vysokého úřadu, byla zakotvena již ve zřizovací smlouvě, nebyl tento prvek nicméně ze samého začátku vnímán adekvátně. Mělo se za to, že Evropská společenství vystupují především jako ekonomická seskupení založená prioritně za účelem vytvoření společného trhu a zajištění volného pohybu zboží, jakož i dalších svobod.

Otázky spojené s povahou supranacionality a jejích účinků, zejména ve vztahu k jednotlivcům na území ES, zůstávaly mimo jakoukoli pozornost jak Evropských

společenství samotných, tak i jejich členských států.

Zlomovým v chápání nadstátnosti v uvedeném slova smyslu

se stalo nejvýznamnější a dnes již legendární rozhodnutí Evropského soudního dvora č. 26/62 z roku 1962 ve věci Van Gend en Loos¹), které se supranacionálním charakterem komunitárního práva programově zabývalo, včetně vymezení jeho poměru k právu mezinárodnímu a vnitrostátnímu.

Lucemburský soud zde zejména formuloval zásadu nadřazenosti norem komunitárního práva ve vztahu ke konkurujícím právním předpisům národního práva členských států. Ve vztahu k jednotlivcům se pak zvláště důležitým a významným stalo rozpracování doktríny přímého účinku, která v konečném důsledku a po splnění nezbytných předpokladů znamená možnost pro soukromé osoby dovolávat se svých práv, vyplývajících bezprostředně z právních norem ES přímo před vnitrostátními soudy členských států.

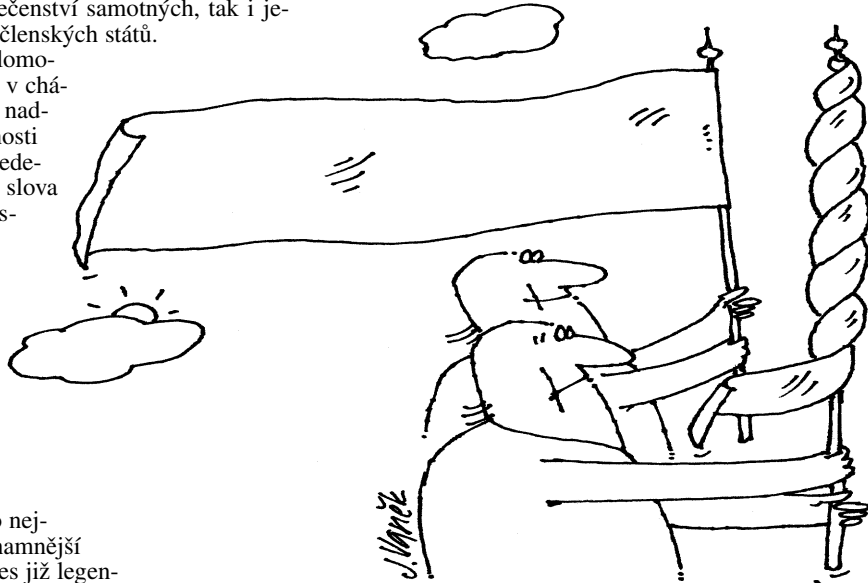
Tento aspekt komunitárního práva, předtím zcela opomíjený a neprobádaný, odhalil zcela novou dimenzi Evropských společenství, totiž jejich bezprostřední a interaktivní přístup k občanovi. V tom se tato supranacionální seskupení zásadně liší od běžných mezinárodních organizací, které upravují zásadně vztahy mezi svými členy, tedy státy. Vývoj, který následoval poté, zcela jasně

naznačoval trend, jenž znamenal posun od „Evropy obchodníků“ směrem k „Evropě občanů“.

Osobní působnost komunitárního práva, která se neomezuje pouze na členské státy, ale zahrnuje také jednotlivce, v praxi totiž znamená, že adresáty norem ES jsou i soukromé osoby na území Společenství, jež čerpají z rozsáhlých práv poskytovaných komunitární legislativou.

Tato legislativa tvořící soubor norem různé povahy – označovaných jako *acquis communautaire* – je obzvláště štedrá ve vztahu k fyzickým a právnickým osobám na území členských států, neboť reflektuje podmínky prostoru bez vnitřních hranic.

Odbourávání posledních překážek v realizaci čtyř základních svobod a dovršení

jednotného vnitřního trhu v roce 1992 znamenalo vznik mnohem homogennějšího prostředí na pozadí částečně harmonizovaných vnitrostátních právních řádů členských států ES.

To v konečném důsledku umožnilo zavedení tak významného institutu, kterým bezesporu je evropské občanství.

Tento institut, jak je patrné již z názvu, je nerozlučně spjat s Evropskou unií samotnou, vzniklou na základě Smlouvy o EU. Evropská unie, zastřešující organizace všech tří Společenství, entita zcela nového rázu²), znamenala další, kvalitativně vyšší stupeň integrace a sepětí mezi členskými státy a jejich národy.

Z hlediska věcné náplně Evropská unie předpokládá zapojení členských států do dalších společně sdílených sfér činnosti, zejména v oblasti společně zahraniční a bezpečnostní politiky (druhý pilíř) a spolupráci v oblasti justice a vnitra/policejní a justiční spolupráce v trestních věcech (třetí pilíř).

Z právního hlediska pozorujeme, že ucelený blok komunitárního práva jako soubor norem, které se vyznačují vlastnostmi nadřazenosti a přímého účinku, byl doplněn normami tzv. úzce unijního práva, které mají odlišnou povahu. Ve vztahu k jednotliv-

cům, jejichž postavení je hlavním předmětem našeho zájmu, mluvíme o realizaci nových a široce pojímaných práv a svobod vyplývajících z evropského občanství.

Zavedení tohoto pojmu v roce 1992 prostřednictvím Maastrichtské smlouvy bylo spojeno s určitými rozpaky ve výkladu institutu, pramenícími z nepochopení jeho právní podstaty. Zaznívaly sugesce a domněnky ohledně toho, že dochází k odbourávání státního občanství a zavedení občanství unijního. Veškeré tyto nejasnosti byly rozptýleny modifikovaným a doplněným zněním Smlouvy ES, kde se výslovně uvádí, že „občanství Unie nenahrazuje, nýbrž doplňuje státní příslušnost členského státu (odst. 1 čl. 17, ex-8 Smlouvy ES)“. Status evropského občana zásadně náleží každé fyzické osobě, která má státní příslušnost členského státu, z čehož vyplývá, že státní občanství kterékoliv státu Evropské unie je nezbytnou podmínkou evropského občanství. Toto koncipování unijního občanství znamená prolomení všech dosavadních zásad ve vztahu k pojmu státního občanství, jak ho zná právo mezinárodní a vnitrostátní (ústavní)³.

Je tomu tak proto, že v rámci institutu euroobčanství nenajdeme pouze práva hospodářské a ekonomické povahy, ale také práva politická (aktivní a pasivní volební právo do Evropského parlamentu a obecní zastupitelstev, petiční právo atd.), stejně tak právo na konzulární a diplomatickou ochranu poskytovanou zastupitelskými úřady jiných členských států, než je příjemce těchto práv.

Poslední dvě skupiny práv tradičně nejsou poskytovány cizím státním příslušníkům, neboť cizinci jsou vždy vyňati z národního režimu a stejného zacházení práv ve výše uvedených oblastech. Proto v tomto případě mluvíme o ojedinělé úpravě, která interferuje do nových sfér a je zvlášť vstřícná ve vztahu k občanům z různých členských států Unie. Totéž se vztahuje i k hospodářským právům, jelikož jejich úprava principiálně překračuje vnitrostátní hranice jednotlivých států v rámci patnáctky.

Přijetí Amsterodamské smlouvy znamenalo další, i když ne tak výrazný jako v případě Smlouvy o EU, krok k upevňování Evropy občanů. Jedním z prioritních cílů Amsterodamské smlouvy totiž bylo mimo jiné zajištění „humánnější Evropy, blízké občanům“. Namátkou uvedeme, že v rámci tohoto náročného úkolu došlo k rozšíření dosavadních práv občanů členských států (např. v intencích čl. 255/ex-191a Smlouvy ES).

Předmětem zvláštní pozornosti se staly otázky sociální politiky, a zejména problémy spojené s řešením nezaměstnanosti. V oblasti sociálních práv obecně se jednalo o naprostou revizi kapitoly 1 hlavy XI (ex hlavy VIII), věnované těmto otázkám cestou zdokonalení jejich úpravy. V rámci těchto ustanovení byl deklarován nový cíl Společenství „podpora zaměstnanosti“, stejně tak jako zřizovací smlouva byla doplněna o celou novou kapitolu VIII s názvem „zaměstnanost“.

K upevňování statusu občanů Evropské unie přispělo bezpochyby také posílení demokratických základů a rozšíření zákazů diskriminace (čl. 13/ex-6a Smlouvy ES).

Významnou skutečností ve vztahu k prohlubování práv jednotlivců se stalo ustanovení odst. 5 čl. 2/ex-B Smlouvy EU, ve kterém byl vytyčen nový programový cíl „zachování a rozvíjení Unie jako prostoru svobody, bezpečnosti a práva, ve kterém se zaručuje volný pohyb osob“. Se zajištěním volného pohybu osob souvisí také integrace Schengenského *acquis* do komunitárního (prvního) pilíře se všemi důsledky, jež z toho plynou.

Tyto jinak nemalé změny v textu zřizovacích smluv a aktů je pozměňujících nicméně znamenaly určitou nedotaženost uskutečněných reforem, a to nejen v oblasti institucionální struktury a rozhodovacích procesů v rámci supranacionálních organizací, ale rovněž i v občanském rozměru Unie.

Mezivládní konference v Nice v prosinci 2000 může být považována za určité vyústění dosavadních snah, alespoň pokud jde o unijní ochranu lidských práv. Tím máme na mysli přijetí Charty základních práv Evropské unie⁴.

Tento dokument má zatím pouze nezavazný charakter a jasně ukazuje, že ochrana jednotlivce a jeho fundamentálních práv nejenže se nachází ve středu zájmu Společenství, ale dokonce patří k jeho hlavním prioritám.

Vypracování Charty bylo vedeno snahou nikoliv o pouhou kodifikaci práv již existujících a jejich lepší uspořádání a transparentci. Pochopitelně v případě tohoto prvního uceleného katalogu lidských práv na úrovni Evropské unie mluvíme také o zavedení práv nových, stejně tak jako o zvláštní a originální struktuře tohoto dokumentu zásadně se odlišujícího ve své stavbě od vžitých zařazení a třídění práv v rámci jiných mezinárodních instrumentů ochrany lidských práv.

Vzhledem k omezenému rozsahu článku chceme poukázat pouze na jeden aspekt. Charta, ačkoliv využívá intelektuální záze- mí Rady Evropy, neboť čerpá z Evropské úmluvy o ochraně práv a základních svobod a Evropské sociální charty, stejně tak jako se opírá o dřívější komunitární a unijní legislativu, jde mnohem dále v poskytování práv jednotlivcům.

Při analýze ustanovení tohoto dokumentu snadno dospějeme k závěru, že Charta je zásadně adresována všem (až na malé výjimky) osobám na území Evropské unie, tzn. jak státním příslušníkům členských států, tak i osobám bez evropského občanství. Osobní působnost, neboli *ratio personae* většiny ustanovení Charty (kromě těch, jež jsou obsažena v kapitole V), má absolutní povahu a zohledňuje každého jednotlivce jakožto lidskou bytost, který je nositelem základních práv bez ohledu na jeho vazbu na členský stát.

V této souvislosti je pozoruhodné, že k takovým právům patří nejen nezadatelná a nezcižitelná práva, což odpovídá klasické

koncepti lidských práv, jejichž nositeli jsou všechny osoby bez rozdílu, ale i práva ekonomické a sociální povahy.

Pouze v případě politických práv Charta striktně rozlišuje své příjemce na:

a) občany Unie

b) fyzické nebo právnické osoby, řádně usídlené na území členských států (tzv. rezidenty)

c) každou osobu.

Při tomto členění občané Unie disponují nejširším okruhem práv a jejich osobní působnost je absolutní, postavení rezidentů se blíží statusu občanů EU. V případě ostatních osob mluvíme spíše o redukovaném režimu, omezeném u některých ustanovení. Ale i při tomto rigorózním rozlišení je Charta velkorysá v oblasti politických práv ve vztahu k osobám bez státní příslušnosti členských států, jelikož je zásadně nevylučuje z řad svých beneficentů.

Jako příklad mohou posloužit ustanovení čl. 44 Charty poskytující právo kterékoli fyzické nebo právnické osobě s bydlištěm nebo registrovaným sídlem v některém z členských států předložit Evropskému parlamentu petici, nebo ustanovení čl. 43 zajišťující možnost obrátit se na ombudsmana každé fyzické nebo právnické osobě usídlené v EU.

Při komparativním pohledu na institut evropského občanství a uvedená ustanovení Charty je patrný značný pokrok, jelikož nositeli politických práv se stávají nejen příslušníci jednoho členského státu na území jiného členského státu, než je jejich domovský stát, tedy občané EU, ale rovněž i osoby, které nemají občanství žádného členského státu, a tudíž občany EU nejsou.

Tento další projev demokratické dimenze Unie zcela logicky vede k určitým závěrům, zejména ohledně toho, že uvedená evropská subregionální seskupení již nemohou být vnímána pouze jako synonymum jednotného vnitřního trhu. Je to především prostor, v němž se sdílí společně hodnoty vyvěrající z občanské sounáležitosti, historických kořenů a vlády práva.

Ačkoliv Charta zatím není právně závazná, patří bezesporu již v nynější podobě k *acquis communautaire*, jehož převzetí je podmínkou pro vstup do Evropské unie. Proto její bezvýhradná akceptace je nezbytná pro Českou republiku stejně jako pro další kandidátské státy.

S Chartou a evropskou identitou jejích adresátů je spojen další základní problém, na který chceme alespoň ve stručnosti poukázat. Máme na mysli proces, jenž je znám jako konstitualizace Evropské unie. Jedná se o odstranění demokratického deficitu na úrovni Společenství a Unie cestou přijetí aktu obdobného ústavě podle vnitrostátního práva, ve smyslu jeho demokratické legitimize, postupu při schvalování, postavení v hierarchii právních norem v rámci *acquis*, rigiditě a právních účinků.

Pochopitelně v rámci vytvoření tohoto „základního zákona“ ES/EU mají být reflektovány nejen otázky vyvážených kom-

petencí mezi evropskými institucemi a členskými státy, ale musí být pamatováno především na základní práva občanů EU a dalších osob na území členských států, jež se ocitají v unijním režimu.

V této souvislosti se nabízí řada řešení. Jedna z nabízených možností je začlenění Charty ve formě preambulí do budoucí ústavy. Stejně tak Charta může tvořit první část Evropské ústavy v případě schválení jednotné ústavní listiny (v této souvislosti se mluví o úplné konstitucionalizaci³⁾). Rovněž Charta může být inkorporována do textu zřizovacích smluv po jejich důkladné revizi a přepracování.

Avšak u všech těchto hledisek *de lege ferenda* při řešení otázek právního života Charty a konstitucionalizace obecně (včetně nalézání její vhodné formy) je nutno mít na zřeteli, že konkrétní výsledek bude vždy ovlivněn nikoliv aspekty pouze právními, ale především politickými, to znamená, že se bude vycházet z konkrétního konsenzu dosaženého mezi členskými státy.

Za každých okolností, podle našeho názoru, budoucí vize Charty jako právně nezávazného dokumentu je nadále nemyšlitelná. Domníváme se, že jako prozatímní, naléhavé a bezodkladné řešení se jeví nutnost doplnění čl. 6/ex-F a čl. 7/ex-F.1 Smlouvy EU o závazek respektování **Char-ty základních práv EU**.⁶⁾ Ačkoliv si uvědomujeme, že toto řešení není dostatečné, považujeme za vhodné alespoň tímto způsobem podchytnout význam tohoto dokumentu, tj. cestou integrace odkazů na něj do aktů primárního práva.

Další vývoj Evropských společenství a Evropské unie již byl naznačen a je předmětem vášnivých diskusí. V této souvislosti chceme příkladně poukázat na projev německého ministra zahraničí Joschky Fischera, přednesený dne 12. května 2000 na Berlínské univerzitě s příznačným názvem „Od svazku států k federaci“.

Dojde-li skutečně k přechodu od spolku států k plně funkční parlamentní evropské federaci, jak bylo nastíněno v tomto projevu, ukáže čas. Budoucí perspektivy evropské integrace nicméně budou vždy nerozlučně spjaty s prohlubováním práv jednotlivců a jejich náležitou ochranou.

¹⁾ Rozsudek č. 26/62 ve věci Van Gend en Loos, SbSD 1962, s. 1.

²⁾ Doposud se doktrína nevypořádala s pojmem a definicí Evropské unie, která je některými autory označována jako „kvasiholdingová organizace“, jini mluví pouze o tělese „sui generis“ atd. Je nutno poukázat, že EU doposud nezískala mezinárodně-právní subjektivitu, ačkoli se dá předpokládat, že k tomu dříve nebo později dojde.

³⁾ Podrobněji viz Šišková, N.: Základní otázky sblížení českého práva s právem ES, Codex Bohemia, Praha 1998, str. 120.

⁴⁾ Charter of Fundamental Rights of European Union, Official Journal, 2000 C 364/01, 18. 12. 2000.

⁵⁾ Podrobněji viz Arnold, R.: Proces konstitucionalizace v Evropské unii, „Evropské právo“, 2000, č. 7, str. 2.

⁶⁾ Podrobněji viz Šišková, N.: Úvahy nad návrhem Charty základních práv Evropské unie, „Mezinárodní právní revue“, 2001, č. 1, str. 120.

Bez Polska se do EU pravděpodobně nedostaneme

TOMÁŠ HOLUB

„Proč otevíráme brány EU tak dokořán? Protože jsme to slíbili.“ Tento nedávný výrok holandského ministra zahraničí zcela přesně vystihuje situaci, v níž se dnes nacházejí západoevropští politici. Od zhroutení komunistického bloku uplynulo více než deset let a tehdejší euforii je dnes třeba nahradit realizováním tehdy daných slibů.

Od slibů k činům

Evropská unie se rozšiřovat bezpochyby bude. O této myšlence dnes po mnoha oficiálních prohlášeních a vrcholných summitech předních představitelů zemí EU pochybuje snad málokdo. Avšak kdy k tomuto politicky obtížnému kroku dojde a v jakém rozsahu, to se ani dnes nikdo neodvážívá vyslovit. A to navzdory tomu, že karty a úkoly jsou rozdány pro obě strany procesu již od pádu železné opony.

Pokusme se tedy tentokrát nahlédnout do zákulisí formování těch politických rozhodnutí, která ne vždy plně vycházejí ze stavu aktuální (ne-)připravenosti kandidátských zemí a která nelze ani kvantifikovat. Jejich vliv na celkový výsledek bývá ale více než rozhodující.

Mezi prvními faktory určujícími chování celé Unie lze uvést dva vzájemně se prolínající fenomény: vůli západoevropských politiků ke změně a náklonnost západoevropské veřejnosti dané otázce. Vrcholní představitelé Unie totiž na jedné straně musí projevit schopnost adaptovat se na nové evropské trendy a na straně druhé jsou při svých rozhodováních pečlivě sledování svými spoluobčany-voliči. Umění prodat politické rozhodnutí na mezinárodní scéně tak, aby bylo přijatelné i pro vlastní veřejnost, je nesmírně obtížné. A tato úloha je dnes ztížena tím, že popularita rozšíření EU (stejně jako je tomu v případě jednotné měny euro) mezi jejími obyvateli soustavně klesá. A zvláště alarmující je tento fakt zejména ve veřejném mínění nejvýznamnějšího evropského tandemu: Francie–Německo.

Ve spíše negativním postoji občanů Unie k chystaným projektům kromě ožehavých vlastních problémů, mezi nimiž na prvním místě figuruje dlouhodobá masivní nezaměstnanost společně s neustálým přílivem imigrantů ze třetích zemí, hraje svou roli i nedostatečná informovanost o přínosech celého projektu. A to je oblast, kterou by měli právě politici (a to na obou stranách rozšiřovacího procesu) kultivovat a rozvíjet. Ze zanedbání této otázky pak zcela logicky vyplývá současný strach příslušníků EU

z rozšíření. Tuto skutečnost potvrdil i nedávný sociologický průzkum, který ukázal, že většina Západoevropanů dodnes ani příliš nerozlišuje mezi Evropou střední, východní a Balkánem. Proto se nelze divit, že v jejich očích, a to i s ohledem na nedávné balkánské konflikty, vyvstávají ve vztahu k rozšíření obavy z importu nestability a řady nových problémů, byť se hranice mají posunout jen o několik set kilometrů dále na východ. Bohužel pro nás má čtyřicetiletá zkušenost s rozdělením Evropy železnou oponou a ještě nějakou dobu bude mít jistý geneticky zabudovaný účinek na celoevropské uvažování nás všech. Překonat takový předsudek bude vyžadovat velkou politickou odvahu a vůli vrátit se k samotnému filosofickému základu a smyslu integrace. Tedy bez ohledu na národní příslušnost a svazující historii.

V západním váhání lze také rozpoznat i zcela prozaičtější, a to ekonomickou příčinu: postkomunistický svět je chudý, a tak kromě svých nenasyčených národních trhů, levné pracovní síly a geopolitické polohy nemá většinou příliš co nabídnout. Bezpochyby by tak byli noví členové ihned po svém vstupu nejvýznamnějšími příjemci štědrých solidárních „evropských“ dotací. A to zejména představitelé jižního křídla EU, jmenovitě Portugalsko a Řecko, kteří jsou dnes hlavními adresáty dotací, budou snášet s patrnou nelibostí. Nemluvě o obavách nejbližších sousedů kandidátských zemí (zejména pak Rakouska a Německa) z přílivu levné pracovní síly a zvýšení sociálního napětí v příhraničních regionech. Rozšíření za bývalou železnou oponu, jež doposud mnohým nezmizela z živé paměti, se tak stalo složitým a zdlouhavým procesem.

Boj o moc

Zdlouhavým i z toho důvodu, že Evropská unie nikdy předtím nebyla, není, a jak se zdá, vbrzku ani hned tak nebude vzhledem k rozmanitosti jednotlivých svých členských států jakýmsi superstátem s jedinou ústřední mocí a jediným cílem. I nadále to bude spo-

lečtenství, v němž si každá země bude hájit zejména své vlastní zájmy. Přípravované rozšíření na východ tak koliduje s národními zájmy mnoha členů EU, jimž hrozí do budoucna zmenšení jejich vlivu u společného jednacího stolu.

A právě proto bylo zasedání států EU na vrcholné schůzce ve francouzské Nice na konci minulého roku tak složité a dramatické. Nešlo totiž o nic menšího než o nové dělení mocí. A to i s ohledem na plánované rozšíření. A jak summit v Nice dopadl?

Pro Západ byl podle tamějšího tisku výsledek tohoto historicky nejdelšího setkání hlav patnáctky zklamáním, pro východní partnery pak jistě dobrou zprávou. Evropská unie deklarovala, že nejenže počítá s brzkým rozšířením, ale rovněž už budoucím partnerům přidělila i jejich kvóty týkající se rozhodování ve vrcholných orgánech Unie. Evropská veřejnost tak mohla sledovat vyčerpávající soubor malých zemí s velkými a zastánců rychlého rozšiřování s jejich oponenty. A právě díky revoltě menších států jako např. Portugalska a Belgie, které nechťely přijít o svou váhu při rozhodování v Unii, získala Česká republika ve stěžejních orgánech EU následující kvóty hlasů: V Radě EU, v orgánu, který jako jediný schvaluje zákonné normy, budeme mít stejně jako Řecko, Belgie, Portugalsko a Maďarsko 12 hlasů, v „evropské vládě“ – Evropské komisi nás bude zastupovat určitě jeden zástupce a v Evropském parlamentu zasedne 20 českých poslanců. A nutno říci, že navzdory neúčasti našich politiků na tomto summitu je výsledek tohoto jednání „o nás bez nás“ pro naši zem více než povzbudivý. Příští bitvy si už ale budeme muset vyválčit jakožto členové EU zejména svou vlastní diplomacií.

Polské vzkříšení

Kdo se ale po ohlášení výsledků summitu v Nice mohl radovat pravděpodobně nejvíce, byli naši severní sousedé – Poláci. Do poslední chvíle totiž hrozilo, že Paříž zablokuje jejich požadavek na získání takového počtu členů v Radě EU, který by z Polska po vstupu do Unie učinil pátou či šestou nejvýznamnější mocnost kontinentu. Zejména díky podpoře angažujícího se Německa se tak nakonec stalo. Polsko tím oficiálně vstupuje na počátku 21. století do klubu mocných evropských států.

A nutno podotknout, že takové postavení nemělo Polsko v Evropě vlivem letitých historických válek již téměř 300 let. A právě z polského politického vzkříšení na mapě Evropy má největší obavy Francie. Vyplývají patrně z toho, že křížovka evropského dění se tak evidentně posouvá více na východ, tedy směrem z Paříže do Berlína. Za této situace se Německo může stát do budoucna významným mostem mezi západní a východní částí rozšířené EU. A to je v očích francouzských politiků další hořká pilulka poté, co USA a Velká Británie svou mezinárodněpolitickou vahou prosadily rozšíření NATO v roce 1999 o Českou republiku, Maďarsko a Polsko, čímž de facto posílily v této oblasti svou sféru vlivu na úkor tradičně antianglo-americké Francie.

Na druhou stranu si Francouzi dobře uvědomují, že z politických důvodů nelze rozšiřování EU donekonečna odkládat. A tak určitým paradoxem zůstává, že to byli právě Francouzi, díky nimž ušel v průběhu jejich půlročního předsednictví proces transformace a rozšíření EU pořádný kus cesty. Leč z francouzského zahraničněpolitického úhlu pohledu zatím tyto aktivity pro Paříž mnoho pozitivních politických bodů nepřinášejí.

Dvojí metr

Tyto skutečnosti tak uvozují další neuvýznamný faktor formování politických rozhodování, a to tzv. politickou váhu uchazečských zemí. A ta, jak se ukazuje, může v závěrečném účtování hrát nemalou roli v konečném pořadí do EU vstupujících zemí.

Jakožto čekatelé na vstup do EU jsme si již zvykli na pravidelné hodnotící zprávy Komise EU, přicházející každoročně na přelomu října a listopadu, a týkající se naší připravenosti na plnohodnotné členství. Nenechme se ovšem mýlit, že hodnocení z Bruselu je vždy zcela vyvážené a nezaujaté, neboť v myslích mnoha bruselských úředníků se mísí úvahy ekonomické, jakož i politické. Proto je celkový ráz hodnocení někdy poněkud jiný, než tomu napovídají určitá statistická čísla. A právě rozčarování tohoto druhu přinesla zatím poslední hodnotící zpráva, která v řadách některých našich politiků způsobila údajně tzv. eurošok. Ten byl způsoben pravděpodobně tím, že navzdory velmi optimistickým očekáváním jsme se z posudku evropské vlády kromě jiného dozvěděli, že pokud jde o schopnost českého hospodářství splnit náročná ekonomická kritéria společného trhu EU, patří Česká republika spolu se Slovinskem až do třetí skupiny uchazečských států... Přičemž před námi na vyšší příčce figurovalo Polsko.

A tak ačkoliv dopadla hodnotící zpráva pro naši zem o poznání lépe než v minulých letech, při pohledu na uvedené pořadí uchazečských zemí se vtírá na mysl otázka, zda klíč k bráně EU neleží přeci jen kdesi mimo naše hranice. A tím klíčem pro region střední Evropy se zdá být náš severní soused – POLSKO. Tomu se sice v polovině listopadu 2000 dostalo lepšího hodnocení, ale v politickém zákulisí není veřejným tajemstvím, že to bylo odrazem spíše nesporného politického vlivu Polska na mapě Evropy než skutečného stavu věcí. Polsko tak do vyšší kategorie než naši republiku kvalifikuje něco jiného než prostá početelná kritéria: čtyřicetimilionový stát s širokým přístupem k Baltskému moři, významná dopravní spojnice nacházející se mezi Německem a Běloruskem, na jehož hranici dnes patrolují ruští vojáci, hraje v geopolitických úvahách Západu bezpochyby důležitější roli než česká kotlina, jejíž strategický význam se ve zmenšující se Evropě úměrně snižuje.

Navíc Varšava zaměstnává diplomaty, kteří svým sebevědomím nijak nezaostávají za Maďary. V případě našeho geopolitického vztahu k Bruselu toho příliš ne-

zmůžeme, ovšem v otázce našeho diplomatického úsilí přímo v sídlech orgánů EU bychom si měli vzít z našich regionálních partnerů příklad. Lobbismus totiž hraje při formování konečných bruselských verdiktů tradičně více než nezanedbatelnou roli.

Politické aspekty versus ekonomická realita

Avšak oproti již zmíněné politické váze Polska stojí fakt, že vstup této země do EU by byl pro evropskou kasu finančně velmi náročný. Bohužel i v bohaté Evropské unii platí, že o peníze jde až na prvním místě. Nechvalně známou Achillovou patou našeho severního souseda je kromě strnulého průmyslu, zanedbané infrastruktury a nedostačujících ekologických limitů zejména jeho nekonsolidované zemědělství s parametry devatenáctého století. To, ačkoliv skýtá obživu třetině Poláků, doposud neprošlo zásadními změnami restrukturalizace a zefektivnění.

O těžkopádnosti polského agrárního sektoru hovoří mimo jiné i fakt, že v oblasti liberalizace vzájemného obchodu se zemědělskými produkty nedošlo mezi státy sdruženými v rámci Středoevropské dohody o volném obchodu (CEFTA) k zásadnější dohodě právě vinou neústupnosti a strnulosti Varšavy v této otázce.

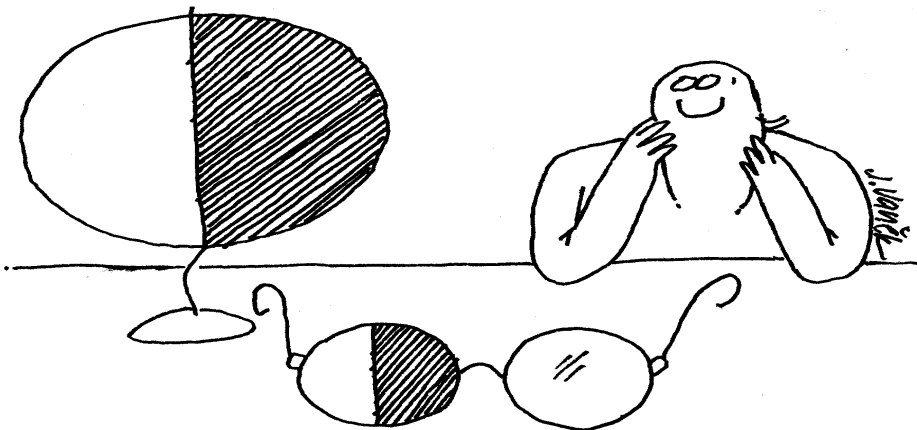
Současný stav polského zemědělství by za nynějšího systému EU vyplácení velmi štědrých podpor a dotací západoevropským farmářům znamenal neúnosné finanční toky směr Varšava ze společné bruselské pokladny. Ta již dnes právě na zemědělství vydává celou polovinu svého objemu. A právě agrární reforma je dalším palčivým tématem, které, ač čekající na své vyřešení, je každoročně odsouváno evropskými politiky alibisticky do budoucna. Je ovšem také možné, že varovný stav polského zemědělství sehraje s blížícím se datem rozšíření v Unii roli jakéhosi katalyzátoru a přinutí politiky k urychlení reformy této oblasti.

Je možné nepřijmout Polsko v první vlně?

Krátkozraké řešení zmíněného „zemědělského“ dilematu např. ve formě nepřijetí Polska do EU by ovšem zároveň s velkou pravděpodobností znamenalo odsunutí i přijetí Prahy a Budapešti. Neboť jen málokdo si umí představit, jak by bylo politicky reálné a průchodné nechat Polsko za branou při vstupu jeho dvou menších středoevropských partnerů.

Navíc má Polsko v řadách EU toho nejlepšího advokáta, jenž hájí polský vstup. Tímto vlivným zastáncem není nikdo jiný než Německo, které v rozšíření vidí svou šanci pro své velmocenské zviditelnění, neboť může do budoucna vystupovat jakožto významné centrum styku západoevropské a východoevropské diplomacie.

A tak ačkoliv evropští politici často deklarují svou představu závodu jednotlivých na sobě nezávislých zemí, je velmi pravděpodobné, že o našem vstupu se bude rozhodovat společně při posuzování Varšavy. A co víc, Brusel může dospět k jinému šalamounu-

skému řešení: přijmout do Unie nejprve ty státy, jejichž přistoupení bude nejméně finančně a technicky náročné (v této souvislosti se hovoří hlavně o Maltě, Kypru a Estonsku), a státy ze střední a východní Evropy včetně Polska přijmout až později. Tím by se naplnilo v Evropě tak často používané pořekadlo: *Vlk se nažral, ale koza zůstala celá*. Evropští politici by dostali svému slibu o rozšíření a zároveň by se tak o několik let odložilo přijímání „složitosti Polska“ a jeho partnerů.

Na tento dvojí metr si bohužel musíme vzhledem ke své „velikosti“ zvyknout. Je třeba si uvědomit, že vysvědčení Evropské komise není výsledkem žádné exaktní vědy, která by konkrétně měřila konkrétní podmínky kandidátských zemí. Hodnocení z Bruselu je zejména politickým aktem. Umístění v tabulce uchazečů o členství vzniká kombinací vlastních výkonů uchazeče (nebo spíše umění je dobře prodát) a jeho politických vlastností skládajících se z geopolitické váhy státu, jeho zahraniční lobby a historického nahlížení. V této souvislosti pak není prakticky možné, aby se ČR dostávala v celkovém hodnocení dlouhodobě před Polsko.

Střední Evropa – jako jeden celek

V této souvislosti je pak jistě užitečné rozvíjet dál těsné vztahy s našim severním sousedem v rámci politického fóra známého pod názvem Visegrádská skupina. Na základě této platformy můžeme vystupovat vůči EU jakožto konsolidovaný celek, který má své přirozené vazby, jež by jistě nebylo žádoucí přijetím jen některých partnerů trhat.

Podporu myšlenky přijetí všech kandidátských zemí z téhož geografického regionu vyslovil i významný evropský činitel, viceprezident Evropské investiční banky Wolfgang Roth, který prohlásil: „Evropská investiční banka se snaží vidět jednotlivé evropské regiony jako celky. Neumím si představit, že by se při přijímání do Evropské unie od sebe odtrhly země Visegrádské skupiny. Stejně tak není možné akceptovat, aby Polsko bylo přijato do EU později, a to zejména z politických důvodů. Neviděli bychom jako rozumné, ani kdyby se zvláště přijímalo Estonsko a někdy potom teprve i Litva a Lotyšsko.“

Podobného názoru je i rakouský kancléř

Wolfgang Schüssel, který vidí v přijetí celého bloku zemí střední Evropy „základ řešení velmi citlivé otázky, jak vyvážit na evropské scéně přílišný vliv velkých států. Navíc ekonomicko-politická stabilita daného regionu v rámci rozšířené EU by jistě mohla být i významným příspěvkem k rovnováze celé Evropy.“

Výjimkou potvrzující pravidlo v tomto smyslu je nedávný výrok švédského premiéra Görana Perssona, který jakožto představitel v tomto půlroce předsedající země EU prohlásil, že pro něj neplatí v EU všeobecně vžitý názor, podle něhož musí k prvním novým členům bezpodmínečně patřit také Polsko.

Osudové spojení s Polskem

Bylo by jistě chybou považovat Polsko za zdroj všech negativ spojených s rozšiřovacím procesem. Určitě ale stojí za to nahlížet na proces rozšíření EU i v kontextu platných politických realit.

A v těch lze samozřejmě nalézt i přínosy. Nesporná výhoda dosavadní koalice Visegrádské skupiny spočívá jistě v regionální a historické příbuznosti, jakož i v možnosti koordinovat svůj postup vůči Evropě a znásobovat tak své úsilí po boku regionální mocnosti – Polska. Věřme, že u vrcholných evropských politiků převáží spíše politická vůle přijmout Polsko a jeho partnery nad obavou z tohoto kroku.

Situace okolo naší těsné vazby na Polsko ze současné představné etapy se ale může záhy změnit po samotném vstupu naší země do Unie. Dá se totiž předpokládat, že se Polsko, vědomo si svého postavení regionální mocnosti bude snažit zcela pochopitelně jednat zejména s představiteli větších zemí, tedy Německa, Francie, Velké Británie, Itálie či Španělska. Tento fakt je ovšem v EU zcela přirozeným jevem, neboť více než příbuznost geografická je v Unii preferována příbuznost zájmová. Česká republika tak může mít mnohem víc společného např. s Řeckem nebo Portugalskem než právě třeba se sousedním Polskem.

Závěrem je tedy možné konstatovat, že naše spojení s Polskem je možná v současnosti z hlediska přijetí do EU historicky osudové, budoucnost však může tento vztah v mnohém modifikovat.

Nedávno rozvířily sdělovací prostředky hladinu množství nekvalifikovaných, namnoze emotivně i politicky motivovaných dezinformací, jimiž se opět dostaly na přetřes dohady kolem tzv. iráckého syndromu (který se projevil u značné části amerického kontingentu vojsk, která se zúčastnila války v Perském zálivu /1990–1991/) a okolo tzv. balkánského syndromu, který je rovněž dáván do souvislosti s hromadným použitím protitankové munice, obsahující jádro z ochuzeného uranu v bojových operacích NATO v Bosně a Hercegovině (v polovině 90. let) a v podstatně větší míře v leteckých operacích proti Svazové republice Jugoslávii v souvislosti s krizí v Kosovu a Metochii.

K rozptýlení dohadů a mylných informací jsou na základě autorových osobních zkušeností s testováním takové munice vysvětleny základní technické otázky, týkající se vlastností ochuzeného uranu a konstrukce munice. Jsou objasněny příčiny minimálního rizika vnějšího ozáření při skladování a manipulacích s uvedenou municí, a naopak významná chemickotoxikologická a radiotoxikologická rizika pozdních následků, plynoucí z vdechování a požití aerosolu zplodin, které se vytvoří hořením jádra protitankové munice při nárazu a pronikání pancířem. Diskutuje se o nich v souvislosti s mezinárodní právními dokumenty, vztahujícími se k zbraním hromadného ničení a konvenční výzbroji.

Jak se objevil ochuzený uran v protitankové municí?

Období kolem 2. světové války, které je charakterizováno vysokým stupněm motorizace a mechanizace, znamená mohutný rozvoj tankových vojsk, která se stávají hlavním nástrojem k plnění strategické koncepce „bleskové války“. Tato orientace se projevuje dynamikou rozvoje obou relevantních konkurenčních systémů, tj. na jedné straně zvyšováním pohyblivosti, palebné síly a pancéřování tanků a na druhé straně zvyšováním ráží protitankového dělostřelectva a zaváděním nových specifických druhů protitankové munice, a to jednak průpalné (tvarováním výbušniny do tzv. kumulativní nálože), jednak průbojné (obsahující tzv. jádro), nazývané proto rovněž „jádrová“ nebo „podkaliberní“. Tento druhý systém je generickým základem moderní munice, obsahující ochuzený uran.

Průbojný (podkaliberní, jádrový) protitankový granát je oproti klasickému silně odlehčen, aby byl spolehlivě veden v hlavní a dosáhl maximální ústové rychlosti (a tím i kinetické energie, která, jak známo, je úměrná hmotnosti a druhé mocnině rych-

Vojenskotechnické, zdravotnické a mezinárodněprávní aspekty

JIRÍ MATOUŠEK

použití munice s jádrem z ochuzeného uranu

losti). Obsahuje jádro z houževnaté oceli s podstatně menším průřezem, než je ráže (odtud alternativní název podkaliberní); to znamená, že hmotnost a kinetická energie při dopadu na cíl je soustředěna do malého průřezu, čímž je umožněno probít i relativně silného pancíře. Další vývoj pokračoval maximálním odlehčováním tělesa granátu až ke konstrukci tzv. „šípových“ střel, obsahujících vedle jádra sestavu lehkých částí, které zajišťují vedení granátu v hlavní a optimální aerodynamické vlastnosti ke stabilizaci letové dráhy střely. Tyto části odpadnou před nárazem vlastního šípového jádra na cíl. K dosažení maximální energie při nárazu se pochopitelně hledalo jádro s potřebnými mechanickými vlastnostmi, a zejména s maximální hustotou. Takové podmínky splňují některé těžké kovy, mj. např. wolfram. Je nasnadě, že vedle uvedených základních vlastností je další podmínkou zavedení rovněž dostupnost a cena.

U zemí s rozvinutou jadernou energetikou se záhy našlo řešení, které po technické i cenové stránce je pro konstruktéry protitankové munice velmi výhodné. Tímto řešením je použití ochuzeného uranu.

Ochuzený uran a jeho vlastnosti

Pro účely jaderné energetiky se řadou procesů (jejichž popis přesahuje rámce tohoto článku) vyrábí z uranové rudy a jejího koncentrátu tzv. *obohacený uran* jako základní surovina pro výrobu palivových článků do jaderných energetických zařízení (a u zemí, které jsou držiteli jaderné výzbroje, také pro výrobu jaderné výbušniny). Základem přírodního uranu je jeho izotop U-238, který obsahuje do 0,7 % izotopu U-235, jehož koncentrování je právě základem obohacování přírodní suroviny pro energetické a zbrojní účely.

Jako vedlejší produkt, doslova odpad z obohacovacího procesu, odpadá *ochuzený uran*.

Ochuzený uran je opět tvořen především izotopem U-238. Podstata „ochuzení“ spočívá v mnohem nižší koncentraci U-235, než má přírodní uran. Tato koncentrace se pohybuje kolem 0,2–0,4 % U-235. V tabulce 1 je uvedeno izotopické složení ochuzeného uranu.

Z hlediska využití ochuzeného uranu pro průbojnou municí byla rozhodující vedle dostupnosti ve velkém množství a nízké ce-

ny (ochuzený uran se považuje za jinak nevyužitelný odpad z výroby palivových článků) a vedle výhodných mechanických vlastností především nebyvale vysoká hustota, činící $19 \times 10^3 \text{ kg/m}^3$, která je tudíž nesrovnatelná s hustotou houževnaté a vysoce legované ocele.

Sedmdesátá a osmdesátá léta představují nástup celosvětového zavádění tohoto druhu protitankové munice a není překvapující, že tento proces započal v zemích s vysoce rozvinutou jadernou energetikou a cyklem jaderného paliva (a s ním souvisejícím cyklem jaderné výbušniny u jaderných mocností), kde je záhy nadbytek ochuzeného uranu – levné (odpadové) suroviny.

Principy konstrukce protitankové munice s jádrem z ochuzeného uranu

I když s použitím ochuzeného uranu se můžeme, jak ukážeme dále, setkat i u jiných zbrojních programů (všude se využívá především jeho extrémní hustota), hlavní oblast jeho použití je průbojná protitanková munice, jejíž vývoj navázal na základní princip, uvedený shora.

Hlavní součástí průbojného protitankového granátu je šípový projektil vyrobený z ochuzeného uranu, který je v ose granátu, obsahujícího pro stabilizaci jeho letu na trajektorii lehký stabilizátor s vnějším průměrem, odpovídajícím ráži daného kanonu. Tento stabilizátor zajišťuje dokonalé vedení v hlavní. Je sestaven z několika, zpravidla čtyř segmentů, sevřených kruhovou pružinou tak, aby se ke konci letové dráhy rozpadl, takže na pancíř dopadne pouze šípový projektil, v jehož úzkém průřezu je při vysoké hustotě ochuzeného uranu soustředěna veškerá kinetická energie. Při dopadu na pancíř a jeho pronikání dojde k prudkému zvýšení teploty jádra a k jeho vzplanutí.

IZOTOPOVÉ SLOŽENÍ A VLASTNOSTI OCHUZENÉHO URANU

Nuklid	%	Poločas [rok- ¹]	Energie [MeV]	Měrná aktivita [kBq/g]
U-238	99,7	$4,47 \times 10^9$	4,17	12,40
U-235	ca 0,3	$7,04 \times 10^8$	4,40	0,16
U-234	ca 0,001	$2,25 \times 10^5$	4,70	2,26

Pozn.: Všechny tři nuklidy uranu jsou zářiče alfa

Účinek v cíli, resp. uvnitř bojového vozidla je dán kombinací kinetické energie a vysoké teploty, působící nejen teplotou hořícího kovu, ale také sekundárně účinky vzniklého požáru.

K pochopení konstrukčního principu ne-technickou veřejností je dále na ilustrativním obrázku (obr. 1) jako typický příklad protitankového průbojného granátu s jádrem z ochuzeného uranu uveden 120 mm granát M 829 NATO, vyvinutý pro tanky Leopard II (SRN) a Abrams (USA) a používaný v modifikacích v řadě dalších zemí.

Rozšíření protitankové a jiné munice s ochuzeným uranem v současném světě

Diskuse vedená v poslední době sdělovacími prostředky vyvolala u veřejnosti podvědomé představy, jako by v daném případě mělo jít o nějaký druh jaderné nebo radiologické výzbroje. Velmi vyhubavé reakce odpovědných činitelů, u nichž by bylo možno oprávněně očekávat dobrou informovanost, jen rozšířily dojem, že jde o nějaký snad až nelegální zbrojní program s mimořádně škodlivými následky. Tento dojem byl umocněn spíše zvláštním charakterem ozbrojených konfliktů v posledním desetiletí, v nichž byla výzbroj s ochuzeným uranem použita v nebyvale hromadném nasazení.

Naproti tomu lze těžko předpokládat, že by některá válčící strana v *konvenčním válečném konfliktu* měla vážné námitky proti použití protitankové munice tohoto typu druhou válčící stranou. Spíše lze předpokládat, že každá moderní armáda usiluje o zavedení takové munice ke zvýšení palebné síly určené k ničení mobilních cílů, které jsou pro úspěch pozemních operací rozhodující, lhostejno zda v ručních, dělostřeleckých, leteckých nebo námořních, hlavních nebo reaktivních zbraních a zbraňových systémech.

Zavedení takových zbraní proti mobilním cílům v rámci obranných vojenských doktrín, jejichž vůdčí ideou je obrana proti nenadálému napadení zvenčí, ochrana obyvatelstva a zachování integrity státního území proti vnější agresi, je nutno pokládat za zcela legitimní.

V souvislosti s nedávnou mediální diskusí zřejmě čtenáře překvapí – v rozporu s projevy neinformovanosti, kdy reakce některých státních a vojenských činitelů na dotěrné otázky žurnalistů připomínaly bož-

skou prostotu – současný obsah a stále narůstající šíření výzbroje, obsahující ochuzený uran v globálním měřítku.

Podle souhrnných údajů z otevřené literatury (včetně internetovýchází) bylo možno zjistit, že začátkem roku 2000 různými typy munice s ochuzeným uranem disponovalo vedle všech 19 zemí NATO ještě dalších 38 států.

Ve veřejných neutajovaných pramenech lze nalézt údaje o celkem 17 základních druzích munice, používaných v zemích jejich původu a ve velké řadě dalších zemí, kam jsou exportovány nebo kde jsou v modifikacích vyráběny.

K základním typům střeliva patří granáty do protitankových a tankových kanonů s rážemi (podle zemí původu) 125, 120, 115 a 105 mm a náboje do automatických leteckých kanonů různé proveniencie s rážemi 30, 25 a 20 mm.

Ochuzený uran se dnes používá již i v malorážových střelách pěchotních zbraní 7,62 a 5,56 mm. Vedle toho ochuzený uran doznal rozšíření i v leteckých pumách (např. GBU-28, naváděných laserem), raketových střelách (např. Phalanx u US Navy), dokonce jako zátěž v řízených střelách s plochou dráhou letu (Tomahawk).

Pro představu o množství ochuzeného uranu v typických zbraňových systémech uvedme, že např. v tankových granátech má jádro hmotnost řádově kg, u leteckých automatických kanonů má jádro střely hmotnost cca 300 gramů a v řízené střele s plochou dráhou letu Tomahawk prameny uvádějí hmotnost zátěže 400–500 kilogramů.

Z uvedených dat si lze vytvořit alespoň obecné a předběžné představy o celkovém množství použitého a rozptýleného ochuzeného uranu a potenciálních problémech pro živou sílu, biosféru a životní prostředí v déletrvajících ozbrojených konfliktech, nemajících charakter obrany státního území při napadení zvenčí, kdy jde navíc o masové nasazení celého komplexu zbraňových systémů, jichž zdrcující většina používá munici s ochuzeným uranem. Konkrétní rozsah *použití* výzbroje s ochuzeným uranem v nejvýznamnějších konfliktech devadesátých let a vzniklé problémy analyzujeme dále.

Zdravotní problémy výroby a zacházení s municí s ochuzeným uranem

Výroba jádra munice (což je v podstatě kovová zahrocená válcovitá tyčinka z ochuzeného uranu) sama představuje jisté problémy v bezpečnosti a hygieně práce, neboť její produkce konvenčními obráběcími postupy, typickými v mechanické technologii, je spojena s rizikem podobným jako použití munice. Pyroforický uran totiž může při obrábění vzplanout a generovat toxický a radiotoxický aerosol oxidáčích produktů (viz dále). Soudobá průmyslová produkce je ovšem schopna zvládnout i daleko nebezpečnější technologické postupy. Po zabudování jádra do granátu a jeho sestavení nepředstavuje zacházení s municí významné

problémy, neboť možnost vnějšího ozáření je vzhledem k dosahu emitovaného záření alfa nepatrná. Pravděpodobně tato skutečnost je důvodem různých prohlášení o bezpečnosti munice s ochuzeným uranem, proti nimž nelze nic namítat, ovšem pouze potud, pokud je mýněno skladování a zacházení s municí. To se ovšem vůbec nevztahuje na důsledky použití uvedené munice, které je naopak spojeno s významnými zdravotními a ekologickými riziky.

Zdravotní a ekologická rizika použití munice s ochuzeným uranem

Jakkoliv lze skladování a veškeré manipulace s municí do jejího použití pokládat za relativně bezpečné, všechny zdravotní a ekologické problémy začínají po nárazu na cíl, resp. pronikání pancířem, kdy dojde k prudké přeměně kinetické energie na tepelnou v důsledku materiálové deformace a tření. Uranové jádro přítomné vzplane. Základním profilem zdravotnických a spíše nenávratných ztrát u osádky zasaženého bojového vozidla je kombinace mechanických traumat a rozsáhlých popálenin vyšších stupňů, jak primárních od kinetické energie projektilu a hořícího kovu, tak sekundárních, způsobených požárem bojového vozidla, vybuchující municí a dalšími důsledky intoxikace zplodinami hoření. Pro osádku jsou tyto účinky srovnatelné nebo závažnější než u klasické munice vzhledem k pyroforickým vlastnostem kovového uranu a větší pravděpodobnosti probití pancíře.

Vedle uvedených akutních účinků, které rozhodnou o osudu osádky zničeného bojového vozidla, se v případě použití munice s jádrem z ochuzeného uranu setkáme v prostoru cíle a jeho okolí s nezanedbatelným chemickotoxikologickým a radiotoxikologickým rizikem: Při hoření jádra vznikne aerosol dýmu oxidáčích zplodin hoření. Jde o směs oxidů uranu UO_2 , UO_3 a U_3O_8 . Pro zdravotnická a ekologická rizika je podstatné, že cca 70 % tohoto aerosolu je tvořeno částicemi o velikosti řádově mikrometrů, které jsou vysoce respirabilní, to znamená, že jde o částice s maximálním zachytem v plicních sklípcích. Nejnebezpečnější je aerosolový oblak, vzniklý v okamžiku dopadu munice na cíl a krátce poté, který vysokou koncentrací zasáhne nejen blízké okolí (do cca 50 m), ale je relativně stabilní, tj. může být, vzhledem k velikosti částic, unášen i desítky kilometrů.

Zásadní riziko pro živou sílu a biosféru je dáno možností snadné inhalace (vdechnutí) aerosolových částic a ingesce (požití) z kontaminovaných povrchů a materiálů (včetně vody), na nichž aerosolové částice ve značné koncentraci sedimentovaly. Tak se dostanou do organismu částice oxidů uranu, které vykazují jednak významnou *chemickou toxicitu* a jednak jsou *radiotoxické*, představují riziko chronických – pozdních následků v důsledku vnitřního ozáření citlivých orgánů izotopy uranu a jejich dceřinými produkty.

K chemické toxicitě ochuzeného uranu

Chemická toxicita uranu nezáleží na jeho izotopickém složení, je tudíž identická u přírodního, obohaceného i ochuzeného uranu. Je charakterizována obecnými zdravotními obtížemi, jež jsou vyvolány změnami v ledvinách, játrech, plicích, kardiovaskulárním, nervovém a krvetvorném systému. Chronická expozice může vyvolat poškození nervového systému a morfologické změny na plicích, játrech, ledvinách, slezině, střevech a dalších orgánech. Expozice uranu inhibuje reprodukční aktivitu a narušuje nitroděložní vývoj u pokusných objektů. Rozdíly v toxicitě souvisejí s rozpustností. Nerozpustné sloučeniny jsou rizikem pro respirační systém (degenerace plicního epitelu, krvácení), rozpustné sloučeniny jsou především renální a systémové jedy (projevují se gastrointestinálním poškozením, vyvolávají anorexii, bolesti v břišní krajině až krvavou stolicí a degeneraci funkčních částí ledvin). Oxidy uranu způsobují i rozpad jaterní tkáně, hematologické poruchy a narušení mízních uzlin.

Pro aerosolové částice oxidů uranu je typické ukládání hluboko v plicních tkáních, kde mohou být uloženy po mnoho let, velmi zvolna procházejíce plicními tkáněmi do krve. Prach oxidů uranu má biologický poločas v plicích zhruba jeden rok. Sloučeniny uranu, které se dostanou do organismu žaludeční stěnou nebo plicemi, se mohou odbourávat v tělesných tekutinách, kde dochází k oxidaci čtyřmocného uranu na šestimocný, z něhož se vytváří uranylový ion. Z hlediska dalšího osudu uranu v organismu je významná tvorba komplexů s citráty, bikarbonáty a plasmovými bílkovinami a ukládání v kostech, játrech, ledvinách a jiných tkáních. Uran, který se dostal do organismu požitím, se postupně vylučuje močí. Skutečnost, že uran lze prokázat v moči i sedm až osm let po expozici, je dostatečným důkazem dlouhodobé vnitřní kontaminace a tkáňové depozice této látky.

K radiotoxicitě ochuzeného uranu

Určujícím faktorem dlouhodobého poškození organismu zřejmě není chemická toxicita (která ovšem není nevinnou vlastností uranu, jak bylo uvedeno), ale radiotoxicita vzhledem k velmi pomalé resorpci oxidů uranu z plic a dlouhodobé retenci v tkáních důležitých vnitřních orgánů. Vzhledem k tomu, že oba druhy poškození probíhají souběžně, je dosud předmětem vědeckých diskusí, který z vlivů, zda chemický, nebo radiologický, je určující při *práhových dávkách*.

Vzhledem k velmi dlouhé době, po kterou kontaminant setrvává v organismu i při relativně nízké celkové dávce, je chronické riziko karcinogenese zcela nepochybně vyšší než riziko významného poškození renálního systému.

V uranové rudě je přítomno asi 0,05 – 0,2 procenta uranu. Ochuzený uran obsahuje téměř 100 % uranu. Přes 99 % přírodního

i ochuzeného uranu obsahuje izotop U-238. Jeden gram čistého U-238 má specifickou aktivitu 12,4 kBq, to znamená, že za vteřinu proběhne 12 400 atomových transformací a každá z nich uvolní 1 částici alfa. Uran má velmi dlouhý poločas rozpadu (viz tab. 1). Každá atomová transformace produkuje další radionuklid. Klíčem k pochopení radiologických účinků zachycených částic oxidů uranu je právě transformace na další radionuklidy: U-238 produkuje Th-234 (poločas 24,1 dne), které se rozpadá na Pr-234 (s poločasem 6,75 hodiny), a ten dále na U-234 (opět s velmi dlouhým poločasem – viz tab. 1).

Chronické účinky deponovaných částic oxidů uranu jsou vyvolány vnitřním ozářením citlivých orgánů při probíhajících radioaktivních přeměnách, jež jsou všechny provázány velmi nebezpečným zářením alfa. (Krátký dosah tohoto typu ionizujícího záření je ve srovnání s jinými druhy záření, tj. záření beta a gama produktů globálního a lokálního spadu jaderných výbuchů důvodem relativní bezpečnosti zacházení s municí z ochuzeného uranu, nikoliv důsledků jejího použití). Dlouhodobé vnitřní ozáření radionuklidy, produkujícími záření alfa, vede k zcela prokazatelnému riziku zvýšeného výskytu karcinomů a leukemie.

Podrobné výpočty dávek pro běžnou populaci ve vztahu k množství uranu, které je ve světě běžné v potravním řetězci, a regulační limity doporučené Mezinárodní komisí radiologické ochrany (International Commission for Radiological Protection – ICRP) a porovnání s koncentracemi, jež se vytvoří v cílových prostorech při použití munice s ochuzeným uranem a jsou mnohonásobně nad uvedené limity, jdou za rámec této práce.

Z uvedených důvodů můžeme citovat pro naši veřejnost daleko dostupnější pramen:

Srovnáme-li hodnoty měrné aktivity z tab. 1 s hodnotami obsaženými v současných zákonných normách České republiky¹⁾, které zcela odpovídají mezinárodním standardům, snadno zjistíme, že zacházení s ochuzeným uranem podléhá v našem státě regulaci z důvodů radiační ochrany, neboť radionuklidy obsažené v ochuzeném uranu přísluší do 1. třídy radiotoxicity. To je důvod, pro nějž tento materiál nesmí být pro vysokou hmotnostní aktivitu uváděn do životního prostředí. To znamená, že ani zkoušky munice z ochuzeným uranem nelze provádět v otevřeném terénu.

Těchto rizik si musí být mimo veškerou pochybnost vědomi všichni, kdož mají cokoliv společného s výzkumem, vývojem, testováním, výrobou, zavedením, výcvikem a používáním munice s jádrem z ochuzeného uranu. O tom zcela nepochybně svědčí i existence bezpečnostního předpisu o zacházení, skladování a dopravních nehodách s municí obsahující ochuzený uran, vydaného v r. 1990 Pentagonem²⁾. Samozřejmě jde o zásady a normy, platné pro mírové podmínky. V době válečných událostí jsou uvedená rizika sice v obecné poloze srovnatelná s jinými, často daleko významnějšími

riziky válečných konfliktů, nelze se však tvářit, jako by použití uvedených typů munice nebylo spojeno s žádnými problémy pro zdraví a životní prostředí, zejména za podmínek použití, jichž jsme byli svědky ve významných ozbrojených konfliktech v průběhu devadesátých let. Zejména rozsah, podmínky a použita množství a vedle toho i dosud neprokázaná podezření na poškození vojenského personálu USA (kupodivu nikoliv iráckého nebo jugoslávského vojenského personálu, proti němuž byly zbraně především použity) vyvolaly současný zájem o zbraně s ochuzeným uranem i současně sílí světovou kampaň proti jejich používání.

Použití munice s ochuzeným uranem ve válce v Perském zálivu a „nemoc veteránů“

Zbraní s ochuzeným uranem bylo hned napoprvé v nebyvale vysoké míře použito ve válce v Perském zálivu za osvození Kuvajtu, okupovaného nezákonně iráckými ozbrojenými silami. (K tomu lze jen dodat, že úplně poprvé, ovšem v nepatrné míře, byla protitanková munice tohoto druhu použita v izraelsko-arabské válce v r. 1974.) Odhady spotřeby ochuzeného uranu jen ozbrojenými silami USA se podle několika oficiálních pramenů pohybují mezi 290 a 315 tunami. Vzhledem k použití v zbraňových systémech i dalších spojeneckých armád uvádí řada dalších pramenů, že na iráckém bojišti bylo použito celkové množství ochuzeného uranu dosahující až 800 tun.

Je velmi pravděpodobné, že kdyby nedošlo k tak masovému použití a za tak zvláštních podmínek, navíc k souhrě řady okolností vedoucích k prokazatelným změnám zdravotního stavu u jedné velké skupiny účastníků spojenecké mise (amerických veteránů), pravděpodobně by dodnes světová veřejnost ani nezaznamenala, že takový druh konvenční výzbroje vůbec existuje.

Zřejmě každé hromadné nasazení vojsk v moderních válečných konfliktech přináší vedle zdravotnických a nenávratných ztrát, zvýšené úrazovosti a nemocnosti u účastníků i značné psychosomatické problémy, ovlivněné dlouhodobým stresem, který může být potencován specifickými klimatickými a geografickými podmínkami. Světová veřejnost byla po celé desetiletí svědkem posuzování zdravotního stavu účastníků na straně vítězné koalice. Kromě velmi kusých zpráv o iráckých vojenských ztrátách zcela chybějí údaje o zdravotních, environmentálních a ekonomických důsledcích války pro obyvatelstvo a území dotčené vojenskými operacemi. Naproti tomu je pozoruhodné, jaké frekvence doznaly mediální zprávy o zdravotních následcích války pro vítěznou spojeneckou sílu, které ve vlastním válečném konfliktu doznaly minimální zdravotnické a nenávratné ztráty pro dosud nevídanou masivní vzdušnou a raketovou přípravu a podporu pozemní operace při totální vzdušné převaze.

U značné části pozemního kontingentu spojeneckých sil, které pobývaly po mnoho

měsíců na území Saúdské Arábie a poté Kuvajtu a Iráku, se objevily zpočátku nevysvětlitelné zdravotní potíže. Všechny analýzy se shodují na kombinovaném vlivu pouštního prostředí s tavnými klimatickými podmínkami (vyznačujícími se velkými denními teplotními výkyvy a celkově vysokými teplotami), spojenými se stresem vyvolaným i u vojenských profesionálů strachem, který byl umocněn očekávanou možností použití chemických zbraní ze strany Iráku. Velmi negativně byl ovlivněn zdravotní stav části vojsk mnohočetnými požáry kuvajtských ropných polí. Toto ovlivnění bylo přímé, a to jak zplodinami hoření – karcinogenními uhlovodíky, tak i zvýšenými koncentracemi oxidů uhlíku, dusíku a síry a obrovským množstvím partikulárních polutantů – sazí (s obsahem karcinogenních polyaromatických uhlovodíků).

Další vliv byl nepřímý. Znamenal dlouhodobé zastínění normálně jasné oblohy nepřehledným mračnem, vedoucím k dlouhodobé změně počasí, což prohloubilo kombinaci negativních zdravotních vlivů, které nemohly zůstat bez následků. Uvedená mise musela obecně nepříznivě poznamenat zdravotní stav veteránů. Naproti tomu, jak ukázala podrobná lékařská vyšetření, nebylo dosud možno najít *statisticky významný* výskyt konkrétních profesionálních onemocnění včetně plicního karcinomu.

Vzhledem ke kombinaci řady současně působících vlivů nebylo možno výskyt některých potíží připsat jednoznačně určitému z nich, včetně účinku zplodin ochuzeného uranu, i když jeho negativní efekt rozhodně nelze popřít a četné studie řady mezinárodních organizací přinášejí mnoho konkrétních podkladů v tomto směru.

Je zajímavé, že u kontingentu pozemních sil USA se projeví jako u jediné významné skupiny zdravotní potíže, charakterizované nespavostí, třesem končetin a kromě toho i psychoneurologickými poruchami, které byly přisuzovány mj. údajnému iráckému použití chemických zbraní. K žádnému použití chemických zbraní ze strany Iráku však nikdy nedošlo. V prostorech bojové činnosti se ovšem mohly (krátkodobě a jednorázově) objevit výpary hluboko podprahových koncentrací bojových otravných látek z bombardovaných iráckých skladů chemických zbraní (vzdálených mnoho desítek kilometrů). Tento epizodní vliv je z chemicko-toxikologického hlediska naprosto bezvýznamný a argumentovat jím jako příčinou profesionálního onemocnění k získání případného odškodnění je zcela irelevantní.

Kvalifikovaní toxikologové měli po mnoho let podezření na skutečnou příčinu *nemoci amerických veteránů z Perského zálivu*. Toto podezření se potvrdilo v říjnu 1999, kdy byly i v denním tisku v USA publikovány údaje Pentagonu, který dlouho váhal zveřejnit zprávy na toto téma. Ukázalo se, že desetitisíce vojenských profesionálů z USA naprosto nesmyslně, dlouhodobě a opakovaně po několik měsíců používaly

tablety *pyridostigminbromidu* – profylaktické antidota k ochraně před předpokládaným zasažením nervovými jedy. Vzhledem k charakteru účinku lze však tento preventivní lék použít pouze krátkodobě a v podstatě jednorázově při zcela aktuálním nebezpečí napadení. Tento lék, používán dlouhodobě, naruší nervový přenos a vyvolá účinky, obdobné otravě. Je nutno konstatovat, že u Československého praporu, působícího v rámci spojeneckých ozbrojených sil ve válce v Perském zálivu jako protichemická podpora Královských ozbrojených sil Saúdské Arábie, se podobný problém vůbec nevyskytl díky podstatně kvalifikovanější úrovni zdravotnického zabezpečení a předchozí přípravě příslušníků Chemického vojska ČSA.

Použití munice s ochuzeným uranem v balkánském konfliktu a „balkánský syndrom“

Při posuzování zdravotních problémů amerických veteránů působících v pozemních operacích ve válce v Perském zálivu (1990–1991) vzniklo podezření na účinky zplodin použití munice s ochuzeným uranem (u malých skupin, působících při transportech a opravách tanků silně poškozených průbojnou municí s ochuzeným uranem, to lze pokládat za prokázané), vzhledem k množství různých vlivů a jejich možnému synergismu, navíc k prokázanému účinku nesprávného použití profylaktického antidota, byl nemožný jakýkoli plošný důkaz jiného určitého konkrétního vlivu pro nemožnost izolované identifikace.

Vzhledem k tomu, že u menšího množství příslušníků několika zemí NATO, kteří se podíleli na pozemních operacích na území jednak Bosny a Hercegoviny, a v nedávné době na území srbské provincie Kosovo a Metochie, se projevil na první pohled neobvyklý výskyt leukemie, zvýšil se zájem o příčiny tohoto jevu. V balkánském prostředí se nevyskytovaly některé z vlivů války za osvobození Kuvajtu (pouštní prostředí, obavy z použití chemických zbraní a nekvalifikovaná dlouhodobá premedikace profylaktickým antidotem, prostředí hořících ropných polí a jiné stresogenní faktory, dané rozsahem a charakterem válečné operace). Proto se začaly hledat souvislosti s dalším ze společných jmenovatelů války na Středním východě a ozbrojenou intervencí v balkánském subregionu. Tímto společným faktorem je použití munice s jádrem z ochuzeného uranu.

I v tomto případě však platí, že kauzální vztah mezi příčinou a následkem je nutno vždy bezpečně prokázat. Proto je nutné, aby případné toxikologické a radiotoxikologické příčiny byly velmi pečlivě posouzeny na základě precizních medicínských vyšetření, a to jak u vojáků Aliance a dalších spojenců, kteří se zúčastnili podpůrných operací a humanitárních misí, tak zejména u jugoslávského vojenského personálu, proti němuž byly údery vedeny, a civilního obyvatelstva, které se nacházelo v prostorech

použití munice s ochuzeným uranem, a to zvláště v době jejího použití.

Různá hodnocení, jichž je světová veřejnost svědkem, se pohybují ve dvou extrémech: Na jedné straně jsou účinky pravděpodobně zveličovány bez dostatečných podkladů, na druhé straně se setkáváme se zcela nezodpovědným ujišťováním, a to i z úst některých vysokých vojenských představitelů Aliance, že uvedená munice je zcela bezpečná. Rovněž oficiální údaje o tom, že radiačním průzkumem nebyla zjištěna kontaminace radionuklidy, jsou zcela zavádějící. Každý poddůstojník chemického vojska totiž ví, že armádní intenzimetry a radiometry jsou určeny k zjišťování kontaminace od lokálního a globálního spadu jaderných výbuchů, kde mezi radionuklidy dominují zářiče beta a gama. To znamená, že tyto přístroje vůbec nejsou schopny za podmínek radiačního průzkumu zjistit přítomnost produktů vzniklých hořením jádra munice z ochuzeného uranu, které tvoří vesměs zářiče alfa.

O rozsahu posledního ozbrojeného konfliktu v balkánské krizi si můžeme učinit obrázek na základě konkrétních faktů:

Od 24. března do 8. června bylo na celé srbské území podniknuto celkem 35 000 náletů, jichž se zúčastnilo celkem 1000 bojových letadel a 206 útočných vrtulníků. Bylo vypáleno přes 10 000 raketových střel a použito přes 79 000 tun výbušnin včetně 152 kontejnerových pum (s 35 450 pumičkami). Nezapomeňme také na prakticky denní nálety na vojenská letiště Batajnica a Rakovina, ležící jen několik desítek kilometrů od Bělehradu, a na řadu strategicky významných vojenských i civilních infrastruktur na celém území Srbské svazové republiky leteckými pumami GBU-28 a řízenými střelami s plochou dráhou letu Tomahawk. Oba tyto prostředky nesou značná množství ochuzeného uranu.

Největší množství ochuzeného uranu bylo zřejmě použito proti vojenským cílům na území srbské provincie Kosovo a Metochie při dlouhotrvajícím ostřelování z leteckých protitankových zbraní. Proti pozemním cílům byly používány střely PGU-14B 30 mm do automatického kanonu GAU-8/A Avenger v bitevním letounu A/OA-10 Thunderbolt II (*Warthog*) a do automatického kanonu M 230 Chain Gun v bojovém vrtulníku AH-64 Apache a UH-60K Blackhawk. Pro ilustraci uvedme, že jeden letoun *Warthog* je vybaven 1100 střelami pro rychlopalný kanon 30 mm. Tato střela má jádro z ochuzeného uranu o hmotnosti 300–330 g.³⁾ Udává se, že 20 % střel obsahuje ochuzený uran. Kromě jiných prostředků, které byly použity proti cílům v Kosovu a Metochii, o nichž neexistují přesná data, údaje o počtu vypálených střel z automatických kanonů 30 mm obsahujících ochuzený uran, kolísají mezi 30 000 (údaj Pentagonu) až 500 000³⁾.

Je nesporné, že množství munice s ochuzeným uranem bylo zřejmě zcela nadbytečné, a to jak celkově, tak i z pohledu dosažených vojenských výsledků. Oproti honos-

ným tiskovým zprávám o více než stovce zničených jugoslávských bojových vozidel na území Kosova a Metochie zůstává holým faktem, že díky manévrování a využívání taktiky klamných cílů dobře vycvičenými jugoslávskými silami se podařilo masovým nasazením bitevních letadel a bojových vrtulníků Aliance zničit pouhých čtrnáct tanků.

Munice s ochuzeným uranem, použitá zde ve zcela nadměrném množství, a to i proti mírovým cílům, jen potencovala zdravotnické, environmentální a ekonomické důsledky této pochybné ozbrojené intervence, která se zcela minula s deklarovanými vojenskými a politickými cíli.

Mezinárodněprávní aspekty použití munice s ochuzeným uranem

Zejména potenciální možnost pozdních následků u účastníků pozemních operací za války v Perském zálivu na straně spojeneckých vojsk vyvolala v průběhu 90. let především v USA, Velké Británii a Nizozemsku sílící kampaň nevládních organizací za zákaz použití munice s ochuzeným uranem, která iniciovala i projekty významných mezinárodních vládních organizací, týkající se zejména posuzování environmentálních důsledků v oblastech použití.

Na poli nevládních organizací je největší aktivita soustředěna především v zemích, jež byly zastoupeny nejvyššími kontingenty ve spojeneckých silách v pozemních operacích za osvobození Kuvajtu od irácké okupace. Z velmi aktivních organizací a projektů lze jmenovat např.:

Ve Spojených státech amerických:

Amazing Environmental Organisation, Alaska Community Action on Toxics (ACAT), Citizens for Safe Water Around Badger, Committee for the Rescue and Development of Vieques, Depleted Uranium Citizen's Network, Earth Dreams, Environmental Health Coalition, Fellowship of Reconciliation, Fort Ord Toxics Project, Grassroots Action for Peace Concord, Gulf-link, The Gulf War Veterans Resource Links, IGC, Indigenous Environmental Network, International Action Center, Latinos for Social Change Boston, Military Toxics Project, National Gulf War Resource Center, Rachel's Environment & Health, Raytheon Peacemakers Athol, Right to Know, Rural Alliance for Military Accountability (RAMA), Silicon Valley Toxics Coalition, Swords to Plowshares, Using the Toxics Release Inventory, Veterans for Peace, WISE Uranium Project aj.

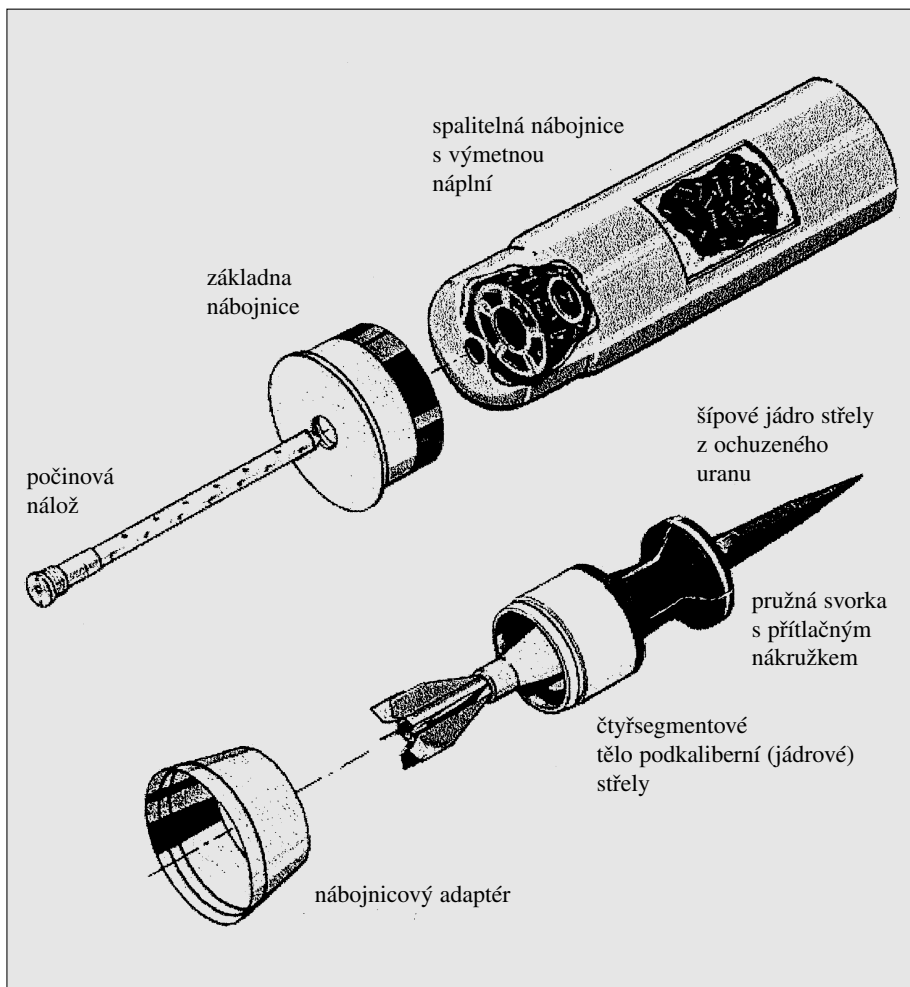
Ve Velké Británii:

Campaign against Depleted Uranium (CADU), Desert Concern, Greenpeace Disarmament Campaign UK, National Gulf Veterans & Families Association aj.

V Nizozemsku:

Laka Foundation aj.

Z mezinárodních nevládních organizací zúčastněných na akcích za zákaz použití ochuzeného uranu, je možno uvést: Abolition 2000, Amnesty International, Greenpeace aj.

Obr. 1 Příklad konstrukce protitankového průbojného granátu 120 mm NATO s jádrem z ochuzeného uranu

Většina těchto organizací bojuje za zákaz použití munice s ochuzeným uranem a všeobecně disponuje dokonalými informacemi o vlastnostech ochuzeného uranu i údaje o vývoji, výrobě, testování munice a o zdravotních a environmentálních důsledcích mírového a dosavadního bojového použití (včetně havárií a nehod). Je nasnadě, že tyto údaje pocházejí především z USA, které jsou zemí původního vývojového řešení (a kde dnes existuje celkem 59 lokalit výroby, zpracování, skladování, testování a skládek odpadu ochuzeného uranu a munice). Problémy ochuzeného uranu se v posledních letech staly předmětem významných mezinárodních konferencí. Tak např. ochuzený uran byl na programu jednoho workshopu na dosud největším mezinárodním mírovém kongresu *The Hague Appeal for Peace* v nizozemském Haagu (1999). Speciální konference věnovaná tomuto tématu byla pořádána britskou CADU v roce 2000.

Mnohé z uvedených nevládních organizací mají pro závažnost problému dobré kontakty na vládní instituce včetně Ministerstva obrany USA (DoD), Ministerstva životního prostředí (MoE), Agentury pro ochranu životního prostředí (EPA) i nevyš-

ších státních institucí, Senát a Bílý dům nevyjímaje.

Do hodnocení environmentálních důsledků použití ochuzeného uranu se nedávno zapojil i Program OSN pro životní prostředí (UNEP).

Ze zdravotnického a environmentálního hlediska jsou argumenty zcela oprávněné, zvláště pokud se vychází ze zkušeností z ozbrojených konfliktů v Perském zálivu a v balkánské krizi. Zde bylo těchto zbraní použito neúměrně vojenským cílům, které byly, zvláště v posledním případě, navíc v diskrepanci s nesmyslnými až naviňými politickými cíli a byly jen významným příspěvkem k zcela zbytečnému ničení civilních infrastruktur se ztrátou lidských životů, zhoršením zdravotního stavu obyvatelstva a kontaminací životního prostředí.

Základní technický argument, že ochuzený uran je nahraditelný wolframem, je zajiště akceptovatelný. Naproti tomu by bylo zcela nesmyslné řadit výzbroj s ochuzeným uranem mezi jadernou výzbroj, neboť její funkce není spojena s jaderným štěpením nebo termojadernou syntézou. Rovněž je nesprávné považovat uvedenou

výzbroj za radiologickou. V daném případě se nejedná o cílené rozptylování vysoce aktivních radionuklidů. Stejně tak v poslední době projevovaná snaha zařadit tyto zbraně pod režim zákazu chemických zbraní ve smyslu Úmluvy o úplném a všeobecném zákazu chemických zbraní z roku 1993 je kontraproduktivní ze stejných důvodů, které jsou protiargumentem tvrzení o radiologických zbraních. K tomu lze navíc jen dodat, že se dosud nepodařilo přijmout žádnou úmluvu o zákazu radiologických zbraní.

Z uvedeného jednoznačně vyplývá, že použití munice s ochuzeným uranem není zakázáno žádným mezinárodněprávním dokumentem, týkajícím se regulace zbrojení nebo odzbrojení. Tato munice je pouze zvláštním druhem konvenční výzbroje. Základním argumentem shora uvedených nevládních organizací, občanských aktivit a projektů, včetně mezinárodních, je tvrzení, že nejde o *konvenční* výzbroj. Samozřejmě, bylo by nemístné rozvinout akademickou diskusi, která by skončila terminologickými hrátkami. **Zvláštností tohoto druhu konvenční výzbroje jsou její významné vedlejší účinky, a to toxikologické a radiotoxikologické.**

To vyžaduje, aby se tomuto druhu munice věnovala mimořádná pozornost, a to v celém životním cyklu, tj. od vývoje, výroby, skladování, dopravy, přes mírové použití při testech a výcviku až k válečnému použití, včetně cílových objektů a prostorů.

Ze zdravotního, toxikologického, hygienického a environmentálního hlediska si tato výzbroj uvedenu pozornost právem zasluhuje.

Základem jsou správné a otevřené informace o vlastnostech a účinku výzbroje obsahující ochuzený uran, na něž má jak veřejnost, tak zejména všichni, kteří jsou aktivními nebo pasivními účastníky ozbrojených konfliktů, zákonný nárok. Správné informace jsou nezbytným východiskem k omezení používání takové výzbroje a zavedení patřičných ochranných a bezpečnostních principů jako minimálního nezbytného opatření, než dojde v globálním měřítku k přijetí dalších případných dohod a omezení, jež mohou vycházet pravděpodobně především z humanitárních aspektů. Jejich přijetí proto nebude jednoduché.

Literatura

¹⁾ Státní úřad pro jadernou bezpečnost: *Vyhledání na zajištění radiální bezpečnosti a radiální ochrany* č. 184/1997 Sb.

²⁾ Department of the Army: *Technical Bulletin: Guidelines for Safe Response to Handling, Storage and Transportation Accidents Involving Army Tank Munitions or Armor which Contain Depleted Uranium* TB 9-1300-278, Washington 1990.

³⁾ Pacilio, N., Pona, C.: *Uranio imperovito*. In: Marengo, P. (Ed.): *Imbrogli di guerra*. Odradek, Roma 1999, pp. 83–99.

IZRAELSKO-TURECKÉ strategické partnerství

EMIL SOULEIMANOV

„Jestliže my (Izraelité a Turci) spojíme ruce, vytvoříme mocnou pěst. Tyto vztahy nám pomohou ubránit se před veškerou hrozbou a... přispět k vytvoření míru v regionu.“

Yitzhak Mordechai, izraelský ministr obrany (1996–1999)

„Jsme obklíčeni problematickými režimy. Izrael a Turecko jsou dva ostrůvky stability, jež mají stát při sobě.“

Ismail Karadayi, šéf generálního štábu Turecka (1994–1998) ¹⁾

Tomu, že tato slova nejsou pouhou deklarací o úmyslech, nasvědčuje uzavření smlouvy o strategickém partnerství mezi Izraelem a Tureckem v r. 1996. V březnu spatřily světlo světa rozsáhlé dohody regulující izraelsko-turecké vztahy v hospodářské oblasti.²⁾ V únoru a červenci téhož roku došlo k podepsání dohod o spolupráci v oblastech vojenského výcviku a obranného průmyslu. Třebaže konkrétní obsah vojenských smluv zůstává nezveřejněn, je zřejmé, že jejich součástí jsou protokoly, jež předpokládají mj. výměny důstojníků, návštěvy vojenských delegací, společný přístup k výcvikovému areálu a vojenská cvičení na moři a ve vzduchu, kooperaci v oblastech boje proti terorismu, hraniční a státní bezpečnosti, ale i řada tajných protokolů.³⁾

Význam těchto ujednání se zdá být pro region nezanedbatelný: poprvé v dějinách se stává spojencem Izraele muslimská země, s jejíž pomocí se buduje „nejmocnější vojenské partnerství na Středním východě“.⁴⁾ Rovnováha moci se definitivně přiklání na stranu Ankary a Jeruzaléma, uvažuje se dokonce o revoluci na geopolitické mapě regionu. Samozřejmě, reakce sousedů neoplývá nadšením: zatímco se v Íránu mluví o „velice nebezpečné hře“⁵⁾, sjezd arabských zemí v září 1998 vyzval Turecko ke zrušení vojenského partnerství s Izraelem „vzhledem k hrozbě pro bezpečnost arabských států“.⁶⁾

Historické předpoklady

Dějiny „srdečných vztahů“ Turků a Židů však nezačaly v devadesátých letech 20. století, svými kořeny sahají až do středověku; spolu s upadající Byzancí Seldžucký sultanát, resp. Osmanská říše, „zdedil“

značnou židovskou komunitu. V r. 1492 sultán Beyazid II. dovolil desetitisícům židovským vyhnančů z Pyrenejí usídlit se na tureckém území.⁷⁾ Posléze dochází k několika vlnám židovského přistěhovalectví z evropských zemí; v tureckém sultanátu vládne relativní náboženská a etnická tolerance, *antijudaismus* – na rozdíl od středověké Evropy – takřka neexistuje. Vláda v Istanbulu, zajatá přílivu Židů, kteří spolu s Řeky a Armény tvořili jádro rodící se osmanské buržoazie, příznivě akceptovala židovské přistěhovalectví do Palestiny na sklonku 19. a 20. století. Neutrální Turecko poskytl Židům pronásledovaným nacisty útočiště. První izraelský premiér David Ben-Gurion a řada významných židovských státníků studovala v Turecku, což napomohlo vytvoření příznivého klimatu ve vztazích mezi elitami obou zemí.⁸⁾ Navíc Turecko jako první muslimská země uznalo v r. 1948 židovský stát.

Nicméně dobré historické zkušenosti nejsou rozhodujícím důvodem pro navázání těsných politických, vojenských a hospodářských styků, i když jsou pro ně důležitým předpokladem. Jelikož úplná analýza stavu a priorit izraelsko-tureckého strategického partnerství je bez ohledu na gordický uzel středověkých vztahů nemožná, vytyčme si základní problémy regionálních vztahů. Zatímco vztahy Izraele s arabskými zeměmi a Íránem byly mnohdy předmětem analýzy a jsou dobře známé, vztahy Turecka s jižními sousedy si zaslouží zvláštní pozornost.

Ačkoliv turecká představa o „zákeřných Arabech“ je charakteristickým rysem spíše středověkého tureckého folklóru, k počátkům vzniku klasického turecko-arabského

antagonismu dochází teprve na sklonku 19. a 20. století. Bylo to podmíněno zrodem moderního nacionalismu u obou národů: sebeuvědomění na zásadě náboženské příslušnosti, jež po staletí sjednocovala obě etnika, uvolnilo místo etnicky pocíťovanému sebeuvědomění. Zatímco panarabská nacionalistická dogmata nahlížela na Turecko jako uzurpátora svaté moci arabských chálífů a okupanta, pod jehož jařmem kdysi mohutné arabské země téměř půltisíciletí „dřímaly“, Turci vyčítali Arabům „ránu do zad“ muslimské metropoli ve spojení s Dohodou za první světové války.

Od meziválečného období se datuje konfrontace dvou protikladných koncepcí nacionalismu: progresivistického prozápadního ryze sekulárního *kemalismu* a po zlatých časech arabského středověku toužícího *panarabismu*, jež v typickém mystifikujícím světle vnímal islám coby neoddtělitelnou součást identity arabského obyvatele.

Rozdílnost státní ideologií se do jisté míry projevila v diametrálně odlišné akceptaci okolností souvisejících se vznikem Izraele v r. 1948. Zatímco arabská inteligence vcelku optimisticky spatřovala v aktuálním vývoji historickou šanci dosáhnout sjednocení fragmentovaného arabského světa pod praporem společné ideje svaté války, Ankara uznáním židovské státnosti prokázala „evropskost“ Turecka a snahu distancovat se od „regresivních“ arabských režimů. Je očividné, že tento krok tureckého vedení patrně přispěl k včasné „záchraně“ Turecka: ke vstupu Sověty ohrožené země do NATO (1952).⁹⁾ „Na oplátku“ arabské státy téměř bezvýhradně podpořily Řeky během kyperské krize (1974). Navíc Turecko a většina arabských zemí za studené války de facto stály na opačných stranách fronty.

Konfliktní sousedství

Klíčové pro pochopení regionální problematiky jsou vztahy Turecka se Sýrií, Íránem a Íránem.

V roce 1938, kdy Sýrie byla francouzským mandátním územím, Paříž exkluzivně poskytla severozápadní oblasti Alexandretta (turecky: Hatay) nezávislost jako preludium k referendu, v němž se obyvatelé – jak se očekávalo – vyslovili pro přičlenění k Turecku. V r. 1939 Ankara tuto oblast anektovala. „Velkorysost“ Francie byla zdůvodňována nutností zabezpečit neutralitu Turecka v propukající válce s Německem. Brzy poté začala Sýrie (1941) požadovat návrat oblasti pod svou jurisdikci. Tyto požadavky uplatňuje dodnes a podporuje ji v tom řada arabských států.¹⁰⁾ Studenovělečná animozita proamerického Turecka a Sýrie vyvrcholila v r. 1957, kdy Ankara znepokojená hrozbou „sovětizace“ Sýrie mobilizovala svá vojska na jižních hranicích. V moderních dějinách však dva problémy turecko-sýrských vztahů zastíňovaly všechny ostatní: voda a terorismus. Turecko totiž buduje zavlažovací systémy a vodní elektrárny na toku řek Eufrat (a Tigris), což se podle ná-

zoru Damašku negativně odráží v kvalitě a objemech vody tekoucí do Sýrie. Turci naopak tvrdí, že ve snaze docílit „vstřícnosti“ Ankary ve „věci vody“ zesnulý prezident Háfiz Ásad v průběhu takřka dvaceti let všestranně podněcoval kurdský separatismus: na syrském území se prováděl výcvik a vyzbrojování kurdských bojůvek, jež po útocích do tureckého vnitrozemí měly v Sýrii zabezpečené útočiště.¹¹⁾

I když k propuknutí tureckých obav z nebezpečí hrozícího z Iráku dochází teprve po r. 1958 – roce svržení prozápadní irácké monarchie a nastolení nacionalistické diktatury A. Kásima, která znamenala definitivní zánik Bagdádského paktu – napětí mezi oběma zeměmi existovalo mj. vzhledem k tureckému zájmu o osudy pětisetisícové turkmenské menšiny na severu Iráku. Tyto oblasti bohaté na ropu (Mosul a Kerkük) považovali Turci počátkem dvacátých let 20. století za součást rodící se Turecké republiky, avšak jejich záměry ztroskotaly na plánech Velké Británie. Nervozita Bagdádu byla oživena za tureckých útoků na tábory PKK (počátkem 90. let), dislokované v těchto oblastech. Značné znepokojení Ankary z iráckého expanzionismu bylo potvrzeno „kuvajtským tažením“; mj. se ukázalo, že irácký arzenál nekonvenčních zbraní (tedy v neposlední řadě i biologických a chemických zbraní) je pravděpodobně o něco podstatnější, než se původně předpokládalo. Navíc přímou podporou spojenců se Turecko definitivně zařadilo na listinu čelných nepřátel Bagdádu.

Historie turecko-iránských ideologických rozepří navazuje na sunnitsko-šíitské války 15.–16. století a jejich moderní éra začíná po vítězství islámské revoluce v Íránu (1979). Je evidentní, že ideologicky polární Turecko a Írán se navzájem pokládají za „špatný vzor“ pro ostatní země regionu, zejména muslimské republiky bývalého SSSR. Zatímco vnitropolitická destabilizace Turecka důsledným podněcováním PKK a islámských fundamentalistů se pro Teherán zdá být prioritním úkolem, obavy Íránců budí aktivity Ankary v turkicím jižním Ázerbájdžánu na severozápadě Íránu. Turecko rovněž značně znepokojuje informace, že Írán od vynálezu vlastní nukleární zbraně dělí pouhé desetiletí.¹²⁾

Aktuální stav izraelsko-tureckého partnerství

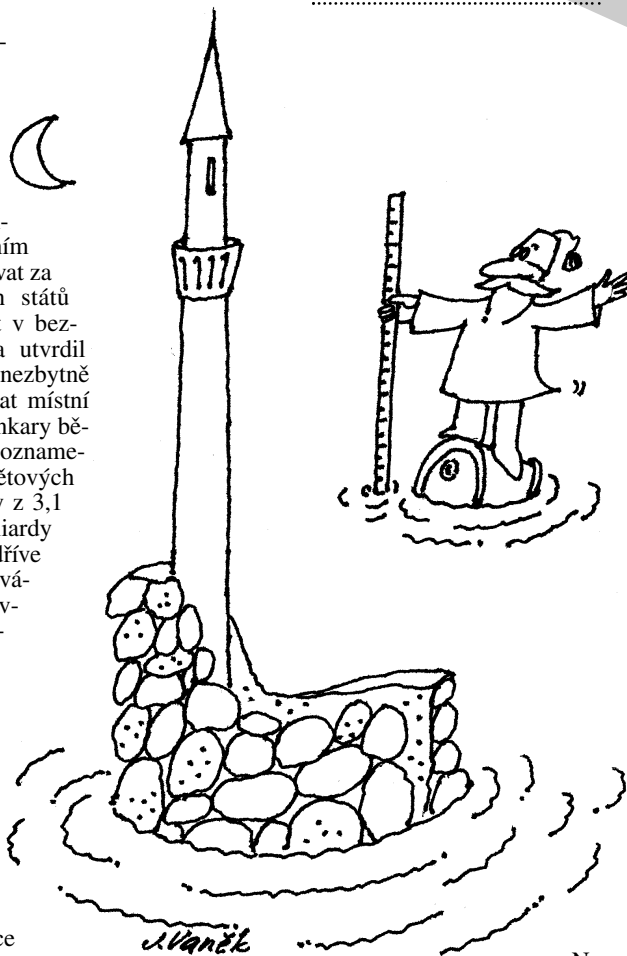
Zmíněná fakta objasňují tureckou vizi Středního východu jako arény potenciální hrozby, nikoliv potenciálních zisků. Bere-li v úvahu permanentní ochotu Izraele navázat těsnější kontakty s Ankarou, vystává otázka, proč k uzavření turecko-izraelského strategického partnerství dochází teprve v 90. letech.¹³⁾

Odpověď lze najít ve vývoji turecké zahraničněpolitické doktríny. Ačkoliv Atatürkův izolacionismus vzal za své po vstupu země do NATO, politika Ankary vykazovala kontinuální pasivitu v průběhu celé studené války. Aktivitu do vnější politiky vná-

ší Turgut Özal, jehož přesvědčení o nutnosti povýšit úlohu Turecka na postblokové mezinárodní scéně mj. přimělo zemi k bezvýhradné podpoře spojenců za války v Zálivu. Počátkem 90. let je stále jasnější, že napadení Turecka kterýmkoli jižním sousedem na Středním východě nebude NATO považovat za napadení ostatních členských států Aliance. Tento revoluční obrat v bezpečnostním postavení Turecka utvrdil Turky v přesvědčení, že musejí nezbytně spoléhat na vlastní síly a hledat místní spojence.¹⁴⁾ Vojenské výdaje Ankary během let 1985–1995, jež byla poznamenána celkovým poklesem světových výdajů na obranu, se vyšplhaly z 3,1 miliardy USD ročně na 6,6 miliardy USD.¹⁵⁾ Ústup Turecka od dříve uplatňované politiky „trojí vyváženosti“, jež předpokládala rovnoměrnost ve vztazích s nejmocnějšími zeměmi regionu – Izraelem, Egyptem a Íránem, byl dokumentován podepsáním deklarace o strategické spolupráci s Izraelem v r. 1993. Uzavření smlouvy o kooperaci v oblasti obrany mezi Sýrií a Řeckem v roce 1995 sehrálo úlohu katalyzátoru turecko-izraelského strategického partnerství v roce 1996.

Záměry Jeruzaléma a Ankary na Středním východě se v převážné míře shodují: obě země jsou prozápadní proamerické sekulární mocnosti, jejichž vojenství a ekonomiky patří mezi nejsilnější v regionu. Přes oficiální odmítání Ankary a Jeruzaléma je nepochybné, že v zájmu obou zemí je zadržování Sýrie, Iráku a Íránu, jakož i boj proti radikálnímu islamismu a terorismu.

Snaha Ankary investovat do r. 2030 150 miliard USD do komplexní modernizace armády souvisí mj. s absencí národního programu strategického plánování; Turecko se po několik desetiletí nacházelo pod raketovým deštěm NATO. Jelikož Washington – největší dodavatel zbraní Ankaře – nezřídka podmiňuje vojenské zakázky stavem lidských práv v Turecku, je pro Ankaru přístup k vyspělým izraelským technologiím žádoucí alternativou.¹⁶⁾ Aktuální kontrakty počítají s pomocí izraelského vojenského průmyslu při modernizaci 54 tureckých letadel F-4E za 640 mil. USD a 48 F-5 za 60 mil. USD. Turecko je životně zainteresováno na budování vlastních raketových technologií; v současné době probíhají jednání o koprodukcii izraelských raket vzduch-země Popeye 1, resp. Popeye 2. Zakázka na 50 raket Popeye 2 byla ohodnocena na 150 mil. USD. Izrael tudíž usiluje o získání koncesí na modernizaci tureckých tanků M-60, prodej tanků Merkava, resp. instalaci systému včasného varování Phalcon za 800 mil. USD.¹⁷⁾

Alanek

Na základě dohod z r. 1996 jsou izraelští piloti oprávněni čtyřikrát ročně provádět cvičení ve vzdušném prostoru Turecka.¹⁸⁾ Pravidelně probíhají společná námořní a vzdušná cvičení ve východním Středomoří. Smlouva o kooperaci v oblasti státní bezpečnosti, uzavřená v r. 1994, mimojiné předpokládá vzájemnou výměnu informací ohledně aktivit teroristických uskupení namířených proti Turecku a Izraeli, tedy zejména PKK a islámských fundamentalistů.¹⁹⁾ Navíc Izrael, jenž údajně nainstaloval na jižních hranicích Turecka supermoderní monitorovací systémy, pravidelně informuje Ankaru o manévrech syrské, resp. iránské armády.²⁰⁾ Ankara též počítá s podporou mocné židovské lobby, obzvláště v USA.

Ačkoliv ve zmíněných turecko-izraelských dohodách údajně chybí zmínka o vzájemné obraně, tuto možnost nelze zcela vyloučit.²¹⁾ To vnáší značný zmatek do strategických kalkulací Damašku a Teheránu. Izraelsko-turecké vojenské partnerství patrně oslabuje geopolitické postavení Sýrie; hrozba ozbrojeného konfliktu na dvou frontách nutí Damašek provádět nanejvýš opatrnou politiku a zřící se plánu na vojenské řešení konfliktu.²²⁾ O následcích lze mluvit již dnes: zatímco v Jeruzalému očekávají „realističtější“ pozici Sýrie ve věci Golanských výšin a jižního Libanonu, turecká diplomacie již oslavila první vítězství. Po hrozbě vojenské invaze na podzim

1998 totiž došlo k náhlému „vystřízlivění“ Damašku. H. Ásad vyhostil předáka PKK Abdullaha Öcalana ze země a v podepsaných Adanských dohodách souhlasil s takřka všemi tureckými požadavky na zastavení podpory poskytované kurdským separatistům.²³⁾ Tudíž rezignace kyperských Řeků na instalaci ruských raketových systémů S-300 se zřejmě dá vysvětlit aktuálním vývojem v izraelsko-tureckých vztazích.

Zatímco podíl tureckého exportu do arabských zemí klesl během let 1982 až 1997 ze 45 procent na 11 procent, dynamika turecko-izraelských hospodářských vztahů vykazuje záviděníhodný růst: během let 1984–1997 vzrostl turecký export do Izraele třináctkrát – z původních 30 mil. USD na 390 mil. USD. Obchodní bilance stoupla sedmkrát – z 90 mil. USD na 620 mil. USD. Během necelé deseti let se Izrael z třináctého největšího importéra tureckého zboží v regionu Severní Afriky a Blízkého východu stal prvním; v r. 1998 objem tureckého vývozu do Izraele překročil 230 mil. USD. V r. 2000 se očekávala obchodní bilance ve výši 1 miliardy USD, počátkem 21. století dvojnásobek této částky.²⁴⁾

Perspektivy

Dlouhodobý úspěch turecko-izraelské strategie bude do značné míry ovlivněn stupněm odhodlanosti odpůrců konsolidovat adekvátní protiosu, zejména arabskou. Nicméně aktuální stav věcí nasvědčuje tomu, že arabská jednota není v dnešní době reálná.

Odmítavý postoj vůči turecko-izraelskému partnerství ze strany nejmocnější arabské země – **Egypta** – je podmíněn snahou prostřednictvím veřejné podpory Sýrie potvrdit tezi o Egyptu jako vůdčí síle arabského světa. Přes veškerou rétoriku je relativní oslabení odvěkého konkurenta Damašku v zájmu Káhiry, neboť vynáší Egypt do exkluzivního postavení lídra arabských zemí. Proamerický Egypt není zainteresován na konfrontaci s Izraelem, s nímž má více než dvacet let regulované vztahy, s Tureckem navíc sdílí společné obavy ze šíření islámského fundamentalismu.²⁵⁾ Otázkou však zůstává, bude-li Káhira ochotna nečinně přihlížet případnému napadení Sýrie.

Další z arabských mocností – **Irák** – je podstatně oslaben válkou v Zálivu a mezinárodními sankcemi, jež mu znesnadňují provádět aktivní politiku v regionu. Kuvajť, SAE a malé arabské země Perského zálivu považují izraelsko-turecké partnerství za element americké přítomnosti v regionu, jež má napomáhat redukci výsadního postavení obávaných zemí – Iráku a Íránu. Jordánsko, které považuje syrskou dominanci za ohrožení vlastních zájmů, je nakloněno turecko-izraelské ose. Navíc se Ammán snaží o zmírnění protitureckých stanovisek v Lize arabských států, ba je ochoten spolupracovat s Tureckem ve vojenské oblasti.²⁶⁾ Ani Saúdská Arábie nemá zájem o konfrontaci s oběma státy.

Vztahy Íránu s arabskými zeměmi tudíž nejsou tak bezmračné, jak se může na první pohled zdát. Ačkoliv arabsko-perské vztahy nikdy nevynikaly srdečností, k prudkému růstu protiarabských vášní došlo v Íránu za krvavé irácko-iránské války (1980–1988). Zesílení arabského světa není v zájmu Íránu.

Mnohem perspektivnější je posílení již vytýčené osy Athény–Nikósie–Damašek–Teherán–Jerevan–Moskva, jež by však byla – ve své politické podobě – jednoznačně protiturecká a zřejmě by neredukovala ochotu Izraele spolupracovat s Ankarou; pro Turecko by pak znamenala dokumentaci nynějších poměrů. Nicméně budou-li tyto země ochotny přistoupit k vytvoření reálného vojenského partnerství, dojde k patrnému oslabení geopolitického postavení Ankary a jistému ostouzení Jeruzaléma. Určitý pohyb tímto směrem je očividný již od poloviny 90. let. Vzrůstající stupeň rusko-syrské vojenské spolupráce, prohlubující se strategické partnerství Moskvy a Teheránu v oblasti nukleárních a raketových technologií, a stejně tak i utváření jednotné iránsko-řecko-syrské strategie nasvědčuje tomu, že aktivní formování mocenské protiváhy Ankary a Jeruzaléma je skutečností.²⁷⁾

Přes veškeré snahy zdůraznit vlastní objektivní neutralitu, odpovídá izraelsko-turecké partnerství americké strategii na Středním východě. Svědčí o tom i účast armády Spojených států na společných izraelsko-turecko-amerických vojenských cvičeních ve východním Středomoří v lednu 1998, 1999 a 2001.²⁸⁾ Avšak klíčem k „amerikanizaci“ regionu by bylo – jako v případě Egypta a Jordánska – nalezení mírového řešení zejména izraelsko-syrských sporů. Zmíněný scénář by zřejmě přispěl k redukci zvláštního postavení Turecka v politice Washingtonu na Blízkém východě, ale i izraelského entuziasmu v partnerství s Ankarou. V Ankaře navíc panuje znepokojení, že eventuální dosažení kompromisu mezi Damaškem a Jeruzalémem umožní Sýrii konsolidovat vojska na tureckých hranicích. Únorové vítězství předsedy pravicové strany Likud Ariela Šarona v izraelských premiérských volbách však značně oddálilo naděje na brzký úspěch arabsko-izraelského dialogu. V této souvislosti je nanejvýš příznačné, že sotva deset dnů po změně vlády v Izraeli navštívil tureckou metropoli šéf izraelského generálního štábu Šaul Mofaz a setkal se se svým tureckým protějškem Hüseyinem Kivrikoglu a dalšími vysoce postavenými vojenskými činiteli republiky. Koncem února navštívil Izrael velitel tureckého vojenského letectva Ergin Celasin.²⁹⁾ V krátkodobé perspektivě lze tedy hovořit o dalším posílení turecko-izraelských vztahů.

Střední Asie a jižní Kavkaz jsou nové a velice slibné horizonty pro turecko-izraelskou spolupráci: v zájmu Jeruzaléma je podporovat Turecko, tedy i turecký model sekulární státnosti v turkických republikách bývalého SSSR, což by eliminovalo hrozbu islamismu a neutralizovalo Írán. Přístup na

regionální trhy, jakož i obnovení „hedvábné cesty“ skrývá v sobě obrovský potenciál pro izraelské hospodářství. Osvojení energetických zdrojů Kaspiku by tudíž mj. redukovalo dominantní postavení zemí Perského zálivu na světových trzích ropy a plynu.

Bez ohledu na protesty se izraelsko-turecké partnerství bude zřejmě i nadále vyvíjet, neboť zisky zatím převažují nad ztrátami. Lze říci, že pokud se obě země budou „cítit nesourodě s kontinentem a jeho volbou“, zůstane tento jev na geopolitické mapě Středního východu – v té či oné podobě – aktuální.³⁰⁾

¹⁾ Leitmann-Santa Cruz, J., Erdem, C., Turkey: Benefiting from David's Army: Turkish-Israeli Defence Cooperation, in: International Relations Journal, zima 1997.

²⁾ Konkrétně byly podepsány smlouvy o volném obchodu, o prevenci dvojího zdanění, o protekci a podpoře investic, o spolupráci v oblasti ekonomiky, vědy a techniky i 16 menších hospodářských ujednání. Viz např. Turkish Ministry of Foreign Affairs, „Turkish-Israeli Relations“, listopad 1997.

³⁾ Eisenstadt, M., Turkish-Israeli Military Cooperation: An Assessment, in: Policywatch, 24. 7. 1997.

⁴⁾ Kinzer, S.: Israel and Turkey: A Mideast Friendship, in: The New York Times, 13. 4. 1997.

⁵⁾ Foreign Relations between Israel and the Islamic NIS, in: Caucasus and Central Asia Analyst, 6. 8. 1999.

⁶⁾ FBIS-NES-98-260, 17. 9. 1998.

⁷⁾ Mcanaily, M.: Jewish History in Anatolia, Turkish Daily News Report, 1. 12. 1997.

⁸⁾ Viz poznámka ¹⁾.

⁹⁾ Viz poznámka ¹⁾.

¹⁰⁾ Pohraniční úřady Saúdské Arábie např. nepovolují poutníkům z turecké provincie Hatay vstup na území království, neboť považují jejich doklady za „neplatné“.

¹¹⁾ Viz např. práci jednoho z nejlepších odborníků na Střední východ Alana Makovského: Turkish-Israeli Cooperation, the Peace Process, and the Region, in: Policywatch, 26. 4. 1996.

¹²⁾ Viz Makovsky, A.: Turkish-Iranian Tension: A New Regional Flashpoint? In: Policywatch, 9. 8. 1999.

¹³⁾ Inbar, E.: The Turkish-Israeli-Syrian Triangle, in: Policywatch, 15. 4. 2000.

¹⁴⁾ Huntington, S.: The Clash of Civilisations and the Remarking World Order, New York 1996, s. 148; viz také Aykan, M. B.: Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold Era: 1989–1995, in: Middle East Journal, vol. 50, no. 3, léto 1996.

¹⁵⁾ A to i vzhledem k ozbrojené vzpouře tureckých Kurdů, která propukla na jihovýchodě země v r. 1984.

¹⁶⁾ Slovy ministra zahraničí Turecké republiky Ismaila Cema: „Nejdůležitější element [izraelsko-turecké] spolupráce je naše kooperace v oblasti vojenského průmyslu.“ Viz Aronson, G.: The Demise of the „New Middle East“, in: Review and Analysis, podzim 1998.

Šestý Pražský model OSN

Stalo se již tradicí, že se s příchodem jara koná v Praze zasedání Modelu OSN. A letos jeho zahájení připadlo přesně na stejný den jako loni – na 5. dubna. Konalo se v Mičovně Pražského hradu. Zahájení se osobně zúčastnil prezident republiky. Přítomen byl a krátký projev pronesl ředitel Informačního centra OSN v Praze Andreas Nicklisch. K významu OSN a jejím nesnadným úkolům ve světě pak promluvil Alexandr Slabý, vrchní ředitel Ministerstva zahraničních věcí ČR. V předsednictvu zasedl též Pavel Bém, starosta Prahy 6, který – spolu s pražským primátorem – převzal záštitu nad letošním modelem.

¹⁷⁾ O turecko-izraelských vojenských vztazích viz mj.: Demir, A., Turkey, Israel Launch Secret Talks, Turkish Daily News Report, 9. 12. 1997; Birand, A., Türkiye, Israil Silah Pazarına Daldı, in: Sabah, 27. 5. 1997 (v tureckém jazyce); Jane's Defense Weekly, 10. 3. 1999 (The Phantom Alliance).

¹⁸⁾ Existuje obecné přesvědčení, že tato cvičení „umožní Izraelitům získat zkušenosti z letů nad horským terénem“, což je zkušenost, která je pro případné mise nad územím Íránu nezbytná. Viz poznámka ¹⁶⁾.

¹⁹⁾ Viz Olson, R., Israel and Turkey vs. the PKK, in: Middle East International, 21. 2. 1997.

²⁰⁾ Viz poznámka ³⁾.

²¹⁾ Makovsky, A., Israeli-Turkish Cooperation: Full Steam Ahead, in: Policywatch, 6. 1. 1998.

²²⁾ Kupříkladu Uri Or, izraelský generál ve výslužbě a jeden z bývalých ministrů obrany (joint-minister) v Peresově vládě naznačil, že „i když se Turecko nikdy nezúčastnilo války na naší straně, je pro Izrael pozitivním faktorem, že Sýrie má na svých severních hranicích nepřítel. (Sedmnáctimilionová – pozn. E. S.) Sýrie nikdy nezaútočí na (pětašedesátimilionové) Turecko, avšak nemůže vyloučit opak.“ Viz Gresh. A.: Turkish-Israeli-Syrian Relationship and their Impact on the Middle East, in: Middle East Institute, vol. 15, no. 2, jaro 1998.

²³⁾ Viz např. Makovsky, A.: Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph? In: Middle East Insight, únor 1999.

²⁴⁾ Je též zajímavé, že se od poloviny 90. let z Turecka stal oblíbený cíl turistických návštěv Izraelců. Ročně turecká letoviska navštíví přibližně 250–350 tisíc Izraelců; paradoxně, odpoučinek v Turecku přijde Izraelce laciněji než v Eilat. Viz např. pozn. ²²⁾; O dynamice turecko-izraelských, resp. turecko-arabských hospodářských vztahů viz IMF, Direction of Trade Statistics Yearbook (Israeli-Turkish Economic Relations, etc.).

²⁵⁾ Viz pozn. ¹¹⁾, pozn. ²¹⁾.

²⁶⁾ Makovsky, A., The New Activism in Turkish Foreign Policy, in: SAIS Review, zima-jaro 1999.

²⁷⁾ Viz mj. Kaminaris, S.: Greece and the Middle East, in: Middle East Review of International Affairs, vol. 3:2, červen 1999; Greece, Armenia and Iran Sign Cooperation Memorandum, Embassy of Greece (in the US) Press Office, červen 1999; Greece Announces Pending Defence Pact with Iran and Armenia, Stratfor Report, 1. 7. 1999; Nordin, J. P., Who Encircles Whom: Israeli-Turkish Flanking of Syria Warms Relations between Greece and Iran, in: Washington Report on Middle East Affairs, březen 2000; Alert, R.: Egypt Joins Greece to Counter Israeli-Turkish Bloc-At Russian Prompting? Global Intelligence Update Report, 25. 11. 1998; Freedman, R., Russian-Iranian Relations in the 90s, in: Middle East Review of International Affairs, vol. 4., no. 2, červen 2000.

²⁸⁾ Sobelman, D.: A Threatened Alliance with Turkey, Ha'aretz, 14. 2. 2001; Al-Ahram Weekly, 16. – 22. 12. 1999.

²⁹⁾ Cumhuriyet, 9. 2. 2001 (v tureckém jazyce).

³⁰⁾ Robins, Ph., Turkey and the Middle East, London 1991, s. 82.

Míčovna byla rovněž dějištěm plenárního zasedání Valného shromáždění a vyslechla úvodní projevy vedoucích delegací jednotlivých členských států OSN. Pravda, nebylo jich ke dvěma stovkám jako ve skutečnosti, nýbrž jen přes padesát, ale i tak delegáti poukázali na dlouhou řadu problémů světa a lidstva. Těchto starostí a přímo bolestí však neubývá. Spíše naopak, a to ani v „civilizované“ Evropě; jen se poněkud přesouvají: z mezistátní roviny na vnitrostátní, i když vnější vměšování nepřestává. A je známou skutečností, že do blízkých a příbuzných se „řeže“ ještě lépe než do „cizích“. Je to snad „lidské“? Již Karel Čapek kritizoval snahu omlouvat různé darebácké skutky tvrzením, že jsou údajně „lidské“, a pozastavoval se nad tím, že slušné chování by tak mělo snad být „nelidské“. K té skutečné lidskosti máme tedy ještě hodně daleko.

Další jednání pak probíhala v hotelu Praha v obdobném rozsahu jako loni. Zasedaly: první a třetí výbor VS OSN, Rada bezpečnosti, Hospodářská a sociální rada a Komise pro globální řízení. První výbor – pro odzbrojení a mezinárodní bezpečnost – projednával značně spornou Smlouvu o protiraketové bezpečnosti, humanitární dopady zaminovaných oblastí, nelegální obchod se zbraněmi a mezinárodní terorismus, který dosáhl celosvětových propojení zneužíváním nejmodernější informační techniky při naprosto bezohledných metodách jednání s postiženými.

Ani třetí výbor neměl radostnější agendu. Bod o ochraně kulturního dědictví se zaměřil hlavně na nelegitimní obchod s památkami a nemohl přejít ideologicky motivované ničení Buddhových soch v Afghánistánu. Bod týkající se odstranění chudoby rovněž nenabídl optimističtější obraz: Přes určitý pokrok je situace zejména v rozvojovém světě zcela jiná než uspokojivá. A co říci k otázce dětských armád (a dětských sebevražedných útočníků), která byla dalším bodem pořadu jednání?! Na dovršení: i tento výbor, který by se měl zabývat humanitárním, kulturním a sociálním rozvojem lidstva, měl na pořadu rovněž minová pole – jejich humanitární dopady. Všechny negativní důsledky politických a dalších problémů postihují především ty nejchudší, kteří se nemohou bránit, a tak není divu, že zmírňování, natož odstranění, chudoby je tak složité a dlouhodobé.

Hospodářská a sociální rada projednávala pomoc při humanitárních katastrofách, ale též zlepšení kontroly finančních toků do humanitárních a rozvojových projektů, neboť neprojevuje se jen „únava z pomoci“, nýbrž nemalé sumy se rovněž „vypařují“ jnam, než byly určeny. K dalším bodům patřilo vytvoření příslušné legislativy, pomoc rozvojovým zemím při zavádění informační techniky, ale bohužel též informační kriminalita – vše, čeho lze zneužít, bývá zneužíváno. U rupy se delegáti zabývali jejími cenami, možnostmi předcházet ropným krizím, ale opět se museli věnovat i ekologicky škodlivým emisím.

Rada bezpečnosti měla na programu „trvalku“ – situaci na Blízkém východě, u níž naděje na pokrok opět pohasly. Dále pak kontrolní misi v Íráku a tragické události v Makedonii, kam se přemístily bratrovražedné boje z Bosny a Kosova.

Smysl a cíle Modelu vyjádřil koncizně letáček, který obdrželi účastníci: „Je simulací práce OSN. Umožňuje studentům středních škol vžít se do rolí delegátů jednotlivých členských států OSN a netradiční formou – prostřednictvím aktivní participace každého studenta – získat znalosti a dovednosti. Studenti se prostřednictvím vyjednávání a diplomacie snaží hledat řešení politických a bezpečnostních otázek, otázek lidských práv, hospodářství, životního prostředí a dalších. Delegáti tak rozvíjejí schopnosti kritického, tvůrčího a produktivního myšlení, učí se vyjednávat a komunikovat a nalézat kompromis, bez kterého by porozumění nebylo možné. Program jim umožňuje vcítit se do myšlení lidí z různých zemí a kultur, lidí s různými názory a učí je řešit problémy pomocí vzájemného pochopení, tolerance a spolupráce.“

Netřeba zdůrazňovat, že splnit uvedené úkoly v diplomacii nebylo snadné, zejména při zasedáních se širší účastí (jako výbory a Hospodářská a sociální rada). U Rady bezpečnosti bylo jednání a udržování disciplíny snažší. Přece jen ale bude ještě nějakou dobu trvat, než Model bude skutečně simulací, tedy „natvrdo OSN“. Ale to, co jsem viděl a slyšel při jednáních i v rozhovorech, mne uspokojilo. Zejména skutečný zájem o často podceňovanou „politiku“.

JINDŘICH KOVÁŘ,
člen výkonného výboru
Českého sdružení pro Spojené národy

Islám, dialog a občanská společnost

Khatami, Mohammad: Islam, Dialogue and Civil Society, Canberra: The Australian National University, Centre for Arab and Islamic Studies, 2000, s. 114.

V minulém čísle Mezinárodní politiky připomenul Eduard Gombár (4/2001) koncepci „dialogu mezi civilizacemi“ současného prezidenta Islámské republiky Írán. Ta je obsahem publikace, která asi nebude v nejbližší době českému čtenáři lehce dostupná. Přitom se jedná o text, jenž kromě svého politického významu je pozoruhodný zejména jako výzva k dialogu mezi Západem a Východem.

Jen zdánlivě však jde o jedno z mnoha úsilí, o něž se v posledních letech snažili různí náboženští a političtí činitelé, považovaní ve svých zemích za nesporné autority. V Íránu, ale i v Indii, Číně, Japonsku a v řadě dalších asijských a afrických zemí, se vyrovnávali místní intelektuálové již po desetiletí s problémem westernizace, nebo jak autor recenzovaného textu – podle íránského spisovatele Džalála Ale Ahmada – říká *west-toxikace*, a v nejběžnější poloze s dichotomií *Západ – Východ*, nejméně již od konce předminulého století.

V nedávno připomenuté studii Johanna Huizingy *Východ a Západ jako kulturně-historické protiklady* (in Havelka-Cabada: *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, Plzeň: Západočeská univerzita 2000, ss. 6–20, výňatek z knihy *Wenn die Waffen Schweigen*, 1945) je tento nepřímý dialog uváděn v celém jeho historickém vývoji. Huizinga shrnul ve své práci v jeho době aktuální diskuse o uzavřených a otevřených společnostech, a ačkoli jsme se dnes vrátili v mezinárodněpolitických komentářích k podstatně jednodušší terminologii (nezřídka útočnější a difamační), je téma vztahu *Východu a Západu* stále různým způsobem přítomné (viz např. pravidelně v českém tisku publikované politologické a historizující úvahy Romana Jocha).

Nicméně, problém westernizace je problémem nejen současných íránských politiků. Celou jednu kapitolu mu věnoval ve své práci *Mission for my Country* (Londýn: Hutchinson 1960) dnes zavrhzený Mohammad Rezá Šáh Pahlaví a také pro jeho dynastické předchůdce, příslušníky quadžárské dynastie, bylo otázkou, jak se vyrovnat s tradicemi íránské společnosti a její někdy až příliš rychlou modernizací.

Mohammad Chátamí je však nejenom politik, ale i náboženský myslitel, a jeho text je důkazem tvořivého a hluboce náboženského přístupu. Pro ty, kteří jsou vychováni *západní* žurnalistikou a masmediální diabolizací politických systémů nebo osobností v islámských zemích Asie a Afriky, je tento pohled do myšlení íránského prezidenta překvapující.

Práce postrádá neurvalou rétoriku současné *západní* politiky, západoevropské země nebo Spojené státy americké jsou na místech nejexaltovanějších nazývány *dědici kolonialismu*, nenajdeme zde slova o nepřátelství mezi lidmi, ale naopak, zřejmě je kladení otázek po možnosti interkulturního dialogu. Autora nezajímá *střet civilizací* nebo *válka kultur* jako jeho evropské nebo severoamerické paralelní diskutanty, ale ptá se, zda je dialog možný, anebo zda bariéry mezi náboženstvími a civilizacemi jsou již nepřekonatelné.

Celá práce je souborem jedenácti víceméně samostatných statí, z nichž nejméně dvě již byly dříve publikovány (*The Islamic World and Modern Challenge*, na 8. summitu Organizace islámské konference v Teheránu, 1997, a *Dialogue between East and West* na EU Institutu ve Florencii, 1999). Také ostatní názvy jednotlivých kapitol odpovídají jednomu tématu, které je však různě interpretováno (např. *Dialog mezi civilizacemi a světem islámu*, *Dialog a nové milénium*, *Rozum a náboženství*, *Zkoumání informačního světa*, *Tradice, modernost a rozvoj*, *Svoboda a rozvoj* aj.).

Základní odpovědi na otázky, jež autor pokládá, je demonstrativně sdělované pře-

svědčení, že dialog je možný i za předpokladu, že oba rozdílné světy, *Západ* a *Východ*, si uchovají svou identitu, přestože bude docházet k jejich sblížení. Kiplingovo *Západ je Západ* a *Východ je Východ* je jen zdánlivě známou a opakovanou ozvěnou.

Chátamí jako by neopouštěl manichejské zdůrazňování vztahu dvou subjektů, ale světové dějiny vidí jako soubor interaktivit a rozhovorů, při nichž se obě strany snaží vzájemně si porozumět. Jestliže je jeho koncept *Západ* geograficky totožný s Evropou a USA, je jeho *Východ* světem podstatně větším a různorodějším. Představuje nám ho zejména v závěrečné politické a ideologické kapitole *Naše revoluce a budoucnost islámu* (s. 94–113) a hájí jeho právo zaujímat autonomní postoje na různých úrovních zmíněného dialogu.

V této části své knihy je autor již mnohem konkrétnější, když kritizuje *západní* individualismus a z něho odvozené pojetí lidských práv, svobody a humanity. Také témata dialogu a občanské společnosti mají být, podle něho, viděna nikoli jen normalizovanou optikou. Upozorňuje, že civilizace a kultury měly různé zdroje a ani jejich *moderní* interpreti nemohou zabránit nejen multikausalitě nových příležitostí, ale ani multikulturalitě současného světa.

Chátamí chápe pojem *civilizace* podobně, jako se v Německu rozumí pojmu *kultura*, což je snad *ovlivněno* jeho působením na Ústavu islámských studií v Hamburku v letech sedmdesátých. Podobně jako řada jiných muslimů, ale i jiných *východních* politiků různých konfesí a světových názorů, vidí *Západ* jako v permanentní krizi se nacházející entitu, které tyto krize však nebrání nabývat technologické a vojenské převahy nad *Východem*. Nicméně však samo používání pojmu *revoluce* usvědčuje autora, že jeho vnitřní dialog se světem *Západu* je bohatší alespoň o importované pojmosloví a jeho kritika *krize Západu* může být, tak jako u jeho předchůdců a mnoha současníků, jen účelová.

Posuzovaná práce, přestože jde o nepřímou výzvu k politickému chování a jednání, je zajímavá i tím, že neobsahuje téměř žádné exprese a její vypovídací faktová hodnota je omezená. Lze ji však také číst nikoli jen jako obraz myšlení íránského politika, ale i jako vyslovení obav z evropského kulturního nebo civilizacího expanzionismu, s jejichž primitivními formami měl nejen Írán, ale i jiné islámské země, neblahé zkušenosti. A pokud je tato práce opravdu pokusem definovat nově ideologii íránské zahraniční politiky, pak bychom autorova upozornění neměli blahosklonně přehlížet.

-zz-

Oxfordský slovník světové politiky, sestavil Joel Krieger, z anglického originálu přeložili: Zdena Gellnarová, Zdeněk Havlíček, Josef Hegner, Jana Jindrová, Hanuš Jordan, Radomíra Mazalová, Jana Micková, Růžena Pokorná, Ivana Stavínová, Zora Stejskalová, Ela Stružková, Tomáš Tureckí, vydalo Ottovo nakladatelství s.r.o., Praha 2000, 1090 s., cena a náklad neuvedeny, ISBN 80-7181-463-6.

Snad v žádné jiné disciplíně společenských věd provozované v Čechách není absence standardní odborné literatury přeložené do češtiny tak patrná, jako je tomu v oblasti mezinárodních vztahů. Příčinou je slabá tradice těchto studií u nás, již navíc zasadilo téměř smrtelnou ránu diskontinuitní období normalizace. Druhým důvodem je charakter disciplíny. Těm, kteří se mezinárodní politikou a vztahy zabývají na odborné profesionální úrovni, nečiní většinou potíží pracovat s cizojazyčnými texty. Lze se proto domnívat, že ediční počin Ottova nakladatelství v podobě vůbec prvního slovníku mezinárodní politiky publikovaného v češtině uvítají zejména ti, pro něž mezinárodní vztahy nejsou prvním oborem. Avšak ani nároční odborníci nebudou zklamáni.

Čeští editoři sáhli po kvalitním originálu – *The Oxford Companion to Politics of the World* (New York: Oxford University Press, 1993). Úroveň publikace nesnížila ani skutečnost, že předloha pro české vydání je již osm let stará. Většina pojmových hesel je zpracována nadčasově, autoři reflektovali základní změny, které do mezinárodní politiky vnesl konec studené války. Česká redakce pak aktualizovala faktografickou část textu.

Na zpracování 650 hesel tohoto průvodce se podílelo téměř 500 odborníků z více než 40 zemí. V autorském týmu nalézáme skutečně významná jména současných společenských a humanitních věd. Jen několik příkladů: Zygmunt Bauman (heslo *holocaust* a esej, obsahující cca čtyři tisíce slov, na téma *modernost*), Robert A. Dahl (*pluralismus*), James Der Derian (*diplomacie*), Johan Galtung (*mír*), Fred Halliday (*iránská revoluce, studená válka, terorismus*), Christopher Hill (*zahraněčí politika*), Stanley Hoffmann (*de Gaulle*), Kalevi J. Holsti (*Společnost národů*), Anthony Lake (*vietnamská válka*), Peter Paret (*Clausewitz*), Alex Pravda (*Pražské jaro*), nedávno zesnulý Gerald Segal (*vztahy Čína–SSSR*), Susan Strange (*zlatý standard*), Stephen M. Walt (*aliance*), Sharon L. Wolchik (*Československo, Havel, Charta 77*).

Je přirozené, že zejména v případě rozsáhlejších, esejisticky pojatých hesel je zřetelně patrný individuální úhel pohledu či normativní preference, skrz něž ten kte-

Užitečný průvodce mezinárodní politikou

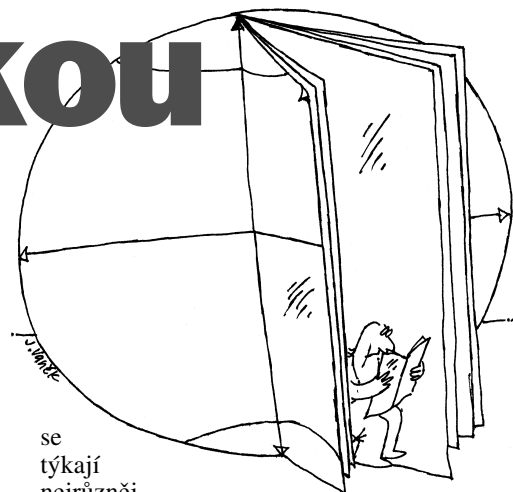
rý autor své téma nahlíží. Editor publikace v úvodu zdůrazňuje, že výběr autorů byl veden snahou poskytnout čtenáři pluralitu interpretací současné světové politiky a vyhnout se plochému či černobílému vidění. A tak vedle výše zmíněného postmodernisty Der Deriana, zakladatele radikálních mírových studií Galtunga nebo neomarxisty Hallidaye nalezneme v autorském týmu behavioristu Bouldinga (*moc*), neorealistu Keohanea (*reciprocita, režim*), či bývalého ministra práce Clintony administrativy Reicha (*deindustrializace*).

Témata jsou rozdělena do deseti základních kategorií. Jsou zpracována ve formě, která se pohybuje v rozmezí od krátkých faktografických vstupů až po analytická pojednání v rozsahu kolem 4000 slov. Těchto rozsáhlejších výkladových statí obsahuje slovník dvacet jedna. Tematicky se zaměřují na výklad širších, obecných pojmů, jako např. demokracie, etnicita, nacionalismus, rasa a rasismus, stát, ochrana životního prostředí, válka.

Kromě základních pojmů společenských a humanitních věd, které jsou relevantní pro světovou politiku, přináší slovník hesla biografická, profily států, výklady významných mezinárodních smluv, charakteristiky základních forem vlády a správy, historické události, mezinárodní organizace, mezinárodní problémy, ale též témata vztahující se k politickým, hospodářským a společenským otázkám vnitřní politiky. Oborový rámec publikace je vymezen třemi disciplínami: srovnávací politikou, mezinárodními vztahy a mezinárodním právem. Historicky přísluší převážná většina hesel do období po 2. světové válce.

Práce je vybavena kvalitním systémem odkazů. V textu jsou vyznačeny pojmy, které slovník zpracovává na jiném místě jako samostatná hesla. Za textem každého hesla jsou uvedena další související hesla a odkaz na základní literatura k tématu. Práce je doplněna o pečlivě zpracovaný rejstřík.

Při překladu takto rozsáhlé (1090 s.) a disciplinárně různorodé práce (témata

se týkají nejruznějších oborů – ekonomie, historie, mezinárodního práva, teorie a praxe mezinárodních vztahů, politických věd a politologie, náboženství, genderových studií apod.) se lze jen těžko vyvarovat chyb. Jen namátkou: Nyererova kniha *Ujamaa* nebyla „seminární“, jak je uvedeno na s. 7, nýbrž „seminal“ (tzn. základní, jistou tradici zakládající). Clausewitzova koncepce „tření“ – tedy to, co odlišuje válku na papíře od války skutečné – neměla být takto otrocky překládána (s. 97); kvalitní český překlad *O válce* (1959, reedice 1994) v zájmu nezužování sémantického pole této koncepce používá pojem *frikce*. Překládat spojení ‚Mutual Assured Destruction‘ (MAD) jako „tíše dohodnutá jistá destrukce“ (s. 575) je značně zavádějící; správný překlad označení situace, do které se v důsledku jaderného zbrojení dostaly v 60. letech SSSR a USA, je ‚vzájemně zaručené zničení‘. Je zcela jistě zbytečné překládat anglické akronymy doslovně do češtiny, jak to učinil/a překladatel/ka hesla *ženy a rozvoj* (s. 1020–1022).

Je též škoda, že se čeští editoři nedrželi u nás dnes již osvědčené slovníkové praxe uvádět vedle překladu důležitých pojmů do češtiny i jejich originální podobu. Zvýšila by se tak výkladová a vzdělávací hodnota práce.

Tyto výhrady jsou však zanedbatelné ve srovnání s celkovou hodnotou publikace. *Oxfordský slovník světové politiky* lze jednoznačně doporučit všem, kdo se mezinárodními vztahy a politikou zabývají ať již profesionálně, či zámově.

Jiří Šedivý

Ruské právní minimum

Naděžda Šišková. Základy ruského práva a ruské právní terminologie, aneb ruské právní minimum. ASPI Publishing, Praha 2000, 1. vyd. 212 str.

Studium jakéhokoliv cizího práva v jeho originální podobě je vždy spojeno nejen s určitými terminologickými problémy, ale také s obtížnostmi ve vyhledávání patřičných pramenů. Po určitém přechodném období „klidu“ se u nás objevila řada rusko-českých a česko-ruských slovníků různého zaměření, stále však chybějící texty, což se ovšem projevovalo již koncem osmdesátých let ještě před politicko-hospodářskými změnami naší společnosti. V dnešní době je pocíťován akutní nedostatek zvláště v oblasti práva, kde nenajdeme odpovídající ruskou textovou učebnici, která by odrážela aktuální stav platného ruského právníctví a byla by přizpůsobena současným podmínkám.

Zmílit alespoň částečně tento neuspokojivý stav se snaží na českém knižním trhu ojedinelá publikace Naděždy Šiškové,

kteří vyšla za finanční podpory Vzdělávací nadace Jana Husa. Podává základní informace – převážně v ruštině – o klíčových pojmech ruského práva, právní terminologii a důležitých institutech, jak tradičních, tak i nejnovějších, vzniklých teprve nedávno.

Práce je rozdělena do dvanácti kapitol – lekcí: 1. Základní právní pojmy, 2. Systém práva. Právní normy. Právní odvětví. Mezinárodní a vnitrostátní právo, 3. Pojem občanského práva. Prameny občanského práva, 4. Fyzické osoby (občané) jako subjekty občanskoprávních vztahů, 5. Právní osoby jako subjekty občanskoprávních vztahů, 6. Pojem a druhy závazků. Zajišťovací právní prostředky, 7. Smlouvy jako druhy závazků, 8. Základy občanského práva procesního, 9. Trestní právo a trestní zákonodárství. Pojem a skutková podstata trestního činu, 10. Okolnosti vylučující protiprávnost. Vývojová stadia trestné činnosti. Ukládání trestu, 11. Základy trestního práva procesního a 12. Přílohy. Literatura. Seznam

zkratk. Každá z nich je opatřena českými právními ekvivalenty (ve formě slovníku) a cvičnou částí.

Při zpracování celého textu vycházela autorka z platné ruské právní úpravy a snažila se maximálně přiblížit a zachovat jazyk zákona. Kromě toho zařazení konkrétních pojmů ruského práva je uskutečněno v souladu s doktrínou a ustáleným konceptem ruské jurisprudence, tedy tak, jak je pojímá ruská právní věda. To znamená, že přístup k řešení konkrétních otázek na ruské a české straně se nemusí vždy shodovat. To se projevuje zejména u otázek vztahu práva mezinárodního a vnitrostátního. Tak například ruská právní věda důsledně zařazuje mezinárodní smlouvy do pramenů práva vnitrostátního, tedy ruského, kdežto česká jurisprudence uplatňuje dualistický přístup.

Příručka je určena nejen právníkům, kteří ovládají obdobné instituty českého práva, ale najde uplatnění i mezi neprávníky, studenty práv, ekonomie a filologie se zaměřením na aplikovanou ruštinu, soudními tlumočníky, překladateli, manažery a podnikateli, kteří se zajímají o legislativní problematiku. Ti všichni určitě ocení jednak pasáže věnované obchodním vztahům a přílohy obsahující praktické pomůcky – vzory smluv, zakládajících listin a dalších právních dokumentů, jednak skutečnost, že mají jedinečnou příležitost seznámit se s doposud v České republice nepublikovanými materiály.

Bohumil Tesařík

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Pplk. PhDr. Miloš Balabán, Ph.D.; absolvent postgraduálního doktorandského studia na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Dlouhodobě se zabývá problematikou postavení Ruské armády v ruské společnosti. V současné době vedoucí oddělení výkonné komunikace Úřadu vztahů s veřejností Ministerstva obrany ČR. Člen výkonného výboru Klubu pro bezpečnost, obranu a ochranu společnosti a státu (BOOSS). (str. 22)

PhDr. Jaroslav Bureš, nar. 1953; absolvoval Filozofickou fakultu UK, obor arabistika, orientalistika. V současnosti je vědeckým pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se problematikou arabského, islámského světa a Středomoří. (str. 10)

Klas Daublebsky, nar. 1940; vystudoval právo, anglistiku a slavistiku. V roce 1964 vstoupil do rakouské diplomatické služby. V letech 1967–1972 působil mimo jiné také v Praze. V letech 1988–1994 byl rakouským velvyslancem v Mexiku. V letech 1996 až 1999 byl vedoucím Oddělení střední a východní Evropy na Ministerstvu zahraničních věcí ve Vídni. Od roku 1999 je rakouským velvyslancem v Praze. (str. 18)

Slavomír Horák; student FSV UK (ruská a východoevropská studia) a FF UK (turečtina – dějiny a kultura islámských zemí), zaměřením na soudobý vývoj ve střední Asii. (str. 4, 14)

Jindřich Kovář, CSc., nar. 1935, prom. historik, od

r. 1963 pracuje v ÚMV – zabývá se problematikou rozvojových zemí (Asie a otázky bezpečnosti). (str. 41)

Prof. PhDr. Luboš Kropáček, nar. 1939; orientalista, afrikanista. Profesor FFUK, zástupce ředitelky Ústavu Blízkého východu a Afriky FF UK. (str. 16)

Alexandr Langer, narozen 1948; v letech 1992 až 1995 ÚMV. Specializoval se na nacionalismus a elektronická masmédiá. Od roku 1994 – specializace na Střední Asii a Zakavkazsko. Leden 1995 publikuje na ÚMV „Poslední tažení na Jih“ – studii o nejnovějším vývoji ve Střední Asii a Zakavkazsku. 1995–1999 vedl velvyslanectví ČR v Kazachstánu. (str. 6)

Prof. Ing. Jiří Matoušek, DrSc., nar. 1930; chemik, toxikolog. Absolvent fakulty VTA (1954), v letech 1954–88 pracoval ve vojenském chemickém a zdravotnickém výzkumu v ochraně proti zbraním hromadného ničení a na vojenských vysokých školách; člen čs. delegace na Konferenci o odzbrojení v Ženevě; v období normalizace zrušen funkce náčelníka VÚ v Brně; expert pro odzbrojení, člen výborů pěti mezinárodních organizací zabývajících se odzbrojením a globálními otázkami; autor řady knih a statí v odborných časopisech. Od r. 1990 hostující profesor International Institute for Peace ve Vídni; od r. 1992 ředitel Ústavu chemie a technologie ochrany životního prostředí chem. fakulty VUT v Brně. (str. 32)

Gregor Schusterschitz, nar. 1970; vystudoval právo a politologii v Innsbrucku, Linci a Washingtonu. V roce 1996 vstoupil do rakouské diplomatické služby. V letech 1996–2000 působil v Oddělení mezinárodního

práva na Ministerstvu zahraničních věcí ve Vídni. Od roku 2000 je tiskový atašé na rakouském velvyslanectví v Praze. (str. 18)

JUDr. Naděžda Šišková, Ph.D., nar. 1957; vedoucí katedry Mezinárodního a bezpečnostního práva PF Univerzity Palackého v Olomouci. Je autorkou monografií a dalších publikací věnovaných přidružení k EU a sblížení českého práva s právem ES (str. 28)

JUDr. Jiří Štěpanovský, CSc., nar. 1925; býv. pracovník MZV, ÚMPE, v r. 1968 hostující prof. na Severozápadní univerzitě v Chicagu, 1969–1989 mimo obor, 1990–91 zástupce ředitele ÚMV, dnes učí na VŠE-CESP. Člen redakční rady MP, místopředseda České atlantické komise. (str. 25)

Ing. Václav Štor, nar. 1945; absolvent ČVUT v Praze. Dlouhodobě pracoval v oblasti zahraničního obchodu. Zahraniční pobyty: 1978–83 Nigérie, 1989–90 Bolívie; od r. 1994 pracovníkem MZV ČR; v letech 1994–99 působil na Velvyslanectví ČR v Ghanské republice. (str. 26)

Ing. Paedr. Bohumil Tesařík, nar. 1935, vystudoval VŠCHT v Praze a přírodní vědy na Pedagogické fakultě v Plzni, pracoval ve školství a v chemickém průmyslu, aktivně se angažoval v obrodním procesu v r. 1968 na Plzeňsku; po r. 1970 odvolán z hospodářských a společenských funkcí; zaměstnán jako chemik v n.p. Lachema Kaznějov. V l. 1990–94 přednosta Okresního úřadu Plzeň-sever; nyní nezávislý publicista. (str. 44)